

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МУРЗАНОВСЬКА АЛІНА ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 343.13(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

«081» Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (кандидата
юридичних наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. В. Мурзановська

Науковий керівник – Аленін Юрій Павлович,
доктор юридичних наук,
професор, член-кореспондент АПрН України,
заслужений юрист України

Одеса – 2017

АНОТАЦІЯ

Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017.

Дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням кримінально-процесуальної відповідальності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. В роботі визначено правову природу, сутність та зміст кримінально-процесуальної відповідальності та механізм її реалізації під час кримінального провадження на основі положень КПК України 2012 року, виділено тенденції розвитку інституту кримінально-процесуальної відповідальності, а також сформульовано теоретично обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в даній сфері.

Кримінально-процесуальна відповідальність визначена як вид примусу та як самостійний вид юридичної відповідальності, з'ясовано її співвідношення з іншими видами примусу (превентивними заходами, запобіжними заходами; заходами правового захисту (відновлення законності)) та визначені критерії відмежування з цими суміжними категоріями, показана їх роль, місце та значення у механізмі кримінально-процесуального регулювання, враховуючи їх мету, підстави, умови та порядок застосування.

Проаналізовано основні підходи до розуміння кримінально-процесуальної відповідальності у кримінально-процесуальній науці. На основі аналізу існуючих в доктрині визначень, сформульовано власну дефініцію поняття кримінально-процесуальної відповідальності, визначено її види та значення.

Проаналізовано доктринальні підходи щодо поняття санкція, визначено особливості санкцій норм кримінального процесуального права та їх види. Розглянуто проблемні аспекти виділення штрафних та правовідновлюючих заходів кримінально-процесуальної відповідальності, на підставі чого та аналізу чинного законодавства представлена система заходів кримінально-процесуальної відповідальності за КПК України 2012 року.

Розглянуто питання щодо підстав кримінально-процесуальної відповідальності. Додатково аргументовано необхідність виділення юридичної та фактичної підстави. Визначаються поняття кримінально-процесуального правопорушення та його співвідношення з такими поняттями як правопорушення, процесуальне порушення, порушення норм кримінального процесуального права, помилка, порушення законності, зловживання правом, робиться висновок, що фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності може бути лише кримінально-процесуальне правопорушення. Розглянуто ознаки та юридичний склад кримінально-процесуального правопорушення. Проаналізовано класифікації кримінально-процесуальних правопорушень та визначено їх теоретичну та практичну значимість.

Досліджено умови та процесуальний порядок притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності. Обґрунтовано виділення трьох видів процесуального порядку застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності: судового, відомчого та змішаного.

На основі дослідження реалізації окремих заходів кримінально-процесуальної відповідальності з'ясовано, наскільки встановлений механізм реалізації кримінально-процесуальної відповідальності відповідає меті і завданням кримінального провадження, в тому числі й в аспекті забезпечення прав і свобод особи при застосуванні відповідних заходів кримінально-процесуальної відповідальності як заходів примусу та сформульовано пропозиції щодо подальшого його вдосконалення.

Ключові слова: примус, кримінально-процесуальна відповідальність, санкції, заходи кримінально-процесуальної відповідальності, кримінально-

процесуальне правопорушення, механізм реалізації кримінально-процесуальної відповідальності.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мурзановська А.В. Про деякі аспекти кримінально-процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 32 /Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса: Юридична література, 2007. С. 339-344.

2. Мурзановська А.В. Місце грошового стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2015. №4. С. 251-254. Режим доступу: www.lsej.org.ua

3. Тіщенко В.В., Алєнін Ю.П., Ващук О.П., Мурзановська А.В., Торбас О.О., Немно Ю.М., Панасюк А.О., Шкрибайло М.В., Земляна О.А. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження //Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Том XVII. С. 106-158.

4. Мурзановська А.В. Проблеми кримінально-процесуальної відповідальності в контексті підвищення ефективності досудового провадження //Підприємництво, господарство і право. 2016. №7. С. 153-157.

5. Мурзановська А.В. Встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування: окремі питання правових наслідків //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №3. С. 111-113.

6. Мурзановська А.В. Окремі питання конституювання системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 205-215.

7. Murzanovska A.V. Criminal procedural responsibility in accordance with new criminal procedural code of Ukraine //Молодий вчений. 2015. №12.1 (27.1) P. 101-104.

8. Мурзановська А. Проблемні аспекти теоретичного визначення видів примусу в кримінальному провадженні України //European political and discourse. 2015. №4. С. 338-344.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Мурзановская А.В. Уголовно-процессуальная ответственность //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу /Відп. ред. д-р юрид. наук. проф. Ю.М. Оборотов //Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2009. С. 573-575.

10. Мурзановская А.В. Понятие уголовно-процессуальной ответственности //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін /Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2012. С. 375-377.

11. Мурзановская А.В. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) /відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2013. С. 145-150.

12. Мурзановська А.В. Привід як захід забезпечення кримінального провадження //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 490-493.

13. Мурзановська А.В. Правова природа примусу у сфері доказування у кримінальному процесі //Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-

конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) /відпов. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 55-59.

14. Мурзановська А.В. Грошове стягнення як захід кримінально-процесуальної відповідальності //Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», междунар. науч. практ. конф. (2014; Кишинэу). Международная научно практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», 28-29 март. 2014 г. /орг. ком.: Бужор В. [и др.]. – Кишинев: Iulian, 2014 (Tipogr. «Catatea de Sus»). С. 321-323.

15. Мурзановская А.В. Принуждение и его виды в механизме уголовно-процессуального регулирования //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 705-707.

16. Мурзановська А.В. Процесуальна форма реалізації кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 342-344.

17. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України //Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року) /Редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), к.ю.н. І.С. Сахарук (відп. ред.) та ін. К.: Прінт-Сервіс, 2015. С. 424-426.

18. Murzanovska A.V. Theoretical and practical aspects of realization of criminal procedural responsibility in the criminal proceeding of Ukraine //Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie l'udskych prav 6. – 7. Maj 2016. – Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie: Paneuropska visoka skola, Fakulta prava. – P. 236-329.

19. Мурзановська А.В. Теоретико-правові проблеми дефініції суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні

механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 301-304.

SUMMARY

Murzanovska A.V. Criminal Procedural Liability under the New Criminal Procedural Code of Ukraine. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

The thesis for the degree of the Candidate of Legal Sciences (Doctor of Philosophy), specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Court Examination; Operative and Investigative Activity (081 – Law). – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2017.

The thesis is the first in the national science special complex research of criminal procedural liability under the new Criminal Procedural Code of Ukraine.

In the research work the legal nature, essence and contents of criminal procedural liability and the mechanism of its implementation on the basis of the provisions of the Criminal Procedural Code of Ukraine of 2012 were defined, the tendencies of development of the institute of criminal procedural liability were determined, the theoretically substantiated proposals on amending of the effective criminal procedural legislation in this area were formulated.

Criminal procedural liability was defined as a type of coercion and as a certain type of legal liability in criminal procedure, correlation of criminal procedural liability with other types of coercion (preventive measures, pre-trial restrictions (restoring of legalite)) were investigated and the criteria of differentiation with mentioned related categories were defined, their role, place and meaning in the mechanism of criminal procedural regulation, taking into account their aim, grounds, conditions and order of application were determined.

The approaches of main approaches of understanding of criminal procedural liability in the criminal procedural science were analysed. On the basis of the analysis

of the actual in the doctrine definitions, own definition of a term criminal procedural liability was proposed, its types and meaning were considered.

The doctrinal approaches on understanding of a term sanction was analysed, the peculiarities of sanctions of norms of criminal procedural liability and its types were defined. The problematic aspects of distinguishing of punitive and law restoring measures of criminal procedural liability were covered, on the basis of which and the analysis of the actual legislation the system of measures of criminal procedural liability under the Criminal Procedural Code of Ukraine of 2012 was presented.

The issues on the grounds of criminal procedural liability were researched. The necessity of defining of legal and factual ground was additionally argued.

The definition of criminal procedural liability and its correlation with such terms as law violation, procedural violation, violation of norms of criminal procedural law, fault, violation of legality, law abuse were presented, the conclusion was made that the factual ground for criminal procedural liability can be only criminal procedural violation. The features and legal structure of criminal procedural violation were examined. The classifications of criminal procedural violations and their theoretical and practical significance were analysed.

The conditions and procedural order of bringing to criminal procedural liability were researched. Distinguishing of three types of procedural order of application of measures of criminal procedural liability was reasoned: judicial, institutional and mixed.

On the basis of research of implementation of certain measures of criminal procedural responsibility it was established to what extent the adopted mechanism of implementation of criminal procedural liability corresponds to the aim and tasks of criminal proceeding, including without limitation and in the aspect of ensuring of rights and freedoms of a person while applying of the relevant measures of criminal procedural liability as a measures of coercion and the proposals for their further improvement were formulated.

Key words: coercion, criminal procedural liability, sanctions, measures of criminal procedural liability, violation of criminal procedural law, mechanism of realization of criminal procedural liability.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мурзановська А.В. Про деякі аспекти кримінально-процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 32 /Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса: Юридична література, 2007. С. 339-344.

2. Мурзановська А.В. Місце грошового стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2015. №4. С. 251-254. Режим доступу: www.lsej.org.ua

3. Тіщенко В.В., Аленін Ю.П., Ващук О.П., Мурзановська А.В., Торбас О.О., Немно Ю.М., Панасюк А.О., Шкрибайло М.В., Земляна О.А. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження //Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Том XVII. С. 106-158.

4. Мурзановська А.В. Проблеми кримінально-процесуальної відповідальності в контексті підвищення ефективності досудового провадження //Підприємництво, господарство і право. 2016. №7. С. 153-157.

5. Мурзановська А.В. Встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування: окремі питання правових наслідків //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №3. С. 111-113.

6. Мурзановська А.В. Окремі питання конституювання системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 205-215.

7. Murzanovska A.V. Criminal procedural responsibility in accordance with new criminal procedural code of Ukraine //Молодий вчений. 2015. №12.1 (27.1) Р. 101-104.

8. Мурзановська А. Проблемні аспекти теоретичного визначення видів примусу в кримінальному провадженні України //European political and discourse. 2015. №4. С. 338-344.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Мурзановская А.В. Уголовно-процессуальная ответственность //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу /Відп. ред. д-р юрид. наук. проф. Ю.М. Оборотов //Одеська національна юридична академія. – О.: Фенікс, 2009. С. 573-575.

10. Мурзановская А.В. Понятие уголовно-процессуальной ответственности //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф.. В.М. Дрьомін /Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2012. С. 375-377.

11. Мурзановская А.В. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) /відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2013. С. 145-150.

12. Мурзановська А.В. Привід як захід забезпечення кримінального провадження //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 490-493.

13. Мурзановська А.В. Правова природа примусу у сфері доказування у кримінальному процесі //Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) /відпов. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 55-59.

14. Мурзановська А.В. Грошове стягнення як захід кримінально-процесуальної відповідальності //Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», междунар. науч. практ. конф. (2014; Кишинэу). Международная научно практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», 28-29 март. 2014 г. /орг. ком.: Бужор В. [и др.]. – Кишинев: Iulian, 2014 (Tipogr. «Catatea de Sus»). С. 321-323.

15. Мурзановская А.В. Принуждение и его виды в механизме уголовно-процессуального регулирования //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 705-707.

16. Мурзановська А.В. Процесуальна форма реалізації кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 342-344.

17. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України //Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року) /Редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), к.ю.н. І.С. Сахарук (відп. ред.) та ін. К.: Прінт-Сервіс, 2015. С. 424-426.

18. Murzanovska A.V. Theoretical and practical aspects of realization of criminal procedural responsibility in the criminal proceeding of Ukraine //Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie l'udskych prav 6. – 7. Maj 2016. –

Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie: Paneuropska visoka skola, Fakulta prava. – P. 236-329.

19. Мурзановська А.В. Теоретико-правові проблеми дефініції суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 301-304.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	14
1.1. Визначення правової природи кримінально-процесуальної відповідальності.....	14
1.2. Поняття, види та значення кримінально-процесуальної відповідальності.....	39
РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПИТАННЯ КОНСТИТУЮВАННЯ.....	66
2.1. Санкції у кримінальному процесуальному праві	66
2.2. Штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності.....	76
2.3. Правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності: проблеми визначення та відмежування від суміжних процесуальних інститутів	93
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	128
3.1. Підстави, умови та процесуальний порядок притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності	128
3.2. Характеристика реалізації окремих заходів кримінально-процесуальної відповідальності	159
ВИСНОВКИ.....	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ.....	233

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ВС України – Верховний Суд України

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 року

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

П. – пункт

Ст. – стаття

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

Ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Прийняття в 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), зумовлене необхідністю приведення вітчизняного кримінального процесуального законодавства у відповідність до європейських та міжнародних стандартів, започаткувало якісно новий етап розвитку кримінального процесу в нашій державі. Тому виникла потреба не тільки уточнення, а й перегляду в кримінальній процесуальній доктрині ключових понять та категорій, у тому числі примусу в кримінальному процесі в цілому та кримінально-процесуальної відповідальності зокрема, особливо – у зв’язку з посиленням значення та нормативним урегулюванням інституту заходів забезпечення кримінального провадження.

Одним із основних напрямків забезпечення ефективності та дієвості кримінального провадження є подальший розвиток концепції кримінально-процесуальної відповідальності, адже для досягнення мети та вирішення завдань кримінального провадження необхідним є, з одного боку, дотримання встановленої кримінальним процесуальним правом процесуальної форми, а з іншого – чітка визначеність у законі правових наслідків за порушення заборон, невиконання або неналежне виконання обов’язків. У зв’язку з цим дуже важливим є як відповідальність посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, за дотримання приписів закону¹, так і інших суб’єктів кримінального процесу за виконання покладених на них кримінальним процесуальним законом обов’язків.

Водночас концепція кримінально-процесуальної відповідальності не знайшла повного відображення у новому КПК України, що викликало необхідність дослідження правових, теоретичних та практичних проблем її

¹ Так, станом на 31.12.17 на розгляді ЄСПЛ перебувало 18 159 справ проти України в зв’язку зі зверненнями громадян до ЄСПЛ за захистом своїх порушених прав унаслідок необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, незаконних затримання та утримання під вартою, інших незаконних порушень (обмежень) прав та свобод людини. Див.: Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/9329>.

реалізації. Саме тому подальше вдосконалення положень науки кримінального процесу, чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування щодо кримінально-процесуальної відповідальності є досить актуальним, важливим і необхідним.

Питанням процесуальних засобів забезпечення дотримання норм кримінального процесуального закону в різних аспектах завжди приділялась увага у доктрині кримінального процесу, адже пошук нових та удосконалення вже існуючих засобів знаходиться в постійному розвитку.

Проблеми кримінально-процесуальної відповідальності в юридичній літературі розглядались як на загальнотеоретичному, так і на галузевому рівнях, хоча здебільшого в рамках досліджень заходів державного примусу в цілому. Для проведеного дослідження велике значення мали наукові розробки таких учених, як: Ю.П. Аленін, С.С. Алексєєв, О.В. Андрушко, В.Д. Басай, Р.М. Білокінь, В.П. Божьєв, В.М. Вєтрова, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, П.С. Елькінд, З.З. Зінатуллін, О.С. Іоффе, О.Ф. Скакун, О.В. Капліна, З.Ф. Ковріга, В.М. Корнуков, О.Е. Лейст, Л.М. Лобойко, Т.В. Лукашкіна, П.А. Лупінська, Л.О. Максимова, В.Т. Маляренко, М.Н. Марченко, О.Р. Михайленко, П.О. Недбайло, В.Т. Нор, Ю.М. Оборотов, М.І. Пашковський, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, В.Т. Очерєдін, І.Л. Петрухін, П.М. Рабінович, В.В. Рожнова, С.М. Смоков, М.С. Строговіч, В.М. Тєртишник, Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло, А.Я. Хитра, М.О. Чельцов, Н.А. Чєчіна, О.Г. Шило, С.А. Шейфер, М.Є. Шумило та ін.

Наукові дослідження в цій сфері в сучасній українській літературі мали вибірковий характер. Лише окремі питання, пов'язані з кримінально-процесуальною відповідальністю, розглядались в кандидатських дисертаціях: В.В. Рожної «Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи» (2003 рік); О.Ю. Хабло «Зловживання у сфері кримінального процесу» (2008 рік); Л.В. Гаврилук «Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади» (2009 рік); В.Д. Чабанюка Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення (2009 рік). Серед робіт, виконаних на основі положень КПК України 2012 року,

необхідно виділити такі: Л.Я. Стрельбіцька «Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України» (2015 рік); Е.Є. Томін «Процесуальні порушення у досудовому та судовому провадженнях» (2016 рік).

Особливої уваги заслуговують також дослідження, проведені з урахуванням оновленого кримінального процесуального законодавства, таких українських учених, як: О.В. Андрушко, Р.М. Білокінь, Н.Р. Бобечко, О.В. Верхогляд-Герасименко, Л.О. Максимова, А.М. Мартинців, Е.Є. Томін, А.Я. Хитра, О.Г. Шило. У роботах зазначених науковців були розглянуті окремі питання щодо правової природи, видів, підстав кримінально-процесуальної відповідальності, суб'єктів, які підлягають притягненню до кримінально-процесуальної відповідальності, а також було приділено увагу проблемним аспектам застосування окремих заходів кримінально-процесуальної відповідальності, таких як грошове стягнення, відшкодування процесуальних витрат, видалення із зали судового засідання, зміна запобіжного заходу на більш суворий.

Проте проблематика кримінально-процесуальної відповідальності в сучасній українській науці кримінального процесу не була предметом комплексного дослідження, в якому на основі єдиної доктринальної концепції було б переосмислено питання з'ясування правової природи, поняття, ознак, видів, системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності та особливостей її реалізації під час кримінального провадження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Теоретичні та практичні питання дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Одеської національної юридичної академії «Проблеми ефективності кримінально-процесуального законодавства у сфері боротьби зі злочинністю та охорони прав особистості в умовах формування правової держави» на 2006–2010 роки як складової плану науково-дослідної роботи Одеської національної юридичної академії «Традиції та новації у сучасній українській державності і правовому житті» на 2006-2010 роки (державний реєстраційний номер 0106U004970), плану

науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Удосконалення сучасного кримінально-процесуального законодавства та забезпечення його ефективності в умовах правової реформи» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Динаміка кримінального процесуального законодавства України: досвід та перспективи» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (ДРН 0116U001842), 2016-2020 роки та плану прикладного наукового дослідження за темою: «Комплексне дослідження забезпечення ефективності досудового провадження» на 2015-2016 роки (ДНР 011511002495).

Мета і завдання дослідження відповідно до об'єкта та предмета дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення правової природи, сутності та змісту кримінально-процесуальної відповідальності та механізму її реалізації під час кримінального провадження на основі положень КПК України 2012 року, а також внесення теоретично обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України в даній сфері.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:
з'ясувати правову природу та види примусу в кримінальному провадженні та визначити серед них місце кримінально-процесуальної відповідальності;

виокремити критерії розмежування кримінально-процесуальної відповідальності з суміжними процесуальними інститутами;

сформулювати авторську дефініцію кримінально-процесуальної відповідальності;

виявити особливості та значення кримінально-процесуальної відповідальності;

визначити види та систему заходів кримінально-процесуальної відповідальності;

охарактеризувати підстави та умови застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності;

обґрунтувати необхідність застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності до всіх суб'єктів кримінального провадження;

розкрити процесуальний порядок притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності;

проаналізувати особливості реалізації окремих заходів кримінально-процесуальної відповідальності;

виділити тенденції розвитку інституту кримінально-процесуальної відповідальності;

сформулювати науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо підвищення ефективності кримінального процесуального закону, слідчо-прокурорської та судової практики у контексті предмета дослідження.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають при реалізації кримінально-процесуальної відповідальності під час кримінального провадження.

Предметом дослідження є кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України.

Методи дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставлених в роботі мети і завдань відповідно до об'єкту та предмета дослідження. За допомогою діалектичного методу поглиблено понятійний апарат, з'ясовано сутність та особливості кримінально-процесуальної відповідальності у кримінальному провадженні (підрозділ 1.2). Системно-структурний метод використовувався при дослідженні співвідношення кримінально-процесуальної відповідальності із суміжними категоріями (підрозділи 1.1, 2.3), кримінальних процесуальних норм, особливостей санкцій у кримінальному процесуальному праві (підрозділи

1.1, 2.1). Метод порівняльного аналізу застосовувався в процесі порівняльно-правового аналізу регулювання інституту кримінально-процесуальної відповідальності за законодавством України та законодавством окремих зарубіжних країн (підрозділи 2.2, 3.2). Логіко-нормативний метод використовувався для формулювання пропозицій про внесення змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства (підрозділ 3.2). Прогностичний метод дозволив встановити окремі тенденції розвитку інституту кримінально-процесуальної відповідальності (підрозділи 3.1, 3.2).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати узагальнення 300 справ, розглянутих місцевими, апеляційними судами та Верховним Судом України, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень, рішення Європейського суду з прав людини, а також узагальнення судової практики, зроблені Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці спеціальним комплексним дослідженням кримінально-процесуальної відповідальності за новим Кримінальним процесуальним кодексом України.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

сформульовано авторське визначення поняття кримінально-процесуальної відповідальності через систему основних ознак: застосування заходів кримінально-процесуального примусу, передбачених у санкціях кримінально-процесуальних норм; існування у формі кримінально-процесуального правовідношення; застосування до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, у встановленому законом порядку; заходів кримінально-процесуальної відповідальності, що полягають у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав;

визначено систему заходів кримінально-процесуальної відповідальності за новим КПК України, до якої включено штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності, пов'язані виключно з накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку або з позбавленням прав суб'єктів, та правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності, пов'язані з накладенням на особу додаткового обов'язку з метою відновити порушені права й інтереси інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності;

виділено процесуальні порядки притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності, які залежно від суб'єкта, що приймає рішення про застосування заходів, передбачених санкцією кримінального процесуального права, визначено як відомчий, судовий та змішаний;

удосконалено:

визначення процесуальної форми притягнення особи до кримінально-процесуальної відповідальності, під якою пропонується розуміти встановлені кримінальним процесуальним законом підстави, умови та процесуальний порядок застосування до особи заходів кримінально-процесуальної відповідальності;

перелік умов притягнення особи до кримінально-процесуальної відповідальності, до яких віднесено: належний суб'єкт, який встановлює факт процесуального правопорушення та приймає рішення про притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності; процесуальне оформлення кримінально-процесуального правопорушення й прийнятого рішення по ньому;

набуло подальшого розвитку:

висновок про підстави кримінально-процесуальної відповідальності, а саме доводиться, що із запропонованих в доктрині підстав необхідно виходити з наявності фактичної та юридичної підстав кримінально-процесуальної відповідальності, де фактичною підставою є кримінально-процесуальне правопорушення, а юридичною – норми кримінального процесуального права, що передбачають як обов'язок – в диспозиції, порушення якої складає правопорушення, так і захід відповідальності – в санкції за порушення відповідного юридичного обов'язку;

визначення переліку суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності, а саме доведено, що кримінально-процесуальній відповідальності мають підлягати всі суб'єкти кримінального провадження: суддя, слідчий суддя, присяжний; суб'єкти зі сторони обвинувачення; суб'єкти зі сторони захисту; потерпілий; інші суб'єкти кримінального провадження.

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить самостійне дослідження, висновки та пропозиції, викладені у дисертації, є особистим здобутком автора. У статті «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження», підготовленій у співавторстві з В.В. Тіщенко, Ю.П. Алєніним та ін., автором досліджені питання щодо поняття, ознак, видів, заходів кримінально-процесуальної відповідальності та визначено процесуальний порядок застосування зазначених заходів. Наукові ідеї та висновки, що належать співавторам опублікованих наукових праць, у дисертації не використовувалися.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень питань кримінально-процесуальної відповідальності;

правотворчій діяльності – для удосконалення правової регламентації кримінально-процесуальної відповідальності;

правозастосовній діяльності – для забезпечення єдності практики застосування норм чинного законодавства, що регулюють притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності;

навчальному процесі – при викладанні курсу «Кримінальний процес України», спеціальних курсів «Проблеми вдосконалення кримінального процесуального законодавства», «Процесуальні проблеми забезпечення прав учасників кримінального провадження», а також при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій (Акт впровадження в навчальну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія» від 29 серпня 2016 року).

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати наукового дослідження оприлюднені на наукових, науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів, у тому числі: Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (м. Одеса, 5-6 червня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); Регіональному круглому столі «Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства» (м. Одеса, 19 квітня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні» (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.); Международной научно-практической конференции «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы» (г. Кишинев, Республика Молдова, 28-29 марта 2014 г.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею академіка С. В. Ківалова: «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 22 травня 2015 р.); Medzinarodna vedeska konferencia: «Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie ľudskych prav» (6-7 Maj 2016 r., Bratislava, Slovenska republika); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.).

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що містять 7

підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 9.87 авт. арк.

РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

1.1. Визначення правової природи кримінально-процесуальної відповідальності

Період реформування вітчизняного кримінального процесуального законодавства та прийняття нового КПК України² супроводжувались переоцінкою концептуальних положень науки кримінального процесу – завдань, засад, стадій, цілих кримінальних процесуальних інститутів, тобто самої сутності та характеру кримінального провадження. Новий КПК України, за влучним виразом С.В. Ківалова, є людиноорієнтовним, спрямованим на забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження, а також на недопущення необґрунтованого та свавільного застосування примусу у кримінальному провадженні. Для правової держави, як далі зазначає вчений, таке визначення завдань кримінального провадження є надзвичайно важливим, оскільки вони визначають нову ідеологію кримінального провадження, що відображає спрямування на забезпечення пропорційності втручання при проведенні процесуальних дій у кримінальному провадженні, що повністю відповідає міжнародним та європейським стандартам судочинства³.

Різні аспекти, як і проблема примусу в кримінальному процесі в цілому, постійно знаходяться в сфері уваги вчених-юристів та практичних працівників правоохоронних та судових органів. Природньо, що така увага до вказаної

² Основні напрями реформування поступово визначались в: Концепція судово-правової реформи, схвалена постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року //Голос України. 1992. 12 серпня. С. 4-5; Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена Указом Президента України від 10.05.2006 №361/2006 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=361%2F2006>; Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року №311/2008 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008>

³ Ківалов С.В. Передмова до учасників регіонального круглого столу «Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства» //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) /відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю. П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література. 2013. С. 3.

проблематики не є випадковою, вона визначається як важливістю даних питань на законодавчому, науковому та практичному рівнях, так і необхідністю переосмислення різних аспектів застосування примусу під час кримінального провадження в результаті реформування кримінального процесу⁴.

Закріплення у прийнятому у 2012 році КПК України окремої Глави 2 «Засади кримінального провадження», де визначені верховенство права, законність, змагальність, презумпція невинуватості, забезпечення права на захист та інші важливі засади, ще раз свідчить про утворення фундаменту кримінального провадження, який може бути визначений в першу чергу, як охоронний за своїм призначенням. Можна стверджувати, що новий КПК України значно розвинув систему процесуальних гарантій, що слугують засобами реалізації цих засад, досягненню завдань та мети кримінального провадження, а також засобами захисту прав та свобод учасників процесу, що дають можливість цим особам оспорювати неправомірні дії органів досудового розслідування та суду, прагнути відновлення порушених прав, скасування незаконних рішень. А з іншого боку, можна відмітити, що для забезпечення подолання неправомірних спроб протидії зі сторони учасників процесу виконанню завдань кримінального провадження, які постійно зростають, на що неодноразово зверталась увага в процесуальній літературі, в новому КПК України значно розширено перелік заходів, що мають зменшити такий вплив, а також збережено та змінено певні заходи, які у своїй сукупності створюють систему заходів кримінально-процесуального примусу.

Так, КПК України містить самостійний Розділ II «Заходи забезпечення кримінального провадження», де закріплені заходи кримінально-процесуального примусу, до яких віднесені: виклик слідчим, прокурором, судовий виклик та привід; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна, а також грошове стягнення. Одні з них закріплені вперше, а інші – отримали в КПК України більш розгорнуту

⁴ Мурзановська А. Проблемні аспекти теоретичного визначення видів примусу в кримінальному провадженні України //European political and discourse. 2015. №4. С. 338-344.

правову регламентацію, порівняно з КПК України 1960 року. На жаль на сьогодні в доктрині відсутні комплексні дослідження заходів забезпечення кримінального провадження, проте серед робіт останніх років, присвячених даній проблематиці, необхідно назвати роботу О.В. Авраменка, Р.І. Благута та А.Я. Хитра⁵, в якій проаналізовані види заходів забезпечення кримінального провадження, загальні правила та підстави їх застосування, а також працю колективу авторів «Заходи забезпечення кримінального провадження» за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора В.Т. Маляренка, де, крім визначення поняття, системи, мети, підстав та порядку застосування вказаних заходів, значна увага приділена також і прокурорському нагляду та судовому контролю за застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження⁶.

В зв'язку з тим, що у КПК України законодавець застосував новий термін – «заходи забезпечення кримінального провадження», постає проблема визначення співвідношення цих заходів та заходів кримінально-процесуального примусу. Аналіз літератури дає підстави зробити висновок, що з цього питання є наступні позиції: 1) кримінально-процесуальний примус ширше за заходи забезпечення кримінального провадження⁷; 2) заходи забезпечення кримінального провадження та заходи кримінально-процесуального примусу

⁵ Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посіб. /О.В. Авраменко, Р.І. Благута, А.Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС, 2014/192 с.

⁶ Заходи забезпечення кримінального провадження: наук.-практ. посіб. /[Богатирьова О.І., Галай А.О., Гладун О.З. та ін.]; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора В.Т. Маляренка. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 310 с.

⁷ Див., наприклад: Удалова Л.Д., Савицький Д.О., Руденко А.Е. Вказ. праця. С. 14; Гумін О.М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України //Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 226-231; Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження //Європейські перспективи. 2013. №3. С. 102-106. Так, автор, визначаючи специфічні ознаки заходів забезпечення кримінального провадження, зазначає, що вони відрізняються від інших заходів державного примусу і виділяє серед інших наступну: 1) вони мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законодавством, а тому є складовою кримінально-процесуальної форми. Цією ознакою вони відрізняються від інших примусових заходів, які застосовуються при провадженні щодо кримінальних правопорушень (С. 103). Проте з цим твердженням вряд чи можна погодитись, адже, наприклад, якщо мова йде про примусові заходи при проведенні слідчих (розшукових) дій, при видаленні осіб з залу судового засідання за порушення порядку тощо, то всі зазначені ознаки також мають місце; Сівак О.В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. С. 49.

співвідносяться як загальне та часткове («загальне та часне» О.М. Миколенко⁸); 3) ототожнення цих понять (Г.К. Кожевніков⁹, С.М. Смоков, К.Г. Горелкина¹⁰, Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло¹¹, В.І. Фаринник¹²).

Так, на думку Г.К. Кожевнікова, можна ототожнювати заходи кримінально-процесуального примусу та заходи забезпечення кримінального провадження, бо аналіз найбільш поширеного серед науковців визначення примусових заходів у кримінальному судочинстві свідчить, що перелічені у ст. 131 нового КПК України види заходів забезпечення кримінального провадження у разі їх застосування здатні забезпечити виконання завдань кримінального провадження¹³. Аналогічної думки щодо тотожності поняття заходів забезпечення кримінального провадження та кримінально-процесуального примусу дотримується значна кількість науковців¹⁴. Саме з такого розуміння співвідношення заходів забезпечення кримінального провадження та заходів примусу ми будемо виходити при подальшому дослідженні питань кримінально-процесуальної відповідальності. При цьому, враховуючи доволі різноманітну спрямованість заходів кримінально-процесуального примусу, їх узагальнена назва «заходи забезпечення кримінального провадження» є такою, що за своїм змістовним навантаженням найбільшою мірою відповідає призначенню цих заходів¹⁵.

⁸ Так, автор вважає, що серед заходів забезпечення кримінального провадження можна знайти такі, які не пов'язані з тимчасовими обмеженнями прав і свобод особи і застосування яких не призводить до настання для цієї особи обмежень майнового, морального чи організаційного характеру (наприклад, судовий виклик, виклик слідчим чи прокурором, а також тимчасовий доступ до речей і документів). І доходить висновку, що заходи забезпечення кримінального провадження можна поділити на два види: 1) непримусові заходи забезпечення кримінального провадження; 2) примусові заходи забезпечення кримінального провадження. Див.: Миколенко О. М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу //Правова держава. 2014. №17. С. 83.

⁹ Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження //Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. №3 (27).

¹⁰ Смоков С.М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві. Одеса: Астропринт, 2012. 152 с.; Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінально-процесуальному кодексі України //Форум права. 2012. №2. С. 629.

¹¹ Удалова Л.Д. Кримінальний процес: навчальний посібник у питаннях і відповідях /Л.Д. Удалова [та ін.]. 3-е вид. перероб. і доп. К.: Видавець, 2012. С. 118-119.

¹² Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація //Вісник кримінального судочинства. 2015. №1. С. 125-134.

¹³ Кожевніков Г. Вказ. праця.

¹⁴ Див, наприклад: Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України //Форум права. 2012. №2. С. 628-632.

¹⁵ Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України. Х.: Право, 2011. С. 351.

Проблеми примусу в кримінальному провадженні мають комплексну природу, тому завданнями цього підрозділу є аналіз існуючих наукових досліджень з метою визначення правової природи та місця кримінально-процесуальної відповідальності серед інших видів примусу в кримінальному провадженні, визначення критеріїв відмежування кримінально-процесуальної відповідальності з суміжними процесуальними інститутами, з'ясування ролі та місця зазначених наукових та правових категорій у механізмі кримінально-процесуального регулювання.

З точки зору Є.Г. Васильової, під необхідністю кримінально-процесуального примусу треба розуміти особливі причини, які об'єктивно обумовлюють його наявність для досягнення поставлених перед кримінальним судопровадженням завдань, а саме: а) неможливість досягнення цілей кримінального судочинства без примусових заходів; б) важливість забезпечення невідворотності відповідальності за злочин; в) виявлення та обґрунтування в кожному конкретному випадку пріоритетності цілей, що досягаються обмеженням прав відповідних осіб¹⁶.

Відсутність в юридичній науці загальновизначеного поняття примусу в праві (соціального, державного, правового примусу) викликало багаточисельні спори про їх поняття, зміст та обсяг, а звідси доволі різне тлумачення кримінально-процесуального примусу. Не зупиняючись докладно на існуючих точках зору, разом з тим, вважаємо необхідним окремити принаймі визначенні його основні ознаки, які знайшли відображення не тільки в науковій, а також і учбовій літературі, до яких віднесено: 1) процесуальний характер; 2) їх забезпечення гарантується державно-правовим примусом; 3) метою застосування є забезпечення дієвості кримінального провадження; 4) специфічні умови та порядок застосування; 5) визначене коло суб'єктів, до яких можуть бути застосовані ці заходи; визначене коло суб'єктів, які застосовують ці заходи; 6) виключний характер – вони застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами публічні завдання кримінального процесу

¹⁶ Васильева Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. Уфа: Изд-во БашГУ. 2003. 136 с.

досягнети неможливо¹⁷. По суті аналогічні специфічні ознаки були виділені щодо заходів забезпечення кримінального провадження (заходів кримінально-процесуального примусу): 1) процесуальний характер, регулюються кримінальним процесуальним законом і застосовуються лише у сфері кримінального провадження; 2) виступають у формі правовідносин, які детально регламентовані законом; 3) визначена мета – забезпечення виконання суб'єктами кримінального провадження своїх процесуальних обов'язків (забезпечення дієвості кримінального провадження); 4) об'єкт застосування (кримінальним процесуальним законом чітко визначено статус суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, до яких може бути застосовано заходи забезпечення кримінального провадження); 5) суб'єкт застосування – органи державної влади та посадовими особами, які здійснюють досудове розслідування кримінального провадження; 6) виключний порядок застосування (лише у випадках, коли за допомогою інших засобів виконання завдань кримінального провадження неможливе); 7) примусовий порядок, який полягає у зовнішньому моральному, психічному та фізичному впливі на суб'єктів, їх діяльність або майно; 8) характер особистого, майнового чи організаційного обмеження прав і свобод учасників процесу¹⁸.

Для розуміння сутності примусу, як зазначається в літературі, він не тільки може, а і має розглядатись з різних позицій, адже багатоманітність примусу як соціально-правового явища дає підстави визначити його за допомогою різних підходів, і в першу чергу – з точки зору права.

В загальнотеоретичних дослідженнях підкреслюється, що діючий правоохоронний механізм в залежності від закладених в ньому соціально-юридичних програм, а саме в залежності від способу охорони правопорядку та забезпечення суспільної безпеки, включає певні форми державного примусу, хоча їх види не знаходять однозначного тлумачення. Так, виділяють наступні форми державного примусу: попередження, запобігання, юридичну

¹⁷ Кримінальний процес: підручник /за ред. Ю. М. Groшевого та О.В. Капліної. Х.: Право, 2010. С. 247.

¹⁸ Заходи забезпечення кримінального провадження: наук.-практ. посіб. /[Богатирьова О.І., Галай А.О., Гладун О.З. та ін.]; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора В.Т. Маляренка. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. С. 7-8.

відповідальність, правовідновлення та процесуальне забезпечення¹⁹; юридичну відповідальність, засоби захисту, запобіжні заходи, примусові заходи виховного впливу, примусові заходи медичного характеру, реквізицію²⁰. Проте видається більш доцільним визначення форм державного примусу по функціональному значенню в справі охорони правопорядку, де виокремлюються державні засоби попередження, запобігання та покарання. Серед примусових заходів значну роль відіграють заходи захисту, які необхідно відрізняти від заходів юридичної відповідальності (штрафні заходи), що виконують різні функції²¹.

Невизначеність на загальнотеоретичному рівні знаходить своє відображення в дослідженнях з кримінального процесуального права. Варіативність кримінально-процесуального примусу (за метою, підставами, характером та межами) зумовила те, що він піддавався класифікаціям, які здійснювались за різними підставами, серед яких можна виділити наступні: в залежності від внутрішнього змісту (знайшло відображення в учбовій літературі); за метою застосування (наприклад, З.З. Зінатулін²², З.Ф. Коврига²³, С.А. Шейфер²⁴, С.М. Смоков, К.Г. Горелкіна²⁵, О.Г. Шило²⁶); в залежності від поділу їх на міри, які є реакцією на процесуальне правопорушення (процесуальні санкції) та ті, які застосовуються не у зв'язку з процесуальним правопорушенням (Г.М. Ветрова²⁷); за сферами застосування, а також за проявом охоронної функції права (І.Л. Петрухін²⁸); за характером виразу в них

¹⁹ Каплунов А.И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения //Государство и право. 2004. №12. С. 11.

²⁰ Малько А.В. Теория государства и права в вопросах и ответах. Москва: Юрист, 2002. С. 206.

²¹ Див.: Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс). Одеса: Юридична література, 2004. С. 112.

²² Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективности: (вопросы теории и практики). Казань: Казан. ун-т, 1981. 134 с.

²³ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Воронеж, 1984. 191 с.

²⁴ Шейфер С.А. Проблемы теории и практики уголовно-процессуальной ответственности //Материалы межвузовской научно-практической конференции. Отв. ред. д.ю.н., профессор Р.Л. Хачатуров. Тольятти, 2003. С. 122.

²⁵ Смоков С.М., Горелкіна К.Г. Вказ. праця. С. 56.

²⁶ Шило О.Г. Заходи забезпечення кримінального провадження: поняття, класифікація, підстави і порядок застосування. В кн.: Кримінальний процес: підручник /Ю.М. Грошевий [та ін.]; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки. Х.: Право, 2013. С. 258.

²⁷ Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. Москва: Наука, 1987. 113 с.

²⁸ Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). Москва: Юрист, 1999. С. 229-250.

примусу (Є.Г. Васильєва²⁹, О.М. Миколенко³⁰); за своєю правовою природою (Ю.П. Аленін³¹), за метою, терміном дії, за підставами застосування, за режимом обмеження прав і свобод людини (В.В. Рожнова, Д.О. Савіцький³², В.І. Фаринник³³) та ін., проте, навіть, взявши однаковий критерій, автори пропонують різні групи кримінально-процесуального примусу та перелік в них конкретних заходів.

Розглядаючи сутність, соціальну цінність та ефективність кримінально-процесуального примусу, З.З. Зінатуллін дійшов обґрунтованого висновку, що «кримінально-процесуальний примус є метод державного впливу, що знаходить свій прояв в правових обмеженнях особистісного, майнового або організаційного характеру учасників кримінально-процесуальної діяльності внаслідок застосування до них за наявності визначених законом підстав слідчо-прокурорськими та судовими органами процесуально-правових засобів (мір) пресікання, що представляють загрозу інтересам правосуддя діянь, а також в цілях забезпечення умов успішного рішення задач кримінального судочинства»³⁴. Таке розуміння кримінально-процесуального примусу, на думку Ю.М. Грошевого, дозволило автору по-новому показати його правову сутність, виокремивши в заходах кримінально-процесуального примусу різні елементи з врахуванням їх зв'язку з кримінально-процесуальною відповідальністю³⁵. Це, в свою чергу, дає можливість розробити систему спеціальних процесуальних гарантій, найбільш повно забезпечуючи як законність й обґрунтованість застосування конкретного заходу кримінально-процесуального примусу, так і охорону прав й законних інтересів осіб,

²⁹ Васильєва Е.Г. Указ. соч. 136 с.

³⁰ Миколенко О.М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу //Правова держава. 2014. №17. С. 83.

³¹ Аленін Ю.П. Заходи кримінально-процесуального примусу. В кн.: Кримінально-процесуальне право України. Харків: Одісsey, 2009. С. 325-329.

³² Рожнова В.В. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) /В.В. Рожнова [та ін.] //Національна академія внутрішніх справ, 2012. С. 333-334.

³³ Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація //Вісник кримінального судочинства. 2015. №1. С. 125-134.

³⁴ Зінатуллін З.З. Указ. соч. С. 11-12.

³⁵ Букина В.С., Громов Н.А., Грошевой Ю.М. Социальной ценности и эффективности мер уголовно-процессуального принуждения. (Рецензия: Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность: (вопросы теории и практики). Казань: Казан. ун-т, 1981. 134 с.). В кн.: Грошевий Ю.М. Вибрані праці /Ю. М. Грошевий; упорядники: О.В. Капліна, В. І. Маринів. Х.: Право, 2011. С. 616-617.

залучених у сферу кримінального процесу. І тільки значно пізніше питання щодо гарантій застосування заходів процесуального примусу стали предметом ґрунтовного дослідження на монографічному рівні³⁶.

В сучасній українській доктрині проблеми класифікації примусу в кримінальному процесі розглядались науковцями здебільшого в рамках досліджень проблем різних аспектів його безпосереднього застосування.

Досліджуючи питання застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи, В.В. Рожнова, серед заходів процесуального примусу за ступенем суворості виділяє ті, які пов'язані з ізоляцією особи (затримання, взяття під варту як запобіжний захід, поміщення особи у приймальник-розподільник для неповнолітніх, а також поміщення особи в медичний заклад), і такі, що не пов'язані з нею³⁷. Проте, більш важливим для нашого дослідження є те, що, полемізуючи з рядом учених-правників щодо змісту примусу у кримінальному процесі, В.В. Рожнова підтримала, за її визначенням, позицію тих правознавців, які визнають існування у сфері кримінального судочинства і процесуальної відповідальності, і процесуальних санкцій і заходів процесуального примусу (З.Ф. Ковріга) та дослідила питання співвідношення цих понять на новому рівні розвитку сучасної правової доктрини та на основі вітчизняного законодавства. Розглядаючи правову природу і зміст кожного з цих правових інститутів, дійшла висновку, що: 1) поняття кримінально-процесуального примусу охоплює такі види правоохоронних засобів як процесуальну відповідальність, процесуальні санкції, заходи процесуального примусу, які мають значні розбіжності, зумовлені їх відносною самотійністю; 2) процесуальна відповідальність і процесуальні санкції мають за мету забезпечення реалізації однієї або декількох норм кримінально-процесуального права (позбавлення особи певних прав і покладання додаткових обов'язків, створення несприятливих наслідків для порушника). Заходи процесуального примусу таких цілей не переслідують, їх мета – забезпечення безперешкодного розвитку кримінально-процесуальної діяльності, створення умов для застосування

³⁶ Смоков С.М., Горелкіна К. Г. Вказ. праця. 152 с.

³⁷ Рожнова В.В. Вказ. праця. – С. 11.

кримінально-правової норми і, отже, виконання завдань кримінального судочинства; 3) примус у вигляді процесуальної відповідальності і процесуальних санкцій застосовується завжди на підставі вчинених особою порушень приписів (вимог) кримінально-процесуальних норм. Заходи процесуального примусу реалізуються, як правило, на підставі реально підтвердженої можливості неправомірної поведінки; 4) обов'язки належної поведінки, невиконання яких викликає застосування примусу, для процесуальних санкцій і процесуальної відповідальності визначені у законі. Особливо чітко і безпосередньо в нормі, яка містить вказівку на примус, такий обов'язок закріплений для заходів відповідальності. Щодо заходів процесуального примусу такий обов'язок впливає з аналізу правового статусу суб'єктів; 5) процесуальна відповідальність і процесуальні санкції як реакція на вчинене порушення кримінально-процесуального закону передбачені санкціями кримінально-процесуальних норм, а заходи процесуального примусу – їх диспозиціями; 6) процесуальна відповідальність і процесуальні санкції застосовуються, головним чином, до осіб, які ведуть процес, і які виконують під час провадження у справі певні функції, у той час як заходи процесуального примусу – лише до осіб, які не відносяться до органів кримінального судочинства, насамперед до обвинуваченого, підозрюваного; 7) внаслідок застосування процесуальної відповідальності і процесуальних санкцій порушуються суб'єктивні права, у т.ч. і кримінально-процесуальні. Використання заходів процесуального примусу пов'язано з обмеженням конституційних прав, і в першу чергу права на недоторканність особи³⁸.

Класифікація заходів кримінально-процесуального примусу залежно від підстав їх застосування представлена А.А. Благодир в роботі, присвяченій дослідженню застосування примусу під час провадження слідчих дій, де усі заходи примусу в кримінальному процесі класифіковані на три групи: 1) заходи, що застосовуються винятково у зв'язку з протиправною поведінкою будь-якого суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин, 2) превентивні

³⁸ Див.: Рожнова В.В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. С. 9-10; Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства //Право України. 2000. №11. С. 106-109.

заходи, 3) інші примусові заходи (не пов'язані з протиправною поведінкою і не превентивні). Автором доводиться, що друга і третя група запропонованого поділу примусових заходів можуть застосовуватися без встановлення факту протиправної поведінки³⁹. Далі А.А. Благодир ті заходи примусу, що застосовуються винятково у зв'язку з протиправною поведінкою будь-якого суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин, тобто віднесені нею до першої групи, залежно від безпосередньої мети застосування поділяє ще на п'ять підгруп, що застосовують з метою: 1) покарання осіб за невиконання вимог кримінально-процесуального закону; 2) усунення окремих суб'єктів від участі у справі; 3) забезпечення одержання доказів; 4) усунення порушень, що допущені органами і особами уповноваженими на розслідування і судовий розгляд справи; 5) забезпечення належного порядку під час судового розгляду справи⁴⁰.

У зв'язку з дослідженням функції суду із застосування заходів кримінально-процесуального примусу, підкреслюючи їх неоднорідність та існування численних їх класифікацій, І.В. Гловюк, дійшла висновку про можливість використання класифікації кримінально-процесуального примусу на запобіжні заходи та інші заходи кримінально-процесуального примусу⁴¹.

Досліджуючи питання гарантій застосування процесуального примусу, С.М. Смоков та К.Г. Горелкіна виділили (за метою застосування) наступні групи: 1) заходи, спрямовані на припинення або попередження протиправної поведінки осіб, які беруть участь у провадженні по кримінальній справі; 2) заходи, спрямовані на отримання доказів по справі; 3) заходи, спрямовані на створення належних умов для здійснення провадження по кримінальній справі; 4) заходи, спрямовані на забезпечення виконання вироку⁴².

Примус в кримінальному провадженні знаходить свій вираз в обмеженні особистих, майнових та інших суб'єктивних прав громадян, таких як:

³⁹ Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. С. 9-10.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Гловюк І. В. Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика: монографія. Одеса: Фенікс, 2010. С. 190-192.

⁴² Смоков С. М., Горелкіна К. Г. Вказ. праця. С. 56.

обмеження недоторканності особи, свободи пересування, здійснення трудової діяльності, у використанні та розпорядженні майном, в організації приватного життя. Він може мати різні форми зовнішнього виразу, такі як: психічний, моральний, фізичний, і тому зрозумілим є наявність різних класифікацій та виділення різних його форм та видів в кримінальному провадженні. Саме тому особливої уваги заслуговує класифікація заходів забезпечення кримінального провадження (які розуміються як тотожні заходам кримінально-процесуального примусу), запропонована С.М. Смоковим на підставі нового КПК України 2012 року, в основу якої покладено обмеження конституційних прав громадян, де виділені наступні види: 1) *заходи, які обмежують суспільне і приватне життя громадян* (виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, привід; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасовий доступ до речей і документів); 2) *заходи, які обмежують майнові права громадян* (накладення грошового стягнення; тимчасове вилучення майна; арешт майна; застава); 3) *заходи, які обмежують свободу пересування* (особисте зобов'язання; домашній арешт; особиста порука, застава); 4) *заходи, які обмежують особисту свободу* (затримання, тримання під вартою)⁴³.

Серед класифікацій, запропонованих в доктрині кримінального процесу, де знаходить відображення безпосередньо кримінально-процесуальна відповідальність були представлені, крім зазначених вище, також І.Л. Петрухіним, С.А. Шейфером, Є.Г. Васильєвою, Ю.А. Кузовенковою, В.В. Назаровим, О.Г. Шилю та О.В. Верхогляд-Герасименко.

Так, І.Л. Петрухін, розглядаючи співвідношення різних видів примусу в кримінальному процесі, зазначає, що охорона функція права проявляє себе в трьох основних формах: юридична відповідальність, заходи (міри) захисту правопорядку та превентивні заходи, і далі характеризує ці форми, виділивши окремо процесуальну відповідальність⁴⁴. С.А. Шейфер виділяє наступні класифікаційні групи: а) заходи кримінально-процесуальної відповідальності;

⁴³ Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України // Форум права. 2012. №2. С. 628-632.

⁴⁴ Петрухін І.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). Москва: Юрист, 1999. С. 235, 247-250.

б) заходи, що забезпечують нормальний хід процесу⁴⁵. Аналогічної думки дотримується і Ю.А. Кузовенкова⁴⁶. Є.Г. Васильєва, поклавши в основу класифікації характер виразу примусу, виділила дві групи: 1) заходи кримінально-процесуального примусу та 2) заходи кримінально-процесуальної відповідальності⁴⁷. В.В. Назаров поділяв заходи процесуального примусу на такі види: 1) превентивно-попереджувальні, до яких належать: а) запобіжні заходи; б) заходи забезпечення процесу доказування; в) інші передбачені законом заходи; 2) заходи кримінально-процесуальної відповідальності⁴⁸.

За новим КПК України залежно від мети застосування заходи забезпечення кримінального провадження були класифіковані О.Г. Шило на наступні групи: 1) заходи, спрямовані на забезпечення явки учасників кримінального провадження, – виклик, судовий виклик та привід (статті 133-143 КПК); 2) заходи, спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення та збирання та збереження доказів, – тимчасовий доступ до речей і документів (статті 159-166 КПК), тимчасове вилучення майна (статті 167-169 КПК), арешт майна (статті 170-175 КПК); 3) заходи, спрямовані на забезпечення цивільного позову, – тимчасове вилучення майна (статті 167-169 КПК), арешт майна (статті 170-175 КПК); 4) заходи, спрямовані на забезпечення виконання процесуальних обов'язків – накладення грошового стягнення (статті 144-147 КПК); 5) заходи, спрямовані припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного, обвинуваченого щодо перешкоджання кримінальному провадженню, – відсторонення від посади (статті 154-158 КПК), тимчасове обмеження у користуванні спеціальним

⁴⁵ Шейфер С.А. Проблемы теории и практики уголовно-процессуальной ответственности //Материалы межвузовской научно-практической конференции. Отв. ред. д.ю.н., профессор Хачатуров. Тольяття, 2003. С. 122.

⁴⁶ Кузовенкова Ю. А. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Самара 2009. 184 с.

⁴⁷ Васильєва Е. Г. Указ. соч. 136 с.

⁴⁸ Кримінальний процес України: Підручник /[За ред. В. В. Назарова, Г. М. Омельченко]. К.: Юридична думка, 2005. С. 143-144.

правом (статті 148- 153 КПК), запобіжні заходи (статті 176-213 КПК)⁴⁹. Зрозуміло, що в даному випадку говорити про виділення кримінально-процесуальної відповідальності можна досить умовно, хоча накладення грошового стягнення за своєю правовою природою, за визначенням О.Г. Шило та О.В. Верхогляд-Герасименко, є різновидом кримінально-процесуальної відповідальності, яка застосовується до учасника кримінального провадження за невиконання ним процесуального обов'язку і тим самим забезпечує дієвість окремої процесуальної дії та кримінального провадження в цілому⁵⁰, проте воно є не єдиним заходом, що забезпечує виконання процесуальних обов'язків, які мають розглядатись як заходи кримінально-процесуальної відповідальності.

Узагальнюючи наведені класифікації, якими не обмежується представлене в науці вирішення цього питання, бачимо, що, по-перше, іноді, навіть по суті одна й та сама підстава має різне визначення або назву (спосіб охорони правопорядку, функціональне призначення в сфері охорони правопорядку тощо), і по-друге, різне виокремлення відповідних груп заходів примусу навіть і за однією підставою (критерієм), яскравим прикладом чого є мета застосування заходів кримінально-процесуального примусу. Тому, напевно, необхідна система класифікацій, тобто коли один й той самий захід характеризується з різних сторін, і кожна з класифікацій має своє теоретичне та практичне значення. Наприклад, грошове стягнення – захід кримінально-процесуальної відповідальності (1), що належить до заходів, за допомогою яких забезпечується законний порядок в ході провадження у справі (2), та до заходів, що обмежують такі конституційні права особи, як майнові права (3). І тут виникає питання: чи можлива в даному разі ієрархія (або певні рівні) таких класифікацій та чи необхідно їх визначення. Так, наприклад, І.Л. Петрухін, як зазначалось вище, виділяє спочатку сфери застосування кримінально-процесуального примусу, а потім за проявом охоронної функції права (хоча цей поділ є загальнотеоретичним). Проте кількість класифікацій не повина бути

⁴⁹ Шило О.Г. Заходи забезпечення кримінального провадження: поняття, класифікація, підстави і порядок застосування. В кн.: Кримінальний процес: підручник /Ю.М. Грошевий [та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки. Х.: Право, 2013. С. 258.

⁵⁰ Шило О.Г., Верхогляд-Герасименко О.В. Вказ. праця. С. 269.

неосяжною, необхідно визначити базові, фундаментальні, без наявності яких неможливо зрозуміти суть досліджуваного явища.

З нашої точки зору доцільно, по-перше, взявши за основу функціональне призначення заходів примусу в сфері охорони правопорядку за термінологією Ю.М. Оборотова (або прояв охоронної функції права за визначенням І.Л. Петрухіна) виділити наступні види примусових заходів, що застосовуються під час кримінального провадження. По-перше, це *превентивні заходи* – вони передбачають попередження несприятливих дій або їх наслідків. До таких заходів можна віднести, наприклад, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, тимчасове вилучення майна, арешт майна, попередження про можливість видалення із зали судового засідання (хоча деякі автори відносять цей захід до кримінально-процесуальної відповідальності⁵¹, з чим не можна погодитись, адже він не має ознак, що властиві кримінально-процесуальній відповідальності); накладення арешту на майно. Загальне у всіх цих заходів, як зазначає, І.Л. Петрухін, полягає в тому, що вони мають за мету в примусовому порядку попередити протиправну або іншу небажану, з точки зору задач процесу, поведінку відповідних учасників кримінального процесу. Для застосування вказаних заходів достатньо обґрунтованого припущення, що можуть наступити небажані наслідки, для попередження яких слугують ці заходи⁵².

Наступна група – *запобіжні заходи*, які спрямовані на припинення протиправних діянь або їх несприятливих наслідків. Забезпечення виконання завдань кримінального судочинства є загальною метою застосування всіх заходів кримінально-процесуального примусу, зокрема їх великої групи – запобіжних заходів. Як слушно зазначає В.О. Попелюшко, без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг досудового розслідування і судового провадження, а в кінцевому підсумку – захист особи, суспільства, держави від кримінальних правопорушень та виконання інших

⁵¹ Див.: Трунов И.Л., Трунова Л.К. Меры пресечения в уголовном процессе. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. С. 46.

⁵² Петрухин И.Л. Указ. соч. С. 246.

завдань кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання мети, підстав, порядку та суб'єктів застосування цих заходів процесуального примусу, можна судити про ступінь свободи в державі і турботу про права людини в ній⁵³.

Розглядаючи запобіжні заходи, І.Л. Трунов та Л.К. Трунова в своїй монографії, присвяченій безпосередньому дослідженню запобіжних заходів в кримінальному провадженні, зазначають, що в юридичній літературі прямо питання щодо правової природи запобіжних заходів не ставилось, а опосередковано знайшло відображення в різних визначеннях, підкреслюючи окремі ознаки запобіжних заходів – як заходи пресікання неправомірних дій (З.Ф. Ковріга, М.А. Чельцов), мета – убезпечення суспільства від небезпечних для нього осіб та виконання завдань кримінального процесу (З.Ф. Ковріга), як заходи державного примусу, що обмежують або позбавляють окремих прав та свобод (З.Д. Єнікєєв, А.Д. Бойков, І.Ф. Демідов), а також як заходи примусу, з метою недопущення ухилення від слідства та суду, позбавлення можливості продовжувати злочинну діяльність або встановлювати об'єктивну істину та забезпечення виконання вироків⁵⁴. Проте, самі автори взагалі не визначають поняття запобіжні заходи, підкреслюючи лише, що вони є спеціальною групою заходів кримінально-процесуального примусу, а відповідно, наділені всіма його ознаками (примусовість, превентивність, факультативність і срочність, в тому сенсі, що вони носять тимчасовий характер)⁵⁵. Науковцями також зверталась увага на необхідність у визначенні запобіжних заходів зазначати про наявність крім елементів процесуального примусу, також елементів морального впливу⁵⁶.

3.3. Зінатулін розглядав запобіжні заходи як примусові засоби кримінально-процесуального характеру, що застосовуються у вказаних у законі випадках органами дізнання, слідства, прокуратури до обвинуваченого

⁵³ Попелюшко В. О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування // Адвокат. 2012. №9. С. 4-6.

⁵⁴ Див.: Трунов І.Л., Трунова Л.К. Вказ. праця. С. 36-37. Зазначимо, що визначення виконання вироку як мети запобіжних заходів містили і поняття, сформульовані свого часу І. М. Гуткіним, Ю.Д. Лівшицем та ін.

⁵⁵ Див.: Трунов І.Л., Трунова Л.К. Вказ. праця. С. 36-37, 309.

⁵⁶ Буряков А. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе. М., 1967. С. 11-12.

(підозрюваного), а судом до підсудного (до набрання вироком юридичної сили) та мають на меті не дати таким особам можливості ухилитися від слідства та суду, перешкодити встановленню у справі об'єктивної істини або продовжити злочинну діяльність, а також забезпечити виконання вироку у частині кримінального покарання⁵⁷. За визначенням А.П. Рижаківа, запобіжні заходи – це застосовані органами дізнання, слідчими, начальниками слідчих відділів, прокурорами, суддями, судом заходи кримінально-процесуального примусу, які справляють на обвинуваченого (підозрюваного) відповідний психологічний вплив або обмежують його особисту свободу з метою позбавлення його можливості ухилитися від дізнання, досудового слідства чи суду, завадити встановленню істини у справі чи займатися злочинною діяльністю, а також забезпечення виконання вироку⁵⁸. В. Михайлов вважав, що запобіжні заходи – це встановлені законом заходи державного (процесуального) примусу, за допомогою яких шляхом обмеження особистих прав та особистої свободи обвинуваченого, отримання майнових гарантій, особистої поруки або поруки громадської організації, а також нагляду за обвинуваченим усувається для останнього можливість сховатися від дізнання, досудового слідства, суду, відлучатися без відповідного дозволу з місця проживання або тимчасового знаходження, попереджається, припиняється, нейтралізується й усувається неправомірна протидія з боку обвинуваченого встановленню істини у справі, забезпечується його належна поведінка, своєчасна явка за викликом органів розслідування, прокурора, суду, а також виконання вироку, унеможлиблюється вчинення нових злочинів⁵⁹.

Уявляється, що на сьогодні, в цілому можна погодитись з визначенням, що запобіжні заходи – це заходи процесуального примусу попереджувального характеру, пов'язані з позбавленням або обмеженням свобод підозрюваного, обвинуваченого, які за наявності підстав та в порядку, встановленому законом, застосовується під час кримінального провадження слідчим суддею, судом з

⁵⁷ Зинатулин З.З. Указ. соч. С. 23.

⁵⁸ Рыжаків А.П. Меры пресечени. М., 1996. С. 7-8.

⁵⁹ Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. М., 1996. С. 22.

метою забезпечення їх належної процесуальної поведінки⁶⁰, при цьому враховуючи, по-перше, що новий КПК України передбачив застосування запобіжних заходів і до осіб, щодо яких ведеться провадження по застосуванню примусових заходів медичного характеру (а вони не є ані підозрюваними, ані обвинуваченими) і, по-друге, що мета застосування запобіжних заходів ширше, і включає в себе також і унеможливлення спроби ухилитися від слідства або суду, перешкодити встановленню обставин, що підлягають доказуванню або продовжити злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень.

Як зазначає О.Г. Шило, запобіжні заходи в кримінальному провадженні являють собою різновид процесуального примусу, що суттєво обмежує конституційні права людини, а це обумовлює необхідність чіткої правової регламентації підстав і порядку їх обрання, обчислення строків затримання, тримання під вартою та домашнього арешту, порядку їх продовження⁶¹. Враховуючи правообмежувальний характер цих заходів, на думку О.Г. Шило, мова повинна йти не тільки про наявність правового механізму їх обрання, зміни та скасування, а й про його якість, деталізацію та алгоритмізацію процесу їх застосування, що виключає можливість неоднозначного тлумачення правових норм в цій частині⁶².

В рамках нашого дослідження необхідно зупинитися на питаннях щодо мети та підстав застосування запобіжних заходів, що й є підставою для відмежування їх від інших заходів кримінально-процесуального примусу.

Як зазначається в літературі, метою застосування запобіжного заходу згідно з ч. 1 ст. 177 КПК є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам вчинити дії, які перешкоджатимуть кримінальному провадженню. Отже, мета застосування запобіжного заходу – це очікуваний

⁶⁰ Смоков С.М. Науково-практичний коментар до Глави 18 КПК України «Запобіжні заходи, затримання» в кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 379.

⁶¹ Шило О.Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні //Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Серія ПРАВО. Випуск 25. С. 270.

⁶² Там само.

результат застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження (виконання підозрюваним процесуальних обов'язків, не вчинення дій, що перешкоджатимуть кримінальному провадженню). Причому, такого результату необхідно досягти з найменшими обмеженнями прав та законних інтересів особи, до якої застосовується відповідний захід⁶³.

Татаров О.Ю. в свою чергу виділяє форми реалізації мети застосування запобіжних заходів: 1) забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків; 2) запобігання спробам будь-якого перешкоджання здійсненню кримінального провадження; 3) забезпечення можливості виконання процесуальних рішень, у тому числі вироку суду⁶⁴.

В літературі неодноразово підкреслювалось, що запобіжний захід недопустимо пов'язувати з досягненням іншої мети. Наприклад, як зазначає, Ю.П. Аленін, з метою охорони підозрюваного, обвинуваченого від розправи з боку зацікавлених осіб, або щоб отримати від підозрюваного певні показання відносно його причетності до злочину чи викрити в скоєнні злочинів інших осіб, чи як покарання за злочин, в скоєнні якого підозрюється особа т.ін.)⁶⁵. В.О. Попелюшко також зауважує, що застосування запобіжного заходу з будь-якою іншою метою, наприклад, з метою покарання особи за кримінальне правопорушення, з метою добитися показань стосовно її причетності до кримінального правопорушення тощо недопустиме. Його застосування в жодному разі не повинно залежати від того, визнає підозрюваний, обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення чи не визнає⁶⁶.

⁶³ Лукашкіна Т.В. Умови та підстави застосування запобіжних заходів за чиним КПК України //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В. М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 684.

⁶⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 /О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред.. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. С. 454.

⁶⁵ Аленін Ю.П. Заходи кримінально-процесуального примусу. В кн.: Кримінально-процесуальне право України /Ю. П. Аленін. Харків: Одиссей, 2009. С. 331.

⁶⁶ Попелюшко В.О. Науково-практичний коментар до Глави 18 «Запобіжні заходи, затримання особи» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. С. 403.

Щодо визначення підстав застосування запобіжних заходів, то необхідно підкреслити, що з цього приводу, не зважаючи на визначення цього поняття в КПК України, існують різні токи зору. Відповідно до ч. 2 ст. 177 КПК підстави застосування запобіжних заходів включають такі складові: наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення; наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може переховуватися від органів досудового розслідування, суду, перешкоджати здійсненню кримінального провадження або продовжити протиправну діяльність, знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення тощо.

Підставою застосування запобіжного заходу, на думку Т.В. Лукашкіної, є встановлені слідчим суддею на підставі доказів (наданих сторонами та витребуваних слідчим суддею) обставини, які свідчать про наявність одного чи кількох ризиків, визначених ч. 1 ст. 177 КПК⁶⁷, а наявність обґрунтованої підозри слід розглядати як загальну умову застосування запобіжного заходу⁶⁸.

В.О. Попелюшко вважає, що підстава запобіжного заходу поділяється на загальну та особливу складові. Загальною складовою є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а особливою складовою – наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений, а також засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК, з перешкоджання кримінальному провадженню, вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити те, у якому підозрюється, обвинувачується⁶⁹.

Розглядаючи питання щодо підстав обрання запобіжного заходу, О.Г. Шило, доходить висновку, що на підтвердження необхідності застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу в клопотанні слідчого, прокурора мають зазначатися: 1) фактичні дані, що свідчать про

⁶⁷ Лукашкіна Т.В. Вказ. праця. С. 685.

⁶⁸ Там само. С. 684.

⁶⁹ Попелюшко В.О. Науково-практичний коментар до Глави 18 КПК України «Запобіжні заходи, затримання особи». В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. С. 404.

обґрунтованість підозри, обвинувачення певної особи у вчиненні кримінального правопорушення (матеріально-правові та процесуальні підстави); 2) фактичні дані, що свідчать про наявність одного або декількох ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК (кримінологічні підстави, оскільки йдеться про попередження можливої негативної поведінки підозрюваного, обвинуваченого); 3) обставини, що обумовлюють необхідність застосування конкретного виду запобіжних заходів і переконують в тому, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти вказаним ризикам (матеріально-правові, процесуальні та моральні підстави)⁷⁰, з чим можна повністю погодитись.

При обранні запобіжних заходів також враховуються обставини, передбачені ст. 178 КПК. Проте необхідно зауважити, що в інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04.04.2013 р. «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» зазначається, що слідчому судді, суду слід мати на увазі, що перелік обставин, які слід враховувати при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, не є вичерпним та підлягає розширеному тлумаченню з огляду на фактичні обставини, встановлені у кримінальному провадженні⁷¹. Так, слідчий суддя, суд може визнати такими й інші обставини, наприклад, сприяння розкриттю злочину, вжиття заходів з відшкодування (компенсації) завданої потерпілому шкоди та інші пом'якшуючі обставини. При застосуванні запобіжного заходу ці обставини можуть враховуватися як окремо, так і в сукупності⁷².

⁷⁰ Шило О.Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні //Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Серія ПРАВО. Випуск 25. С. 270.

⁷¹ Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013 р.

⁷² Попелюшко В.О. Науково-практичний коментар до Глави 18 КПК України «Запобіжні заходи, затримання особи». В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. С. 405.

Наступною групою заходів примусу *заходи правового захисту (відновлення законності)*, сутність яких полягає в тому, що держава у певних випадках з метою відновлення порушеного права і захисту суб'єктивних прав застосовує заходи примусового характеру без притягнення правопорушника до юридичної відповідальності. Завданням таких заходів є змушення суб'єкта до виконання обов'язку, по суті, як і при застосуванні заходів відповідальності, але застосування примусу, направленого на правопорушника, мети кари (покарання) винуватого в такому випадку не містить. В літературі до цих заходів відносять примусове здійснення суб'єктивного права, окремі ухвали (постанови), проведення слідчих (розшукових) дій в примусовому порядку, відсторонення особи, що проводила дізнання, слідчого, прокурора від подальшого ведення дізнання або слідства⁷³, проте, з нашої точки зору останній відноситься до заходу кримінально-процесуальної відповідальності. До заходів правового захисту (відновлення законності) можна віднести примусове виконання обов'язків без покладення на суб'єкта додаткового обов'язку, наприклад, привід, повернення обвинувального акту прокурору тощо.

І нарешті, кримінально-процесуальна відповідальність (як вид юридичної відповідальності), якій саме і присвячена дана дисертація, основні напрямки дослідження якої були визначенні в попередніх роботах⁷⁴.

Таким чином, доцільним є виділення наступних видів примусу в кримінальному провадженні: превентивні заходи, які передбачають попередження несприятливих дій або їх наслідків; запобіжні заходи, які спрямовані на припинення протиправних діянь або їх несприятливих наслідків; заходи правового захисту (відновлення законності), суть яких, як було зазначено вище, полягає в тому, що в указаних в законі випадках держава

⁷³ Петрухин И.Л. Указ. соч. С. 241-246.

⁷⁴ Мурзановська А.В. Про деякі аспекти кримінально-процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 32 /Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса: Юридична література, 2007. С. 339-344; Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України //Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 р., м. Київ) /Редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), к.ю.н. І. С. Сахарук (відп. ред.) та ін. К.: Прінт-Сервіс, 2015. С. 424-426; Тіщенко В.В., Аленін Ю.П., Ващук О.П., Мурзановська А.В., Торбас О.О., Немно Ю.М., Панасюк А.О., Шкрибайло М.В., Земляна О.А. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження //Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Том XVII. С. 106-158.

застосовує примусові заходи з метою відновлення порушеного права та захисту суб'єктивних прав без притягнення порушника до відповідальності; кримінально-процесуальна відповідальність (як вид юридичної відповідальності)⁷⁵.

Саме це і має знайти відображення в КПК України. На нашу думку, доцільно внести зміни та доповнення до статті 131 КПК України. Так частину першу статті 131 КПК України необхідно викласти в наступній редакції: «1. Заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження та включають в себе превентивні заходи, запобіжні заходи, заходи правового захисту (відновлення законності) та юридичну відповідальність, передбачену законом (в тому числі кримінально-процесуальну)». Крім того, враховуючи, що ст. 131 КПК України не містить вичерпного переліку заходів примусового характеру, що мають розглядатись як заходи забезпечення кримінального провадження, на що також неодноразово слушно зверталась увага в літературі⁷⁶, доцільно частину другу статті 131 КПК доповнити пунктом 10 наступного змісту: «10) інші заходи примусового характеру, передбачені цим Кодексом».

В свою чергу зазначений поділ не виключає, а передбачає можливість виділення наступних груп кримінально-процесуального примусу, запропонованих Ю.А. Аленіним, таких як: 1) заходи, які забезпечують неухилення підозрюваного, обвинуваченого від правосуддя; 2) заходи, що спрямовані на забезпечення отримання засобів доказування; 3) заходи процесуального примусу, за допомогою яких забезпечується законний порядок у ході провадження в справі; 4) заходи по забезпеченню цивільного позову і можливої конфіскації майна⁷⁷. Так, за новим КПК України 2012 року до

⁷⁵ Такий висновок був сформульований раніше в роботі: Мурзановская А.В. Принуждение и его виды в механизме уголовно-процессуального регулирования //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 705-707.

⁷⁶ Див., наприклад: Гловюк І.В. Науково-практичний коментар до Глави 10 «Заходи забезпечення кримінального провадження і підстави їх застосування» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одісей, 2013. С. 323.

⁷⁷ Аленін Ю.П. Заходи кримінально-процесуального примусу. В кн.: Кримінально-процесуальне право України /Ю.П. Аленін. Харків: Одісей, 2009. С. 325-329.

зазначених груп можна віднести наступні заходи кримінально-процесуального примусу або заходів забезпечення кримінального провадження: 1) *заходи, які забезпечують неухилення підозрюваного, обвинуваченого від правосуддя* – затримання (ч. 2 ст. 176 КПК України), запобіжні заходи (ст.ст. 176, 493, 508, 583, 584 КПК України), звернення застави в дохід держави (ч. 8 ст. 182 КПК України), зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий; 2) *заходи, що спрямовані на забезпечення отримання засобів доказування* – освідування, обшук, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна, виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, отримання зразків для експертного дослідження, поміщення обвинуваченого в медичну установу для обстеження, арешт, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, неможливість використати як докази відомості, щодо яких не було здійснено відкриття, тобто виконання вимог ст. 290 КПК України; 3) *заходи процесуального примусу, за допомогою яких забезпечується законний порядок у ході провадження в справі* – грошове стягнення, письмове зобов'язання підозрюваного, обвинуваченого про явку на виклик, привід, відсторонення від посади, тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманій особи (ч. 1 ст. 148 КПК України), тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (ст. 148 КПК України), попередження про можливість видалення із зали судового засідання (ст. 330 КПК України), попередження про відповідальність за неповагу до суду (ст. 330 КПК України), видалення підсудного із зали судового засідання, поміщення особи, яка після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у приймальник-розподільник для дітей (ч. 4 ст. 499 КПК України), покладення на спеціаліста витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, при його неприбутті до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття (ст. 72 КПК України), скасування заходів безпеки у випадках

невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки; 4) *заходи по забезпеченню цивільного позову і можливої конфіскації майна* – тимчасове вилучення майна, арешт майна.

В кожній з цих груп, по суті, можуть знаходити та знаходять прояв і заходи превенції, і заходи правового захисту і заходи кримінально-процесуальної відповідальності. Так, наприклад, серед заходів, що забезпечують неухилення підозрюваного, обвинуваченого від правосуддя, до заходів кримінально-процесуальної відповідальності відноситься зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий; серед заходів, що спрямовані на забезпечення отримання засобів доказування неможливість використання як доказів відомостей, щодо яких не було здійснено відкриття, тобто виконання вимог ст. 290 КПК; заходи процесуального примусу, за допомогою яких забезпечується законний порядок у ході провадження в справі включають в себе такий захід кримінально-процесуальної відповідальності, як грошове стягнення, видалення підсудного із зали судового засідання, покладення на спеціаліста витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, при його неприбутті до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неявки; серед заходів по забезпеченню цивільного позову та можливої конфіскації як захід кримінально-процесуальної відповідальності можна назвати накладення грошового стягнення на цивільного відповідача в разі невиконання ним процесуальних обов'язків.

В свою чергу всі вказані заходи кримінально-процесуального примусу обмежують певні конституційні права громадян. Саме тому законодавець і визначив серед завдань кримінального провадження недопустимість застосування необґрунтованого процесуального примусу до жодної особи, адже в цілому дуже важливим є те, що застосування всіх заходів забезпечення кримінального провадження повинно бути співвіднесене з тяжкістю кримінального правопорушення (пропорційним), із необхідністю в певних випадках знехтувати можливістю розкриття злочину для захисту більш важливих цінностей. Тому кримінальне процесуальне законодавство має чітко

визначати коло посадових осіб, які мають право застосовувати заходи процесуального примусу, а також встановлювати перелік осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані. Тільки в такому разі застосування примусу під час кримінального провадження буде законним та обґрунтованим та буде сприяти ефективності кримінального провадження.

Підсумовуючи, зазначимо, що не зважаючи на прийняття нового КПК України, в якому суттєво змінилась законодавча регламентація застосування заходів кримінально-процесуального примусу (так було виділено самостійний Розділ II «Заходи забезпечення кримінального провадження»), що мало на меті наближення національного законодавства до міжнародних та європейських цінностей та стандартів і знайшло свій вираз як в розширенні переліку таких заходів, так і у зміні порядку їх застосування, багато питань, що стосуються застосування примусу (заходів забезпечення кримінального провадження) в кримінальному процесі України так і залишились не вирішеними. Так, на жаль, концепція кримінально-процесуальної відповідальності, яка є одним із видів кримінально-процесуального примусу та являє собою самостійний вид юридичної відповідальності, не знайшла свого повного втілення в новому КПК України. Саме тому вбачається необхідним як удосконалення нормативної регламентації та практики застосування заходів забезпечення кримінального провадження в цілому, так і подальше удосконалення концепції кримінально-процесуальної відповідальності, що потребує свого подальшого комплексного дослідження.

1.2. Поняття, види та значення кримінально-процесуальної відповідальності

В реальному житті правова відповідальність виступає в якості певного виду відповідальності. Кожний вид юридичної відповідальності включає як те, що об'єднує його з іншими видами (загальне), так і те, що вирізняє його саме в

якості самостійного виду (особливе), тому конкретні види правової відповідальності за своїм змістом значно багатіше її загального розуміння⁷⁸.

Проблема відповідальності в сфері кримінально-процесуальних відносин – гостродискусійна та ще не достатньо досліджена, на що слушно зверталась увага в літературі⁷⁹. Одними з перших в процесуальній літературі досить обґрунтовані доводи на користь існування процесуальної відповідальності висунули П.С. Елькінд і Н.А. Чечіна⁸⁰, їх концепція, згідно якої юридична відповідальність, виражаючи своєрідність методу правового регулювання, «створює один із необхідних компонентів такого методу. Поряд з іншими компонентами вона складає юридичну ознаку відповідної галузі права»⁸¹, набула підтримки і розвиток в юридичній науці. Стаття Н.А. Чечіної та П.С. Елькінд мала постановочний характер і, природньо не могла містити відповіді на всі питання, що виникають при ознайомленні з даною проблематикою. Так, зі статті не зрозуміло, на що зверталась увага в літературі, чи несуть процесуальну відповідальність слідчий, прокурор, суддя, чи така відповідальність поширюється лише на інших учасників процесу⁸².

Ідея кримінально-процесуальної відповідальності була підтримана і Я.О. Мотовиловкером. Приєднуючись до думки Н.А. Чечіної і П.С. Елькінд, він підкреслював, що обвинувачений в такій же мірі, як і всі інші учасники процесу, несе кримінально-процесуальну відповідальність за протиправну поведінку. В якості приклада він наводить випадок зміни запобіжного заходу на більш суворий, тому що тут, на його думку, «спору бути не може відносно того, що настала юридична відповідальність»⁸³. Однак в поняття кримінально-процесуальної відповідальності Я.О. Мотовиловкер вкладав і інший сенс, він писав: «Якщо процесуальна відповідальність особи – результат дійсного і

⁷⁸ Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. М.: «Юридическая литература», 1971. С. 178.

⁷⁹ Андрушко О.В. Аналіз стану питання про наукові дослідження юридичної відповідальності в кримінальному процесі //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Випуск 2. Том. 3. С. 45-50.

⁸⁰ Чечина Н.А., Элькинд П.С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности //Советское государство и право. 1973. №9. С. 33-41.

⁸¹ Там само. С. 34.

⁸² Див.: Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокарев Л.Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. Воронеж, 1980. С. 66.

⁸³ Мотовиловкер Я.О. Предмет советского уголовного процесса. Ярославль, 1974. С. 28.

доведеного в ході даного провадження правопорушення, а кримінальна відповідальність в матеріальному сенсі – наслідок дійсного й доказаного злочину поза даним провадженням, то кримінальна відповідальність в процесуальному сенсі наступає за наявності достатніх доказів, що дають підстави для пред'явлення обвинувачення⁸⁴, тобто процесуальну відповідальність він розглядав і як притягнення особи в якості обвинуваченого. Таке тлумачення процесуальної відповідальності ускладнює проблему юридичної відповідальності, воно не відповідає і основним ознакам юридичної відповідальності. Що стосується терміну «притягнення до кримінальної відповідальності» стосовно випадку притягнення особи в якості обвинуваченого, то, на думку ряду авторів, в тому числі й Я.О. Мотовіловкера⁸⁵, він є невдалим, оскільки в такому випадку мова йде не про відповідальність особи, а лише про притягнення його в якості обвинуваченого⁸⁶.

У 1976 році виходить праця П.С. Елькінд «Цілі та засоби їх досягнення в радянському кримінально-процесуальному праві», де в контексті дослідження засобів досягнення цілей кримінально-процесуального права досліджувалось питання про кримінально-процесуальну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності та її співвідношенням з категоріями кримінально-процесуального примусу і санкціями норм кримінально-процесуального права⁸⁷. Особлива увага була приділена питанню про недопустимість ототожнення кримінально-процесуальної відповідальності як самостійного правового інституту та кримінальної відповідальності в процесуальному вираженні (зокрема у процесуальних формах її встановлення та закріплення), оскільки мова йде не про два її різновиди одного й того самого виду юридичної відповідальності, а про два різних її види, що мають різні підстави, не тотожне коло суб'єктів, про види відповідальності, що виникають у різний час, що

⁸⁴ Див.: Мотовіловкер Я.О. Уголовно-процессуальная ответственность обвиняемого и уголовно-материальная ответственность виновного //Правоведение. 1977. №1. С. 60.

⁸⁵ Там само. С. 65.

⁸⁶ Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокарев Л.Д. Указ. соч. С. 66.

⁸⁷ Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Издательство Ленинградского университета. Ленинград, 1976. С. 92-105.

реалізуються у специфічних формах та мають не тільки загальні, але й конкретні цілі⁸⁸.

Л.Б. Алексеева відмічала, що «є всі підстави для постановки питання про наявність специфічного виду процесуальної відповідальності, якщо суб'єктами її вважати не тільки громадян, носіїв процесуальних обов'язків, але і посадових осіб, відповідальних за хід і результат провадження по кримінальній справі, та якщо суттєво розширити поняття процесуальної відповідальності, не обмежуючи її заходами чисто процесуального характеру»⁸⁹.

Саме в такому напрямку дане питання розглядалось в монографії З.Ф. Ковриги «Кримінально-процесуальна відповідальність», де обґрунтовується наявність кримінально-процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, розкривається її соціальна сутність, поняття, зміст в позитивному й негативному аспектах виходячи з «нової концепції», згідно якої в юридичну відповідальність входять елементи: а) свідоме виконання приписів закону, добросовісне виконання обов'язків (позитивний зміст); сукупність передбачених законом несприятливих юридичних наслідків в разі невиконання або неналежного виконання вимог правових норм (негативний зміст)⁹⁰; аналізуються підстави виникнення та форма реалізації; соціальне призначення кримінально-процесуальної відповідальності⁹¹.

Г.М. Ветрова в роботі «Кримінально-процесуальна відповідальність», розглядаючи питання про поняття, сутність і форми відповідальності в кримінально-процесуальному праві, також аналізує співвідношення відповідальності в позитивному та негативному планах, до суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності відносить й посадових осіб, відповідних за хід й результат провадження по кримінальній справі, а також

⁸⁸ Там само. С. 102.

⁸⁹ Строгович М.С., Алексеева Л.Б., Ларин А.М. Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. С. 170.

⁹⁰ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Воронеж, 1984. С. 28-29.

⁹¹ Там само.

піддає спеціальному аналізу проблему кримінально-процесуальних санкцій⁹² (остання була розвинута в послідуючих її роботах)⁹³.

На жаль, дане питання не стало предметом подальшого комплексного дослідження в українській кримінально-процесуальній науці. Наукові дослідження в цій сфері в сучасній українській процесуальній літературі досить поодинокі, в Україні про кримінально-процесуальну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, як зазначає О.В. Андрушко, мова ведеться здебільшого в наукових статтях⁹⁴, серед найбільш вагомих необхідно відзначити роботи К.В. Басіна⁹⁵, О.В. Іваненко⁹⁶, В.В. Рожнової⁹⁷, Е.Є. Томіна⁹⁸, А.Я. Хитра⁹⁹, Л.О. Максимової¹⁰⁰, Р.М. Білоконя¹⁰¹, А.М. Мартинціва¹⁰². Зауважимо, що зарубіжні вчені як і раніше приділяють цьому питанню значну увагу, адже важливість його для вивчення механізму кримінально-

⁹² Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. М.: Изд-во «Наука», 1987. 113 с.

⁹³ Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. М.: Наука, 1991. 160 с.

⁹⁴ Андрушко О.В. Аналіз стану питання про наукові дослідження юридичної відповідальності в кримінальному процесі //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Випуск 2. Том. 3. С. 48.

⁹⁵ Басін К.В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти) //Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. 2003. Вип. 19. С. 93-97.

⁹⁶ Іваненко О. Процесуальна відповідальність як окремий і самостійний вид юридичної відповідальності //Право України. 2006. №3. С. 32-35.

⁹⁷ Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства //Право України. 2000. №11. С. 106-109.

⁹⁸ Томін Е.Є. Кримінально-процесуальна відповідальність як вид юридичної відповідальності //Порівняльно-аналітичне право. 2014. №6. С. 341-345.

⁹⁹ Хитра А.Я. Правова природа кримінальної процесуальної відповідальності як виду юридичної відповідальності //Митна справа. 2014. Спецвипуск. – С. 103-110.

¹⁰⁰ Максимова Л.О. Юридична відповідальність в кримінальному провадженні //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. №12. С. 146-148.

¹⁰¹ Білокінь Р.М. Кримінально-процесуальна відповідальність як вид юридичної відповідальності //Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. №4. С. 120-123.

¹⁰² Мартынецев А. Нормативное регулирование денежного взыскания в уголовном процессе Украины и зарубежных стран //Legea si Viata. 2014. №11\3. С. 52-56.

процесуального регулювання не викликає сумнівів¹⁰³. Так, на конференції, присвяченій актуальним проблемам юридичної відповідальності, яка відбулася у Волжському університеті ім. В.Н. Татищева, було особливо підкреслено, що інститут юридичної відповідальності – «це не вулиця з одностороннім рухом, де громадянин зобов'язаний підкорятися державі», а складніший феномен, що неоднозначно розуміється та оцінюється як в рамках конкретних юридичних галузей, так і в міжгалузевому й загальнотеоретичному аспектах (В.А. Якушин)¹⁰⁴. З основним докладом виступив Р.Л. Хачатуров, з точки зору якого, юридична відповідальність – це елемент культури, цивілізації, а тому являє собою вельми значущу для суспільства цінність. Юридична відповідальність є інститут забезпечення законності, правопорядку, організованості, дисципліни, направлений проти суспільно небезпечних діянь. В зв'язку з цим жодна галузь права не може існувати без власного інституту юридичної відповідальності, що тягне за собою появу нових, таких, що носять самостійних характер, її видів. При цьому особливе значення набуває в останній час конституційно-процесуальна відповідальність, направлена на забезпечення відповідності законодавчих та правозастосовних актів положенням Конституції¹⁰⁵. Було також підкреслено, що неприпустимо

¹⁰³ Див.: Сулейманова Г.Ж. Уголовно-процессуальная ответственность следователя: автореф. дисс... канд. юрид. наук /Моск. гос. ун-т. 1988; Дугин А.Т. Проблемы борьбы с уголовно-процессуальными правонарушениями при расследовании преступлений средствами прокурорского надзора: дис. ... канд. юрид. наук. М., 1995. С. 59; Баранов А.М., Марфицин Н.Г. К вопросу о юридическом составе уголовно-процессуального нарушения; Васильева Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. Уфа: Изд-во БашГУ, 2003. 136 с.; Канифатов А.А. Защита уголовного процесса от ненормативного поведения его участников. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2004; Чеботарева И.Н. Обвиняемый в стадии предварительного расследования современного российского уголовного процесса: статус, гарантии прав и законных инт интересов. Курск, 2005; Вепрев В.С. Основания уголовно-процессуальной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. 265 с.; Гафизов М.Х. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2007. 28 с.; Шевелева Е. В. Ответственность за уголовно-процессуальные правонарушения субъектов, обеспечивающих законность в досудебном производстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2008. 197 с.; Кузовенкова Ю.А. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Самара 2009; Гриненко А.В. О соотношении понятий «убеждение», «принуждение» и «ответственность» в уголовном судопроизводстве: размышления о книге Зои Филипповны Ковриги «Уголовно-процессуальное принуждение» (Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1975. 175 с.) //Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 143-148; Гамбарян А.С., Израелян Ш.Ю. Ограничение осуществления права как мера уголовно-процессуальной ответственности //Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 137-142.

¹⁰⁴ «Актуальные проблемы юридической ответственности». Обзор межвузовской научно-практической конференции: Волжский университет им. В.М. Татищева, 24-25 апреля 2003 года, Тольятти //http://u4658/31/spylog.com.

¹⁰⁵ Там само.

обмеження юридичної відповідальності сферами матеріальних галузей права. Кримінально-процесуальна відповідальність, на думку С.А. Шейфера, являє собою правовідновлювані санкції, які не носять карательний характер, такі, наприклад, як: скасування незаконного й необґрунтованого вироку, примусовий привід. При цьому в ряді випадків, наприклад, коли має місце завідомо неправильний переклад, завідомо неправильний висновок експерта й т.п., можна вести мову про злиття двох форм юридичної відповідальності – кримінальної та кримінально-процесуальної. Запобіжні заходи не є мірами кримінально-процесуальної відповідальності, а є лише мірами забезпечення кримінального процесу. На сьогодні, зі слів С.А. Шейфера, існує маса проблем кримінально-процесуальної відповідальності¹⁰⁶.

Таким чином, дискусійний характер проблеми кримінально-процесуальної відповідальності зумовлює необхідність її подальшої розробки. И тут в цілому можна погодитися, що «проблема процесуальної відповідальності потребує серйозного осмислення та може бути вирішена в комплексі з іншими проблемами»¹⁰⁷, серед яких, в першу чергу, загальнотеоретичні питання, пов'язані з поняттям та правовою природою юридичної відповідальності, її видам (формам) й особливостям реалізації¹⁰⁸.

Підходячи до визначення поняття кримінально-процесуальної відповідальності необхідно звернути увагу на те, що вона являє собою різновид юридичної відповідальності, в зв'язку з чим їй притаманні такі ж самі проблеми дефініції, що й родовому поняттю. Логічним було б визначити кримінально-процесуальну відповідальність через рід та видову відмінність¹⁰⁹, що потребує в нашому дослідженні підведення кримінально-процесуальної відповідальності під більш широке за обсягом родове поняття юридичної відповідальності – як перший етап визначення, та визначення відмінної ознаки (ознак) кримінально-процесуальної відповідальності – як заключення визначення поняття.

¹⁰⁶ Там само.

¹⁰⁷ Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. М.: Издательство НОРМА, 2003. С. 223-225.

¹⁰⁸ Murzanovska A.V. Criminal procedural responsibility in accordance with new criminal procedural code of Ukraine // Молодий вчений. 2015. №12.1 (27.1) Р. 101-104.

¹⁰⁹ Кириллов В.И., Старченко А. А. Логика: Учебник. М.: Высш. Школа, 1982. С. 42; Сумарокова Л.М. Основы логики: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Одесса: Юридична література, 2003. С. 54.

Одним з важливих аспектів питання про особливості кримінально-процесуальної відповідальності є існування точки зору, що процесуальної відповідальності взагалі немає та багатьма авторами відкидалась перспективність самої ідеї процесуальної відповідальності¹¹⁰. «Процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності не існує. Процесуальні міри примусу – це або запобіжні заходи, або міри адміністративної відповідальності (за порушення порядку судового засідання, непокори розпорядженням головуючого та т.п.)»¹¹¹.

Так, автори монографії «Процесуальні норми та відношення в радянському праві» підкреслювали, що «чисто «процесуальної» відповідальності бути не може, а існує звичайна матеріально-правова відповідальність за порушення процесуальних законів, аналогічна тому, як існує кримінальна відповідальність, наприклад, за злочини проти правосуддя, які пов'язані з грубим відхиленням від процесуального закону»¹¹². Виділяючи певні види юридичної відповідальності, деякі науковці не згадують відповідальність процесуальну, тобто вони, за вдалим виразом І.Л. Петрухіна, її або заперечують, або не вбачають тут проблеми, гідної вивчення¹¹³. Серед сучасних досліджень необхідно назвати роботу В.Д. Чабанюк, де досліджуючи кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення, автор розглядає наступні види відповідальності: кримінальна відповідальність, адміністративно-правова відповідальність, дисциплінарна відповідальність та цивільно-правова відповідальність¹¹⁴, проте вряд чи можна погодитись з тим, що кримінально-процесуальне правопорушення є підставою одночасно і кримінальної, і адміністративної, і дисциплінарної, і цивільно-правової відповідальності, у всіх цих випадках підставою (фактичною) буде відповідне правопорушення

¹¹⁰ Див.: Самощенко І.С., Фарукшин М. Х. Указ. соч. С.187; Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву. С. 136-140; Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. Л., 1982. С. 46; Алексеева Л.Б. Указ. соч. С. 167.

¹¹¹ Самощенко І.С., Фарукшин М.Х. Указ. соч. С. 187.

¹¹² Галаган І.А., Глебов В.П. Процессуальные нормы и отношения в советском праве. Воронеж, 1985. С. 74.

¹¹³ Див.: Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Саратов, 1972. С. 275; Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). М.: Изд-во МГУ, 1981. С. 136-140.

¹¹⁴ Чабанюк В.Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. С. 10-12.

(кримінальне правопорушення (злочин, проступок); адміністративне правопорушення тощо.

Про несприйняття даної концепції свідчить те, що Верховний Суд України, роблячи висновок про зворотню дію норм КПК України в часі¹¹⁵, підкреслює, що це взагалі не можливо, що норм КПК України не мають зворотної дії в часі навіть в разі покращення процесуального становища суб'єктів кримінального провадження, з чим цілком можна погодитись¹¹⁶. Проте, якщо мова йде про скасування або пом'якшення кримінально-процесуальної відповідальності, про яку взагалі не йдеться в обґрунтуванні відповідного рішення ВС України, то на підставі ст. 58 Конституції необхідно робити інший висновок, що в свою чергу актуалізує звернення до питань, пов'язаних з визначенням кримінально-процесуальної відповідальності, її ознак та системи заходів новим КПК України.

Таким чином, необхідно ще раз підкреслити, що кримінально-процесуальна відповідальність як специфічний процесуальний засіб забезпечення кримінально-процесуальних відносин, гарантія виконання процесуальних обов'язків є самостійним видом юридичної відповідальності. Саме існування в кримінальному процесуальному праві власних засобів забезпечення кримінально-процесуальних відносин, характер та особливості яких визначаються змістом цих відносин, і є основою для такого висновку. Інакше кажучи, самостійне існування кримінально-процесуальної відповідальності зумовлюється наявністю в кримінально-процесуальному праві свого методу правового регулювання, а також виокремлення в структурі норм кримінально-процесуального права процесуальних санкцій¹¹⁷. Існування

¹¹⁵ Рішення Верховного Суду України (висновок) справа №5-205 кс 15(15) щодо порядку і строків застосування положень пункту 2 статті 445 КПК у ред. Закону України №192-VIII). [Електронний ресурс] Режим доступу: www.scourt.ua

¹¹⁶ Зауважимо, що ми не будемо зупинятись на ґрунтовному аналізі цього питання, адже воно набагато ширше ніж його зв'язок з кримінально-процесуальною відповідальністю, зазначимо лише, що воно було предметом дослідження на монографічному рівні. Див., наприклад: Удалова Л.Д., Щериця С.І. Чинність кримінального процесуального закону: монографія. К.: КНТ, 2014. С. 60-70, хоча в цій роботі автори також не розглядають можливість зворотної дії кримінального процесуального закону в зв'язку з існуванням кримінально-процесуальної відповідальності, тобто її скасуванням або пом'якшенням.

¹¹⁷ Про те, що різні види юридичної відповідальності зумовлюються різними способами забезпечення прав та обов'язків учасників суспільних відносин, тобто різницею в методі правового регулювання, див: Алексеев С.С. Общие теоретические проблемы системы советского права. М.: Госиздат, 1961. С. 61-71.

кримінально-процесуальної відповідальності виходить з положення, що є аксіомою традиційної логіки, згідно якої ознаки, визначені у певного класу явищ в загальному понятті, обов'язково містяться і в специфічних явищах, що входять в цей клас. Таким чином, якщо фіксується відповідальність в праві, то, згідно правилам логіки, вона притаманна й видовим його частинам, тобто окремим галузям права, в тому числі й кримінально-процесуальному праву¹¹⁸. Існування кримінально-процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності має об'єктивне підґрунття, органічно пов'язане з проблемою правового регулювання. Одним із елементів механізму правового регулювання є спосіб забезпечення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників суспільних відносин. Серед різних способів правового забезпечення важливе місце займає юридична відповідальність, вид якої характеризує своєрідність методу (методів), що застосовується в даній галузі права для регулювання суспільних відносин¹¹⁹. Тому саме визначення специфіки будь-якого методу (методів) правового регулювання в значній мірі залежить від змісту певного виду юридичної відповідальності, що застосовується. Об'єктивний зміст відповідальності являє собою комплекс вимог до діяльності суб'єкта, кількість і якість діяльності, міру та направлення активності суб'єкта.

Конкретний вид юридичної відповідальності, входячи необхідним компонентом в метод правового регулювання, виражає його своєрідність та поряд з іншими компонентами складає ознаку відповідної галузі права. Невизнання процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності логічно приводить до невизнання специфіки методу кримінально-процесуального регулювання¹²⁰. Кримінальне процесуальне право має предметом свого регулювання певний вид суспільних відносин, які виступають не інакше, як в формі правовідносин, що врегульованні нормами кримінального процесуального права, знаходяться у взаємопроникненні з

¹¹⁸ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 25. При цьому необхідно розмежовувати поняття «галузь права» та «галузь законодавства». Остання може являти собою систему норм різних галузей права, а тому відносно неї не можна стверджувати про існування особливого виду юридичної відповідальності.

¹¹⁹ Докладніше про методи правового регулювання у кримінальному провадженні: Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права: Моногр. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2006. 352 с.

¹²⁰ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 26.

кримінально-процесуальною діяльністю, в сфері якої вони виникають, змінюються та припиняються, а також вимагає наявності певного специфічного кола суб'єктів з притаманними їм правами та обов'язками¹²¹.

Кримінально-процесуальна відповідальність існує об'єктивно, лежить на поверхні правової дійсності, тобто в області безпосередньої видимості таких правових явищ, які мають зовнішню форму свого прояву, закріплену кримінально-процесуальним правом, відомі ознаки¹²². При цьому цілком можна погодитись, що дана обставина не виключає необхідності, подолав відомі суттєві ознаки зовнішніх форм прояву, з'ясувати сутнісний зміст цих правових явищ, проникнути в їх сутність, призначення та роль в системі кримінально-процесуального регулювання¹²³.

Те або інше видове поняття несе в собі усі ознаки, властиві родовому по відношенню до нього поняттю. Зараз у юридичній літературі поки немає єдності думок у визначенні поняття відповідальності, співвідношення різних її видів у системі права, співвідношення правових санкцій і юридичної відповідальності. Найпоширенішим у літературі про юридичну відповідальність є її визначення як заходу державного примусу, заснованого на правовому й моральному осуді поведінки правопорушника й в установленні для нього певних наслідків у формі обмеження особистого або майнового порядку¹²⁴.

Деякі автори розглядають юридичну відповідальність як обов'язок особи підлягати діям відповідних правових норм за вчинене протиправне діяння¹²⁵. Інші розуміють під юридичною відповідальністю застосування й реалізацію правових санкцій, визначаючи її як «застосування до особи, що вчинила правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку»¹²⁶.

¹²¹ Докладніше: Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. К.: Юридичний світ, 2016. 416 с.

¹²² Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 27.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. С. 314-315.

¹²⁵ Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. М., 1963. С. 24-25.

¹²⁶ Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). М.: Изд-во МГУ, 1981. С. 96, 113.

Юридична відповідальність, на думку багатьох учених, – це певне стягнення, покарання, що накладається компетентним державним органом на особу, що винно порушила закон, не виконала покладений на неї правовий обов'язок і тому її поведінка піддана від імені держави публічному осуду, на неї покладений новий додатковий обов'язок штрафного (карального) характеру, що виражається в обтяженнях, позбавленнях, обмеженнях, які особа повинна перетерпіти. Примусове виконання основного (не штрафного) обов'язку в правовідносинах – це не юридична відповідальність, а міри захисту правопорядку¹²⁷. На думку інших авторів, виконання обов'язку в правовідносинах під впливом державного примусу без накладення додаткового (штрафного) обов'язку вже становить юридичну відповідальність¹²⁸.

Значне місце в роботах про юридичну відповідальність займає трактування відповідальності як правовідносин, досить широко поширена думка, що відповідальність – це вид так званих охоронних правовідносин¹²⁹.

На думку О.І. Харитонової та Є.О. Харитонова такі основні концепції юридичної відповідальності (як засіб державно-правового примусу та як охоронні правовідносини) не заперечують і не виключають одна одну, будучи відображенням різних методологічних підходів до визначення та характеристики складного правового явища, взятого у тих чи інших своїх сутнісних проявах¹³⁰.

Таким чином, викладене свідчить, що в правовій науці основну увагу в розробці вчення про юридичну відповідальність було приділено його поняттю, співвідношенню з санкцією, місцю в системі правового регулювання суспільних відносин. Зокрема до цих пір гостро дискутується питання про зміст юридичної відповідальності, її види, характер обов'язків, які входять в її склад. Проте в результаті дискусій не виокремилися ще загальновизнані підстави

¹²⁷ Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 3. М: ИКД «Зерцало-М», 2002. С. 468; Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). С. 236.

¹²⁸ Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М.: «Юрид. лит.», 1976. С. 90.

¹²⁹ Див.: Алексеев С.С. Проблемы теории и права. С. 381-382; Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2009. С. 108.

¹³⁰ Харитонova О., Харитонов Ю.Ю. Юридична відповідальність: пошук парадигми // Часопис кафедри теорії та історії держави і права. К., 2010. Чис. V. С. 23-30.

теорії юридичної відповідальності, недостатньо повно вона конкретизована в окремих галузях права. При подальшому дослідженні питань кримінально-процесуальної відповідальності ми будемо виходити з розуміння під юридичною відповідальністю застосування до особи, яка вчинила правопорушення, заходів державного примусу, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку.

Уявляється, що таке попереднє визначення є найбільш зручним для дослідження проблем кримінального процесу, на підтвердження чого можна висловити наступні міркування: про-перше, застосування – це діяльність, а кримінальний процес визначається саме як діяльність¹³¹; по-друге, застосування заходів примусу відбувається у встановленому процесуальному порядку, вказує на те, що дана діяльність протікає у формі правовідношення, будучи його фактичним змістом, а в юридичний (формальний) зміст¹³² включається обов'язок зазнати позбавлення існуючих прав (в тому числі за рахунок звуження їх обсягу) або виконання додаткових обов'язків.

Таким чином, така позиція пояснює схожість двох основних, на наш погляд, теорій юридичної відповідальності і як застосування заходів державного примусу, і як правовідносин, що складаються у зв'язку з застосуванням заходів державного примусу («технологія примусу»), що дає можливість більш чітко сформулювати поняття кримінально-процесуальної відповідальності, провести відмежування її від схожих правових феноменів, визначити її місце в системі юридичних категорій, а також виділити поряд з загальними ознаками, що притаманні юридичній відповідальності, особливості кримінально-процесуальної відповідальності.

Поняття кримінально-процесуальної відповідальності містить в собі усі риси загального поняття юридичної відповідальності, однак розглянуті вище

¹³¹ См.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) від 23.05.2001 р. №6-рп/2001 //Офіційний Вісник України. 2001. №22.

¹³² Про поділ змісту процесуального правовідношення на юридичне та фактичне див.: Божьев В.П. Уголовно-процессуальные отношения. М.: Юрид. литература, 1975. 176 с.

теоретичні протиріччя на загальнотеоретичному рівні наклали свій відбиток на галузеві дослідження, зокрема, ті, що відносяться до кримінально-процесуальної науки, що і пояснює різне розуміння кримінально-процесуальної відповідальності. Спробуємо хоча б в загальному вигляді продемонструвати це на конкретних прикладах визначення кримінально-процесуальної відповідальності, які були зроблені в кримінально-процесуальній літературі.

П.С. Елькінд, розглядаючи кримінально-процесуальну відповідальність як застосування штрафних санкцій за кримінально-процесуальне правопорушення, визначила її як «реальне покладання на правопорушника додаткового кримінально-процесуального обов'язку, позбавлення його тих або інших процесуальних прав або ж і покладання додаткового обов'язку й позбавлення відповідних процесуальних прав»¹³³. Вона вважала, що до заходів відповідальності відноситься, наприклад: застосування запобіжного заходу до обвинувачуваного або підозрюваного, які порушили зобов'язання про явку; застосування до зазначених осіб більш суворого запобіжного заходу, якщо порушений спочатку обраний; видалення підсудного із зали засідання й ін.¹³⁴

На думку Я.О. Мотовіловкера процесуальна відповідальність — це «обов'язок суб'єкта кримінального процесу перетерпіти передбачені кримінально-процесуальною нормою несприятливі наслідки за допущене правопорушення»¹³⁵.

В.М. Корнуков підкреслював, що «кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, що передбачається нормами кримінально-процесуального права за протиправну поведінку й, зокрема, за невиконання обов'язків у сфері кримінального судочинства», вона «виражається в покаранні особи, що вчинила протиправну дію або бездіяльність, з метою виховання й перевиховання винного, недопущення подібних порушень у майбутньому»¹³⁶.

¹³³ Елькінд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовном праве. С. 39.

¹³⁴ Там само. С. 35-38.

¹³⁵ Мотовіловкер Я.О. Предмет советского уголовного процесса. Ярославль, 1974. С. 28; Мотовіловкер Я.О. Уголовно-процессуальная ответственность обвиняемого и уголовно-материальная ответственность виновного // Правоведение. 1977. №1. С. 60.

¹³⁶ Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. Саратов, 1978. С. 10.

З.Ф. Коврига характеризує процесуальну відповідальність як особливий різновид обов'язку, що виникає із протиправної поведінки учасників процесу. «Відповідальність у негативному плані – це завжди додатковий обов'язок, що відрізняється від інших обов'язків тим, що він носить збитковий, небажаний для суб'єкта, на якого він покладається, характер, ущемляє його правовий статус»¹³⁷.

На думку Г.М. Ветрової, в основі кримінально-процесуальної відповідальності лежить оцінка поведінки суб'єкта з погляду відповідності її кримінально-процесуальному закону, корисності або шкідливості для інтересів правосуддя. Негативна форма відповідальності заснована на негативній оцінці неправомірної поведінки, осуді правопорушення, що тягне, як правило, застосування примусових заходів. «Кримінально-процесуальна відповідальність – це підзвітність учасників процесу державі в особі державних органів і посадових осіб, наділених відповідними контрольними повноваженнями у виконанні покладених на них процесуальних обов'язків»¹³⁸.

Кримінально-процесуальна відповідальність, за визначенням В.В. Рожнової, – це різновид юридичної відповідальності, передбаченої нормами кримінально-процесуального права за протиправну поведінку і, зокрема, за невиконання обов'язків у сфері кримінального судочинства¹³⁹.

Л.Д. Удалова та О.Ю. Хабло визначили кримінально-процесуальну відповідальність як відповідальність суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, яка проявляється в застосуванні кримінально-процесуальних санкцій за свідоме порушення вимог кримінально-процесуального законодавства та спирається на державний примус¹⁴⁰.

Особливої уваги заслуговує широке поняття відповідальності, що включає позитивний аспект, тобто коли кримінально-процесуальна відповідальність, на думку деяких авторів, виникає з моменту покладання кримінально-процесуального обов'язку, а не з моменту його порушення;

¹³⁷ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 56-57.

¹³⁸ Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 57.

¹³⁹ Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства //Право України. 2000. №11. С. 108.

¹⁴⁰ Удалова Л.Д, Хабло О.Ю. Вказ. праця. С. 97.

учасник процесу несе позитивну відповідальність за сумлінне виконання обов'язків і негативну – за їхнє винне порушення¹⁴¹. Аналогічної точки зору щодо існування двох аспектів юридичної відповідальності взагалі, та кримінально-процесуальної зокрема, дотримуються К.В. Басін, О.В. Іваненко¹⁴². З такою точкою зору важко погодитися. Добровільне й свідоме виконання процесуальних обов'язків і винне порушення цих обов'язків – «діаметрально протилежні явища, які не можуть бути об'єднані одним поняттям процесуальної відповідальності»¹⁴³. Наявність позитивної відповідальності в праві заперечували і продовжують заперечувати багато авторів, які відзначали, що «ні наукові міркування, ні тим більше інтереси практики не дають підстави для перегляду погляду на юридичну відповідальність як наслідку правопорушення»¹⁴⁴, не будучи такими категоричними, адже наукова думка йде шляхом свого розвитку в тому числі і в напрямку дослідження питань відповідальності в позитивному аспекті¹⁴⁵, зазначимо, що ми будемо виходити в своєму подальшому дослідженні з позиції розуміння юридичної відповідальності в цілому та кримінально-процесуальної, зокрема, як нами вже зазначалось, тільки в негативному аспекті. Аналогічної думки, з наведенням своїх додаткових аргументів в обґрунтування своєї позиції, дотримується значна кількість науковців. Так, наприклад, Р.М. Білокінь зазначає, що «юридична відповідальність, а відповідно, і кримінальна

¹⁴¹ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 59; Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 40, 49.

¹⁴² Басін К.В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти) // Держава і право. Юридичні і політичні науки: Зб. наук. пр. 2003. Вип. 19. С. 93-97; Іваненко О. Процесуальна відповідальність як окремий і самостійний вид юридичної відповідальності // Право України. 2006. №3. С. 32-35; Іваненко О.В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 20 с.

¹⁴³ Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). С. 249.

¹⁴⁴ Самощенко И.С., Фарушкин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. С. 187.

¹⁴⁵ Див., наприклад: Коврига З.Ф., Панько Н.К. Системно-структурный подход к исследованию позитивной ответственности (на примере уголовного судопроизводства) // Вестник ВГУ. Серия: Право. 2010. №1. С. 506-515; Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. СПб., 2003; Липинский Д.А. О системе права и видах юридической ответственности // Правоведение. 2003. №2. С. 27-37; Липинский Д.А. Проблемы совершенствования процессуальной ответственности // Право и политика. 2004. №11. С. 37-43; Липинский Д.А. Позитивная юридическая ответственность и поощрительные санкции: проблемы взаимосвязи // Право и политика. 2008. №1. С. 19-26; Липинский Д.А. Концепции позитивной юридической ответственности в отечественной юриспруденции // Журнал российского права. 2014. №6. С. 37-51; Гаврилюк Л.В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 207 с.

процесуальна відповідальність, має розглядатись як відповідальність за вчинене протиправне діяння»¹⁴⁶.

Певне розуміння кримінально-процесуальної відповідальності пов'язане з тим, що серед процесуально-правових відносин виділяють регулятивні й охоронні. Охоронні процесуальні правовідносини виникають у результаті порушення процесуального обов'язку. У літературі є точка зору, відповідно до якої структура втримування процесуальних охоронних правовідносин поряд із зазначеним елементом включає процесуальну юридичну відповідальність, під якою розуміється елементарне погіршення процесуального становища суб'єкта процесуальних відносин внаслідок застосування до нього запобіжних заходів більш репресивного характеру¹⁴⁷.

Таким чином, підсумовуючи, можна виділити наступні точки зору з розуміння кримінально-процесуальної відповідальності: як реалізації санкції кримінальної процесуальної норми (Г.М. Ветрова); як реалізацію кримінальної відповідальності (Я.О. Мотовіловкер); визначення як позитивної та негативної відповідальності (Г.М. Ветрова, З.Ф. Ковріга); як реалізації тільки штрафних санкцій кримінальної процесуальної норми (В.М. Корнуков, І.Л. Петрухін); як міжгалузевого інституту, коли кримінально-процесуальне правопорушення розглядається і як дисциплінарний проступок, і як адміністративне правопорушенням, і як злочин (І.Л. Петрухін, Л.Д. Удалова, О.Ю. Хабло); комплексна відповідальність, коли кримінально-процесуальна відповідальність супроводжується дисциплінарною, матеріальною (С.Г. Ольков)) та взагалі заперечення існування такого виду відповідальності (І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин, В.Є. Клюков, В.Г. Даєв).

З нашої точки зору, кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, передбаченої нормами кримінального процесуального права за протиправну поведінку в сфері кримінального провадження. Те або інше видове поняття несе в собі всі ознаки, властиві родовому стосовно нього поняттю, тому поняття кримінально-процесуальної

¹⁴⁶ Білокінь Р.М. Кримінально-процесуальна відповідальність: дискусії та концепції // Вісник Запорізького національного університету. 2015. №3. С. 155.

¹⁴⁷ Лукьянова Е.Г. Указ. соч. С. 223.

відповідальності містить у собі всі риси загального поняття юридичної відповідальності і є самостійним видом юридичної відповідальності. Кримінально-процесуальна відповідальність – це існуюче у формі кримінально-процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, що передбачені санкцією кримінально-процесуальної норми, які полягають в накладені на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав¹⁴⁸.

Як зазначала П.С. Елькінд, кримінально-процесуальна відповідальність має свої специфічні властивості, які полягають в наступному: 1) фактичною підставою може бути лише кримінально-процесуальне порушення, тобто поведінка, що заборонена нормами саме даної галузі права; 2) юридичною підставою застосування кримінально-процесуальної відповідальності є норми кримінально-процесуального права; 3) суб'єктами кримінально-процесуальної відповідальності можуть бути лише суб'єкти кримінального судочинства, а точніше тільки громадяни, які мають в кримінальному судочинстві особистий правовий інтерес, та ті що представляють інтереси інших суб'єктів, а також ті, які здійснюють допоміжні функції; 4) кримінально-процесуальна відповідальність завжди знаходить свій вираз в формі правовідношення¹⁴⁹.

Серед ознак процесуальної відповідальності називають: застосування її виключно до учасників процесуальних відносин; її подвійний характер; що вона є особливою формою державного примусу; підставою для використання її заходів є вчинення правопорушення, передбаченого відповідною правовою нормою, шляхом невиконання або неналежного виконання суб'єктом свого процесуального обов'язку, повноважень державного органу або посадової

¹⁴⁸ Дане визначення було запропоновано нами раніше: Мурзановская А.В. Уголовно-процессуальная ответственность //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу /Відп. ред. д-р юрид. наук. проф. Ю.М. Оборотов //Одеська національна юридична академія. О.: Фенікс, 2009. С. 573-575; Мурзановская А.В. Понятие уголовно-процессуальной ответственности //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф.. В.М. Дрьомін /Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 375-377.

¹⁴⁹ Див.: Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Л.: Издательство Ленинградского университета, 1976. С. 97-105.

особи, а також зловживання ним своїми процесуальними правами¹⁵⁰. Проте як зазначалось вище, не можна погодитись з визнанням подвійного характеру відповідальності, а зловживання процесуальними правами розглядається як різновид правопорушення.

В.В. Рожнова підкреслює, що основною ознакою кримінально-процесуальної відповідальності, як й будь-якої юридичної відповідальності, є наявність елементів покарання, хоч головною метою при цьому є виховання поваги до кримінально-процесуального закону, стимулювання належного виконання учасниками кримінального судочинства вимог закону і покладених на них обов'язків¹⁵¹.

І.Л. Трунов та Л.К. Трунова, зазначали, що вводячи в науковий обіг та пропонуючи ввести в законодавство новий вид юридичної відповідальності, вони мають вказати на її особливості, до яких, на їх думку відносяться: 1) заходи кримінально-процесуальної відповідальності є наслідком порушення норм кримінально-процесуального закону; 2) знаходять свій вираз в негативній державній оцінці; 3) заходи кримінально-процесуальної відповідальності знаходять свій вираз у позбавленні або обмеженні особи, до якої вони застосовуються, її особистих або майнових прав; 4) можуть застосовуватися до будь-якого учасника кримінального провадження; 5) застосовуються в зв'язку з кримінально-процесуальною діяльністю в рамках кримінально-процесуальних відносин; 6) особлива форма застосування відповідних заходів; 7) санкції тут не завжди прив'язані до диспозиції, тобто до опису правопорушення¹⁵².

Таким чином, враховуючи вище викладене, можна дійти висновку, що особливості кримінально-процесуальної відповідальності полягають в наступному: встановлення нормами кримінально-процесуального права (галузева належність та юридична підстава); настання за вчинення кримінально-процесуального правопорушення (фактична підстава); існує в формі кримінально-процесуального правовідношення; суб'єктом такої

¹⁵⁰ Мелихов В.А. Процессуальная ответственность как особая форма государственного принуждения (теоретико-правовой анализ): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2011. С. 6.

¹⁵¹ Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства //Право України. 2000. №11. С. 108.

¹⁵² Див.: Трунов И.Л., Трунова Л.К. Указ. соч. С. 44-45.

відповідальності може виступати тільки відповідний суб'єкт кримінального процесу; знаходить свій вираз у накладені на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав.

Ще одним проблемним питанням, що має значення для подальшого дослідження є визначення видів кримінально-процесуальної відповідальності. Так, як зазначалось вище, виходячи з розуміння кримінально-процесуальної відповідальності виділяють такі її види, як позитивна та негативна¹⁵³. І.Л. Трунов та Л.К. Трунова дійшли висновку про можливість виділення трьох видів кримінально-процесуальної відповідальності: 1. Відповідальність порушника норм кримінально-процесуального права може знаходити свій вираз в застосуванні морально-попереджувальних заходів. Прикладом може слугувати порушення порядку в судовому засіданні. В цьому випадку головуєчий вправі попередити порушника про недопустимість такої поведінки. Якщо порушником є прокурор або адвокат, суддя може повідомити про це вищестоящому прокурору або в адвокатську палату (ст. 258 КПК). Такого роду заходи не тягнуть реального порушення прав особи, що підлягає стягненню. 2. Заходи кримінально-процесуальної відповідальності можуть знаходити свій вираз в погіршенні процесуального положення особи. У випадку порушення особою підписки про невиїзд та належної поведінки цей запобіжний захід може бути змінений на тримання під вартою. 3. Відповідальність може знаходити свій вираз у майновому стягненні, наприклад, конфіскація застави внаслідок того, що обвинувачений зник, або застосування грошового стягнення, передбаченого статтями 117 та 118 КПК РФ¹⁵⁴.

Р.М. Білокінь, дослідивши дане питання, дійшов висновку про доцільність поділу кримінально-процесуальної відповідальності за суб'єктами (застосовується до посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, та осіб, яких залучають до кримінального провадження), підставами (невиконання процесуальних обов'язків чи зловживання правом), наслідками (заходи майнового чи немайнового характеру), стадіями чи формою

¹⁵³ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность.; Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. та ін.

¹⁵⁴ Трунов И.Л., Трунова Л.К. Указ. соч. С. 46.

застосування, зазначивши при цьому, що окремі види та класифікаційні критерії потребують подальшого дослідження¹⁵⁵. З останнім твердженням можна повністю погодитись, адже, наприклад, підставою кримінально-процесуальної відповідальності (причому лише фактичною) є кримінально-процесуальне правопорушення¹⁵⁶, а тому і невиконання процесуальних обов'язків, і зловживання правом мають містити ознаки складу кримінально-процесуального правопорушення, щоб бути підставою застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності (що буде докладніше розглянуто у підрозділі 3.1. даної роботи). Напевно, можна вести мову і про поділ кримінально-процесуальної відповідальності за суб'єктами, а деякі автори йдуть ще далі – розглядають відповідальність сторін кримінального провадження¹⁵⁷, проте, зрозуміло, що виходячи з сутності відповідальності мова може йти лише про кримінально-процесуальну відповідальність конкретних суб'єктів кримінального провадження. Більш того, сучасні дослідження свідчать про тенденцію дослідження та визначення спеціальних кримінально-процесуальних статусів окремих суб'єктів кримінального провадження, де відповідальність, в тому числі і кримінально-процесуальна, виступає складовою такого статусу¹⁵⁸. Зазначимо також, що була вже спроба і на рівні учбової літератури визначити відповідальність всіх суб'єктів кримінального процесу¹⁵⁹.

Також можна виділити види кримінально-процесуальної відповідальності за порядком її застосування, тобто за суб'єктами, які приймають рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності, це може бути

¹⁵⁵ Див.: Білокінь Р.М. Види кримінальної процесуальної відповідальності //Юридична наука. 2015. №9(51). С. 149.

¹⁵⁶ Пізніше автор визначає вже три підстави, див: Білокінь Р.М. Кримінальне процесуальне правопорушення як фактична підстава кримінальної процесуальної відповідальності //Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Випуск 2 (11). С. 82-86.

¹⁵⁷ Мединська Л.В. Вказ. праця. С. 463-468; Максимова Л.О. Юридична відповідальність сторони обвинувачення в кримінальному провадженні //Форум права. 2015. №1. С. 173-177.

¹⁵⁸ Див., наприклад: Стрельбіцька Л.Я. Вказ. праця. 227 с.; Богословська Л.О. Законний інтерес обвиняемого в уголовном процессе //Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Мат-ли міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 грудня 2005 р.; м. Харків /Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. Х.: К.: ЦНТ «Гопак», 2006. 240 с.; Льовкін В.Л. Показання обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2007. 18 с.; Карпов Н.С. Правовий статус присяжного //Митна справа. 2013. Спеціальний випуск. С. 64–69. Шульгач Н.М. Поняття та зміст правового статусу судді //Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. Вип. 8. С. 23–25.

¹⁵⁹ Див.: Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Навч. посібник для підготовки до державного іспиту. К.: Істина, 2006. С. 32-60.

слідчий суддя, суд або прокурор, слідчий, тому можна виділити заходи кримінально-процесуальної відповідальності, що застосовуються в судовому порядку та відомчому (позасудовому), а також і змішаному (тобто може мати місце обидва порядки). Проте більш обґрунтованою та базовою, якщо так можна сказати, на наш погляд, є класифікація з визначенням видів кримінально-процесуальної відповідальності залежно від реалізації конкретної кримінально-процесуальної санкції (штрафної або правовідновлюючої), як це було запропоновано Г.М. Ветровою¹⁶⁰, всі інші, наведені вище, лише допомагають більш глибоко з'ясувати сутність кримінально-процесуальної відповідальності.

Говорячи про значення кримінально-процесуальної відповідальності, в першу чергу необхідно наголосити на тому, що кримінально-процесуальна діяльність повинна ґрунтуватися на певних основоположних засадах, які вказують на вектор розвитку кримінальної процесуальної політики держави. Тому дослідження кримінально-процесуальної відповідальності, в тому числі і як напрямку забезпечення ефективності кримінального провадження, неможливе без загальної характеристики поняття принципів кримінального процесу та визначення їх критеріїв.

Загальновизнано, що для того, щоб окреме правове положення могло вважатися принципом кримінального провадження, воно має відповідати ряду пропонованих до принципів кримінального процесу вимог. Розглядаючи проблему критеріїв, О.П. Кучинська зазначає, що до них необхідно відносити такі вимоги як, соціальна обумовленість, нормативність, регулятивність, основоположність, системність, універсальність, непорушність¹⁶¹. Однак, деякі із вищезгаданих критеріїв не одержали однозначного тлумачення в літературі. Так, наприклад, найважливішою властивістю принципу є його нормативність. Однак, стосовно способу закріплення принципів у нормах права у науковців немає єдності. Уявляється, нормативність принципу кримінального процесу може проявлятися як у формулюванні норм – принципів або норм – приписів

¹⁶⁰ Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. 113 с.

¹⁶¹ Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. С. 52-56.

найбільш загального характеру (це норми – принципи), так і виводитися в індуктивний спосіб із різних норм кримінального процесуального закону (це принципи, виведені з норм).

Глава 2 КПК України передбачає основні засади кримінального провадження та їх зміст, але не визначає, що саме є «засадою кримінального провадження». Крім того, дане визначення викликає дискусії серед вчених-юристів відносно вживання терміну «принцип» та «засада». Засада – це вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки. Значення терміна «принцип» – це основа, початок певного явища або процесу. У філософському розумінні принципом є теоретичне узагальнення найбільш типового, що констатує й виражає закономірність, покладену в основу пізнання взагалі або в основу якої-небудь галузі знання, зокрема. Вважаємо, що необхідно підтримати позиції щодо розуміння та вживання поняття «принцип» та «засада» як тотожних¹⁶².

Принципами кримінального провадження є доктринально обґрунтовані основні правові положення, які відображають предмет і метод кримінального процесуального регулювання, демократичну природу кримінального провадження, визначають сутність і структуру його проваджень, стадій та інститутів, спрямовують кримінальну процесуальну діяльність на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством. При цьому критеріями визначення принципів кримінального провадження є: загальнообов'язкова нормативність; доктринальна обґрунтованість; загальний, фундаментальний характер правових положень; спрямованість на досягнення завдань, поставлених державою перед кримінальним судочинством; відбиття предмета й методу кримінального процесуального регулювання; відбиття демократичної природи кримінального процесу; відбиття сутності й структури проваджень, стадій та інститутів кримінального процесу; можливість реалізації в усіх, декількох або одній кримінальній процесуальній стадії; порушення якого-небудь принципу, яке тягне застосування заходів кримінальної

¹⁶² Аленін Ю.П., Волошина В. К. Поняття та система принципів кримінального провадження //Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том XIV. 2015. С. 78-79.

процесуальної відповідальності або заходів захисту¹⁶³. Таким чином, значення кримінально-процесуальної відповідальності важко переоцінити.

Як зазначала З.Ф. Коврига, призначення процесуальної відповідальності в механізмі правового регулювання визначають дві її функціональні особливості: 1) охороняти від порушень норми кримінально-процесуального права – загально визначені правила поведінки суб'єктів кримінального судочинства; 2) сприяти досягненню ефективного результату при реалізації норм кримінального та інших галузей права в сфері кримінального судочинства¹⁶⁴.

Цілком можна погодитись з думкою, що однозначна позиція щодо розуміння кримінально-процесуальної відповідальності має важливе значення для характеристики зловживань у сфері кримінального процесу як різновиду процесуального правопорушення¹⁶⁵.

Р.М. Білокінь зазначає, що відповідальність учасників кримінального провадження за невиконання чи неналежне виконання вимог кримінального процесуального законодавства є однією з гарантій досягнення завдань кримінального процесу¹⁶⁶.

Кримінально-процесуальну відповідальність слід розглядати як гарантію забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження¹⁶⁷.

Як зазначає Л.В. Мединська, одним із основних завдань розробників нового КПК України було забезпечення процесуальної рівності сторони захисту та сторони обвинувачення. Процесуальна рівність виражається не лише у рівності прав, а й у рівній відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків у межах визначеного процесуального статусу¹⁶⁸, чим і визначається значення кримінально-процесуальної відповідальності.

¹⁶³ Аленін Ю.П., Волошина В. К. Вказ. праця. С. 78-79.

¹⁶⁴ Див.: Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 117.

¹⁶⁵ Удалова Л.Д, Хабло О.Ю. Вказ. праця. С. 96.

¹⁶⁶ Білокінь Р. М. Відповідальність захисника за порушення норм кримінального процесуального законодавства //Адвокатура: минуле та сучасність: матеріали V Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2015 р., м. Одеса) /уклад.: І.В. Гловюк, О.В. Малахова, Л.Ю. Чекмарьова; відп. за вип. М.М. Стоянов. Одеса: Юридична література, 2015. С. 307.

¹⁶⁷ Мединська Л.В. Вказ. праця. С. 465.

¹⁶⁸ Там само. С. 467.

Ефективність здійснення слідчим покладених на нього процесуальних обов'язків прямо залежить від заходів відповідальності, які можуть бути застосовані в разі незаконної його діяльності. Тобто повинні існувати заходи процесуального впливу на слідчого, які відповідно до кримінально-процесуального закону регулювали б його діяльність¹⁶⁹. Розглянувши та проаналізувавши санкції відповідних кримінально-процесуальних норм, Л.В. Гаврилюк зазначає, що заходи кримінально-процесуальної відповідальності виконують охоронну, регулятивну, правовідновлюючу та компенсаційну функції, але головне призначення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона є заходом відновлення порушеної законності при здійсненні слідчим процесуальної діяльності¹⁷⁰. Розроблення поняття кримінально-процесуальної відповідальності є важливим, оскільки основою даного виду відповідальності є забезпечення законності, попередження та припинення правопорушень серед слідчих, вирішення таких завдань кримінального судочинства, як виключення свавілля з боку органів досудового слідства, попередження та запобігання злочинності, захист прав і законних інтересів громадян, які беруть у ньому участь¹⁷¹.

Розвиваючи ідеї концепції кримінально-процесуальної відповідальності, розробленої З.Ф. Коврігою, І.Н. Чеботарьова пов'язала питання кримінально-процесуальної відповідальності з питаннями правового статусу особи в кримінальному провадженні, в результаті чого запропонувала включити кримінально-процесуальну відповідальність окремим компонентом в правовий статус особистості, так як вона ставить особу у визначене положення по відношенню до держави, суспільства, іншим громадянам, примушуючи утримуватися від здійснення певних дій (позитивна) або відповідати за їх вчинення (негативна)¹⁷². І хоча ми не поділяємо думку про існування позитивної відповідальності, значення кримінально-процесуальної відповідальності як складового елемента процесуального статусу суб'єктів

¹⁶⁹ Гаврилюк Л.В. Вказ. праця. – С. 7.

¹⁷⁰ Там само. С. 8.

¹⁷¹ Там само. С. 5.

¹⁷² Чеботарева И.Н. Обвиняемый в стадии предварительного расследования современного российского уголовного процесса: статус, гарантии прав и законных интересов. Курск, 2005. С. 24.

уявляється вельми важливим, тим більше, що це знайшло підтримку і у сучасній доктрині¹⁷³. Досліджуючи питання правового статусу, Л.Я. Стрельбіцька дійшла висновку, що системний аналіз положень КПК України щодо правового положення учасників кримінального провадження дає змогу вважати, що елементами процесуального статусу кожного з них обов'язково є: права, обов'язки та відповідальність, які і підлягають окремому дослідженню в розрізі статусу засудженого, ... а також гарантії реалізації прав засудженого¹⁷⁴.

Також, на нашу думку, визначення кримінально-процесуальної відповідальності має велике значення для розуміння дії норм КПК України в часі, а саме – для характеристики можливості зворотної дії норм КПК України в разі скасування чи пом'якшення кримінально-процесуальної відповідальності.

Особливе значення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в забезпеченні ефективності досудового провадження, а також провадження в судових стадіях кримінального процесу¹⁷⁵.

Таким чином, кримінально-процесуальна відповідальність входить в систему видів кримінально-процесуального примусу поряд з превентивними заходами, запобіжними заходами, заходами правового захисту (відновлення законності) та є самостійним видом юридичної відповідальності.

Основними ознаками кримінально-процесуальної відповідальності є: застосування заходів кримінально-процесуального примусу, передбачених в санкціях кримінально-процесуальних норм; існування у формі кримінально-процесуального правовідношення; застосування до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, у встановленому законом порядку; сутності заходів кримінально-процесуальної відповідальності, що полягають в накладені на правопорушника додаткового обов'язку або позбавлення (звуження обсягу) його суб'єктивних прав.

¹⁷³ Стрельбіцька Л.Я. Вказ. праця. 20 с.

¹⁷⁴ Там само. С. 28.

¹⁷⁵ Мурзановська А.В. Проблеми кримінально-процесуальної відповідальності в контексті підвищення ефективності досудового провадження // Підприємництво, господарство і право. 2016. №7. С. 153-157.

В кримінальному процесі кримінально-процесуальна відповідальність має велике значення, адже забезпечує з одного боку, дотримання приписів кримінального процесуального права державними органами та посадовими особами, що здійснюють кримінальне провадження, а з іншого – забезпечує виконання обов'язків всіма суб'єктами кримінального провадження, являє собою специфічний процесуальний засіб забезпечення кримінально-процесуальних відносин та є гарантією виконання процесуальних обов'язків та досягнення вирішення завдань кримінального провадження.

РОЗДІЛ 2 СИСТЕМА ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ПИТАННЯ КОНСТИТУЮВАННЯ

2.1. Санкції у кримінальному процесуальному праві

Визначення кримінально-процесуальної відповідальності як застосування заходів державного (кримінально-процесуального) примусу, встановлених санкцією кримінально-процесуальної норми, що було зроблено вище, вказує не тільки на правовий характер кримінально-процесуальної відповідальності, а також і на значимість санкції правової норми для визначення змісту даної відповідальності, а відповідно й заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

Саме тому в даному розділі спробуємо визначити систему заходів кримінально-процесуальної відповідальності за КПК України 2012 року¹⁷⁶. Проте розпочнемо зі з'ясування питання про поняття та особливості санкцій норм кримінального процесуального права.

Кримінальні процесуальні норми за характером правових приписів можуть бути поділені на такі види: 1) уповноважуючі; 2) зобов'язальні; 3) заборонні¹⁷⁷. Уповноважуючі – це норми, що наділяють суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності певними процесуальними правами, надають їм певні повноваження, тобто мають дозвільний характер (наприклад, ст. 93 КПК України); зобов'язальні – це норми, що передбачають за певних умов конкретний вид поведінки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності та зобов'язують діяти саме таким чином (наприклад, ч. 1 ст. 214 КПК України); заборонні – це норми, що зобов'язують суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності утримуватися від вчинення конкретних дій (наприклад, ч. 2 ст. 11 КПК України). Взагалі, норми кримінального

¹⁷⁶ Основні проблеми визначення даної системи були сформульовані в роботі: Мурзановська А.В. Окремі питання конституювання системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 205-215.

¹⁷⁷ Пашковський М.І., Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальне право України. Джерела кримінально-процесуального права. В кн.: Кримінально-процесуальне право України: підручник /За загальною редакцією Ю.П. Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. С. 57.

процесуального права, як зазначається в літературі, «виконують ряд функцій: регулятивну (регулювання порядку діяльності компетентних державних органів у кримінальних справах); службову (реалізація норм кримінального права); інструментальну (надання компетентним органам правового інструментарію здійснення кримінально-процесуальної діяльності); виховну (виховання у громадян поваги до приписів закону); превентивну (попередження вчинення злочинів у майбутньому); а також, що є важливим для нашого дослідження, правоохоронну (охорона від порушень окремих норм кримінально-процесуального права)»¹⁷⁸. І така охорона можлива і відбувається саме завдяки існуванню кримінально-процесуальних санкцій.

До цього часу питання, що стосуються кримінально-процесуальних санкцій, є досить дискусійним та актуальним. Як зазначає З.Ф. Коврига, «...будучи структурним елементом правової норми, санкція, як і вся норма в цілому, забезпечується примусовою силою, і в цьому сенсі говорити про процесуальну санкцію як захід державного примусу представляється правильним. Але йменувати санкціями окремі заходи процесуального примусу (затримання, привід, запобіжні заходи) представляється неправильним ототожненням двох різних категорій»¹⁷⁹. Цю позицію підтримує А.В. Гриненко, зазначаючи, що санкцію, як частину кримінально-процесуальної норми слід відрізнити від самого процесу нормативного регулювання правовідносин, тому в такому випадку, на його думку, санкцією є можливість застосування зі сторони держави заходів, що направлені на забезпечення позитивної реалізації норм, вище вказані негативні наслідки являють собою практичне втілення санкції, її застосування до конкретного випадку¹⁸⁰.

Актуальності дослідженню питань санкцій у кримінальному процесуальному праві додає ще й той факт, що як раніше, так і зараз робляться

¹⁷⁸ Див.: Гейц С.О. Норми кримінально-процесуального права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2008. С. 6.

¹⁷⁹ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. С. 36-37.

¹⁸⁰ Гриненко А.В. О соотношении понятий «убеждение», «принуждение» и «ответственность» в уголовном судопроизводстве: размышления о книге Зои Филипповны Ковриги «Уголовно-процессуальное принуждение» (Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1975. 175 с.) // Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 143-148.

спроби теоретично обґрунтувати необхідність закріплення на законодавчому рівні або нового поняття «кримінально-процесуальна відповідальність», або поняття «процесуальні санкції». Так, А.С. Гамбарян та Ш.Ю. Ісроелян, досліджуючи питання обмеження здійснення права як заходу кримінально-процесуальної відповідальності в кримінальному процесі Республіка Вірменія, аналізують законопроект, в якому вперше знайшло відображення поняття «процесуальні санкції», якому присвячена окрема глава, та зазначають, що процесуальні санкції застосовуються як на стадії досудового, так і судового процесу, однак окремі види санкцій, такі, як примусове доставлення до суду та судові штрафи можуть бути призначені лише судом¹⁸¹. Стаття 141 законопроекту регламентує основи застосування та види процесуальних санкцій. Згідно ч. 2 вказаної статті до числа процесуальних санкцій відносяться наступні: 1) попередження; 2) обмеження здійснення права, 3) видалення із зали судового засідання; 4) короточасний арешт, 5) примусове доставлення до суду; 6) судовий штраф; 7) відсторонення від участі в провадженні¹⁸². Аналогічні норми містить КПК Латвії, де в главі 16 «Процесуальні санкції» визначено, що процесуальна санкція – захід примусу, яку уповноважена особа або слідчий суддя може застосовувати до особи, що не виконує передбачені законом процесуальні обов'язки, перешкоджає проведенню процесуальної дії, до яких віднесено попередження, грошове стягнення, видалення із зали суду¹⁸³.

У кримінальному судочинстві можуть застосовуватися різні за правовою природою заходи державного примусу: процесуальні (наприклад, застосування приводу; видалення із зали судового засідання; скасування постанови органу розслідування чи вироку суду); адміністративні (наприклад, накладення штрафу в адміністративному порядку за злісне ухилення від явки за викликом); кримінально-правові (наприклад, встановлення кримінальної відповідальності потерпілого за дачу завідомо неправдивих показань), однак не всі з них відповідно містяться в санкціях норм кримінального процесуального права.

¹⁸¹ Гамбарян А.С., Исроелян Ш.Ю. Ограничение осуществления права как мера уголовно-процессуальной ответственности // Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 139.

¹⁸² Там само. С. 139.

¹⁸³ Уголовно-процессуальный кодекс Латвии от 21.04.2005 [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html.

Для відокремлення кримінально-процесуальних санкцій необхідно враховувати три обставини: 1) до якої галузі відноситься норма права; 2) що є юридичною підставою її застосування; 3) чому завдається шкода порушенням норми¹⁸⁴. Тяжкість кожної із санкцій визначається видом галузі права, в нормах якої вона міститься. Із цього випливає, що тяжкість санкції повинна відповідати тяжкості правопорушення.

Що ж розуміється під санкцією кримінального процесуального права? В літературі знаходить свій вираз досить широкий спектр таких визначень: і визначення як несприятливих наслідків, що настають в разі порушення норм¹⁸⁵, і як вказівку на заходи державного примусу для дотримання норм права¹⁸⁶. На сучасному етапі на загальнотеоретичному рівні санкція визначається як частина правової норми, яка забезпечує здійснення її диспозиції. У санкції виражається несхвальне ставлення суспільства, держави, особи до порушників правової норми (охоронна санкція). У санкції може виражатися схвальне ставлення у вигляді заохочення – премії, підвищення на посаді до осіб, що виконують диспозицію (корисні варіанти поведінки) на рівні, що перевищує загальні вимоги (заохочувальна санкція)¹⁸⁷. С.О. Гейц також в своїй роботі, розглянувши спочатку загальні положення щодо санкцій у праві, приділа увагу питанню щодо існування у кримінально-процесуальному праві заохочувальних санкцій¹⁸⁸. Хоча з останім твердженням важко погодитись, адже, на нашу думку, в такому випадку має застосовуватись інший термін або обґрунтовуватись інше розуміння структури норми, наприклад, двучленої структури регулятивних та забезпечувальних норм, як це розуміє, наприклад, А.І. Мягих, зазначаючи, що концепція двохелементної побудови норми складає серйозну теоретичну опозицію класичному розумінню структури

¹⁸⁴ Пашковський М.І., Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальне право України. Джерела кримінально-процесуального права. В кн.: Кримінально-процесуальне право України: підручник /За загальною редакцією Ю.П. Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. С. 57.

¹⁸⁵ Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. М., 1960. С. 63; Пиголкин А.С. Нормы советского социалистического права и их структура. В кн.: Вопросы общей теории советского права. М., 1960. С.185.

¹⁸⁶ Лейст О.Э. Санкции в советском праве. С. 25-46; Теория государства и права. М., 1974. С. 464.

¹⁸⁷ Скаун О.Ф. Теория держави та права (Енциклопедичний курс): Підручник. Харків: Еспада, 2006. С. 424.

¹⁸⁸ Гейц С.О. Вказ. праця. С. 12.

правової норми¹⁸⁹. В своєму дослідженні ми будемо виходити з класичного розуміння санкції норми.

Досліджуючи питання санкції в судовому праві, Г.М. Ветрова запропонувала наступне визначення: санкції – це правовий захід забезпечення виконання юридичних обов’язків та охорони суб’єктивних прав від можливих порушень. Вони передбачені нормами права як несприятливі наслідки, які наступють для зобов’язаного суб’єкта процесуальних правовідносин при невиконанні ним вимог правової норми¹⁹⁰. Саме таке визначення буде вихідним при подальшому дослідженні питань кримінально-процесуальної відповідальності.

Розглядаючи питання класифікації санкцій норм кримінального процесуального права свого часу А.І. Столмаков вважав, що можлива єдина класифікація всіх санкцій, побудована на об’єктивних критеріях. На його думку, у найбільш загальному виді класифікація, розроблена в загальній теорії права може застосовуватись і в кримінально-процесуальному праві, безумовно, враховуючи його специфіку¹⁹¹. В її основі можуть бути такі критерії, як спосіб охорони правопорядку, галузева належність санкцій та ступень їх визначеності. Головним має бути перший критерій, так як він спирається на матеріальну причину санкції – правопорушення, в ньому відображається зв’язок санкції з характером охоронюваних відносин¹⁹². Відповідно до способу охорони правопорядку всі санкції норм кримінально-процесуального законодавства він поділив на три великі групи: правовідновлювані, правозаперечуючі та каральні¹⁹³. В свою чергу, в залежності від способу охорони норм права від порушень, Г.М. Ветрова виділила наступні: 1) штрафні (каральні); 2) відновлювальні; 3) нікчемності¹⁹⁴.

¹⁸⁹ Докладніше: Мягких А.И. Санкция как структурный элемент правовой нормы //Правоведение. 2008. №5. С. 107-112.

¹⁹⁰ Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 5.

¹⁹¹ Столмаков А.И. Понятие и классификация санкций норм уголовно-процесуального права //Правоведение. 1977. №3. С. 40-46.

¹⁹² Лейст О.Э. Санкции в советском праве. С. 25-46.

¹⁹³ Столмаков А. И. Указ. соч. С. 40-46.

¹⁹⁴ Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 5.

З точки зору А.І. Столмакова, правовідновлюючі санкції – це заходи, що застосовуються судово-слідчими органами та прокуратурою з метою відновлення порушеного правопорядку. В правовідновлюючих санкціях він виділив три групи: 1) скасування або зміна незаконних процесуальних актів; 2) примусове здійснення процесуальних дій відносно особи, що ухиляється від добровільного виконання своїх процесуальних обов'язків; 3) обов'язок відшкодування шкоди, що завдана особі кримінально-процесуальним правопорушенням¹⁹⁵. Правозаперечуючі санкції – це заходи державного примусу, що полягають в позбавленні слідчого або судового акта доказового значення. Думка, що доказове значення мають тільки дані, отримані у встановленому законі порядку, хоча й в різних формулюваннях, але досить чітко проведена в ряді норм кримінально-процесуального права. Каральні санкції – це заходи «штрафного, карального» характеру, за допомогою яких здійснюється покарання порушника, його виховання и виправлення. За ступенем визначеності санкції норм кримінально-процесуального права поділяються на абсолютно визначені, відносно визначені та альтернативні. Каральні санкції (кримінально-правові, адміністративні, дисциплінарні) можуть бути всіх трьох видів. Кримінально-процесуальні санкції, як правило, носять правовідновлюючий характер та є абсолютно визначеними.¹⁹⁶

До такого ж висновку у своєму дослідженні доходить і С.О. Гейц, зазначаючи, що кримінально-процесуальні санкції є абсолютно визначеними, що обмежує розсуд службових осіб органів, які здійснюють кримінальне судочинство, у частині застосування ними санкцій¹⁹⁷. В сучасній українській літературі такий поділ кримінальних процесуальних санкцій, як: абсолютно визначена санкція, відносно визначена санкція та альтернативна також знайшли своє відображення¹⁹⁸, хоча і без чіткої вказівки на можливість його застосування до штрафних санкцій. В свою чергу, О.Ф. Скакун за характером наслідків для правопорушника розрізняє санкції штрафні (або карательні), які

¹⁹⁵ Столматов А.И. Указ. соч. С. 40-46.

¹⁹⁶ Там само.

¹⁹⁷ Гейц С.О. Вказ. праця. С. 16.

¹⁹⁸ Скакун О.Ф. Вказ. праця. С. 424.

передбачають позбавлення волі, штраф, догану, стягнення матеріального збитку та ін., основне завдання карательних санкцій – загальна і приватна превенція (запобігання) правопорушення, виправлення і перевиховання правопорушників та відновлювані (компенсаційні), які передбачають усунення заподіяної людині шкоди і відновлення її прав: відновлення на старому місці роботи незаконно звільненого; стягнення аліментів та інші¹⁹⁹.

Щодо санкцій нікчемності, то думається, що більш обґрунтованою є позиція Н.А. Чечіної²⁰⁰, яка робить висновок, що санкцій нікчемності не існує, оскільки вони охоплюються відновлюючими санкціями, не зважаючи на те, що Г.М. Ветрова підкреслювала, що санкції нікчемності відрізняються від правовідновлюючих та інших видів санкцій, на її думку, не за характером несприятливих наслідків, на підставі чого і робиться висновок про не існування означеного виду санкцій, а за способом впливу на суб'єктів²⁰¹.

Як слушно зазначалось в літературі, санкції норм кримінально-процесуального права – не просто механічна сукупність різних санкцій, а цілісна система, для якої характерні єдність та диференціація, що носять об'єктивний характер. Їх єдність зумовлена єдністю охоронюваних кримінально-процесуальних відносин і задач, що стоять перед усіма видами санкцій. Разом з тим кожна група санкцій покликана виконувати строго визначену функцію (відновлення правопорядку та суб'єктивних прав громадян, кара, дійсне виконання тощо), що і обумовлює необхідність їх класифікації. Система санкцій кримінально-процесуальних норм – частина системи санкцій права, вона має всі ознаки, що характерні для загального поняття санкцій. Однак санкціям кримінально-процесуальних норм притаманні свої особливості, які пояснюються специфікою предмета та метода кримінально-процесуального регулювання. Ці особливості знаходять свій прояв в характері, способі охорони та застосуванні санкцій²⁰².

¹⁹⁹ Там само. С. 424.

²⁰⁰ Чечина Н.А. Категория ответственности в советском гражданском процессуальном праве //Вестник. ЛГУ. Сер. Экономика. Философия. Право. 1983. 17. Вып. 3. С. 74-75.

²⁰¹ Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 111.

²⁰² Столмаков А.И. Указ. соч. С. 40-46.

Як доволі часто зазначається науковцями і тому знайшло відображення в учбовій літературі, санкції норм кримінального процесуального права у своїй більшості є правовідновлюючими, причому серед них привалює такий вид як скасування незаконних процесуальних актів. А.І. Столматов звернув увагу на існування так званої кумуляції санкцій, тобто специфіка способу охорони санкцій норм кримінально-процесуального права в тому, що вона здійснюється, як правило, за допомогою правовідновлюючих та карательних заходів. Буть-яка правовідновлююча санкція не виключає, а, навпаки, в ряді випадків передбачає притягнення до персональної відповідальності посадових осіб, винуватих у порушенні закону. Практика показує, що розумне співвідношення цих видів санкцій – найбільш ефективний засіб у боротьбі з процесуальними правопорушеннями. Така властивість (кумуляція) притаманна будь-якій галузі, проте в системі санкцій норм кримінально-процесуального права вона виступає найбільш виразно²⁰³.

Серед особливостей санкцій норм кримінального процесуального права можна виділити те, що кримінально-процесуальна санкція не є обов'язковою частиною норми кримінального процесуального закону, принаймі порівняно з нормами кримінального права, оскільки в одній статті може міститися санкція за порушення декількох норм кримінального процесуального закону, яскравим прикладом чого слугує ст. 412 КПК України, де передбачені суттєві порушення кримінального процесуального законодавства, що тягнуть скасування судових рішень. Так, законодавець, передбачивши безумовну підставу для скасування судового рішення – винесення його незаконним складом суду, не визначив дане поняття, тому досить велика кількість випадків недотримання норм КПК може призвести до визнання складу суду незаконним (наприклад, не дотримані вимоги щодо одноособового або колегіального розгляду справи, справу не розглянуто судом присяжних у випадках, передбачених законом, судді не були визначені автоматизованою системою документообігу, справу розглядав суддя, який підлягав відводу тощо). Ще однією особливістю санкцій кримінальних процесуальних норм називають те, що вони можуть застосовуватися лише

²⁰³ Там само. С. 40-46.

визначеними учасниками кримінального процесу, в межах та порядку, встановлених нормами КПК та в формі кримінально-процесуальних правовідносин.

Таким чином, в процесуальній літературі відмічається існування як штрафних, так і правовідновлюючих санкцій²⁰⁴, хоча останні є більш характерними для механізму кримінально-процесуального регулювання²⁰⁵. Також слід відмітити, що правовідновлюючі санкції в кримінальному процесі, як правило, встановлюють заходи правового захисту (відновлення законності), а не заходи кримінально-процесуальної відповідальності, що буде обґрунтовуватись в даному розділі роботи.

В літературі зазначається, що каральний вплив процесуальної відповідальності може мати матеріальний характер (обмежувати майнову сферу), психологічний (у вигляді разового осуду), організаційно-правовий (видалення із залу суду), або ж полягати у погіршенні правового становища суб'єкта (застосування більш суворої міри запобіжного заходу)²⁰⁶.

Як слушно зазначалось в юридичній літературі, процесуальні санкції настільки багатоманітні, що не завжди між різними їх видами можливо провести чіткій поділ, навіть у випадках, коли певна підстава для класифікації дає досить чіткі критерії. Існують санкції, які мають однаково виражені ознаки різних видів²⁰⁷. Їх розглядають як проміжні, перехідні частини системи й віднесення таких санкцій до будь-якого одного виду залежить від того, яким

²⁰⁴ Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). С. 61-62; Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. 113 с.

²⁰⁵ Див.: Кримінальний процес України: Підручник /Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. К.: Юрінком Інтер, 2004. С. 41; Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник /Отв. ред. П.А. Лупинская. М.: Юрист, 2004. С. 45-46; Теория государства и права: Курс лекций /Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юрист, 2000. С. 366.

²⁰⁶ Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: Монография. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. С. 840.

²⁰⁷ «...Класифікація, в межах якої усі до єдиної санкції були б розташовані по видам, підвидам та їх підрозділам, неможлива з тієї причини, що в системі заходів охорони правопорядку немало комбінованих, проміжних, таких, що перетинаються, свідомо незавершених за типом належності звеньєв». Див.: Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). С. 69.

ознакам в даному випадку автор надає більшого значення²⁰⁸. Таким же чином при подальшому дослідженні зробимо й ми, взявши за основу таку підставу для класифікації кримінально-процесуальних санкцій як спосіб впливу на суб'єктів правовідносин.

За способом впливу на учасників правовідносин у випадках невиконання ними своїх зобов'язань штрафні (карательні) санкції можна охарактеризувати як санкції безпосереднього впливу на правопорушника²⁰⁹. Такий вплив виявляється позбавленням правопорушника певних благ, покладенням на нього додаткових, так званих штрафних, обов'язків, які якщо не будуть виконані добровільно, виконуються примусово. Безпосередній вплив може бути здійснений на правопорушника осудом його протиправної поведінки, який знаходить своє вираження у відповідній формі при дотриманні певної процедури²¹⁰.

В цілому, відмінність штрафних санкцій від правовідновлюючих полягає в тому, що вони впливають на правопорушника, маючи на меті часткову та загальну превенцію, в той час як основна направленість правовідновлюючих санкцій – відновлення порушеного правопорядку.

Штрафні (каральні) санкції вирішують попереджувальні завдання шляхом позбавляючи певних благ, покладаючи додаткові обов'язки. Так, для певних осіб, для яких законослухняна поведінка не являє внутрішньої потреби, така загроза застосування санкцій має стримуючий вплив. Ефективність штрафних санкцій в рішенні завдань превенції багато в чому зумовлюється невідворотністю їх застосування в разі вчинення правопорушення. І хоча правовідновлюючі та інші санкції в певній мірі вирішують попереджувальні завдання, тільки для штрафних санкцій ці завдання є головними.

Крім того, значення кримінальних процесуальних санкцій полягає в тому, що, як зазначає С.О. Гейц, санкція норм кримінально-процесуального права

²⁰⁸ Деякі автори відмічають, що всі заходи з ознаками штрафних (каральних) та відновлювальних санкцій більш тяготіть до останніх, що покликано їх призначенням в правовому регулюванні правових відносин. Немає необхідності намагатися закріпити ці санкції в якому-небудь одному ряду класифікацій. Наявність в ній санкцій з ознаками різних видів не підриває підстав поділу, а тільки підтверджує його життєвість. Див.: Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 108.

²⁰⁹ Див.: Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. С. 80.

²¹⁰ Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 67.

забезпечує реалізацію не лише приведення у дію зобов'язальної (імперативної) схеми правового регулювання «обов'язок + відповідальність», а й диспозитивної схеми «право + гарантія», якщо санкція встановлюється за перевищення прав суб'єктами кримінального процесу²¹¹.

Таким чином, кримінально-процесуальні санкції можна класифікувати на два види: штрафні (каральні) – пов'язані з настанням для конкретного суб'єкта кримінального процесу певних негативних наслідків та правовідновлюючі – пов'язані з усуненням допущених порушень закону, захисту суб'єктивних прав та поновлення законності. Штрафні санкції в свою чергу можна поділити на: 1) пов'язані виключно з накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку карального характеру; 2) пов'язані виключно з накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку майнового характеру; 3) пов'язаних виключно з позбавленням прав суб'єктів кримінального процесу в конкретному провадженні. Серед правовідновлюючих санкцій можна виділити: скасування незаконних рішень; примусове виконання обов'язків; накладення на особу додаткового обов'язку або звуження процесуального статусу з метою відновити порушені права й інтереси суб'єктів права.

Визначення санкції кримінальної процесуальної норми та її видів (штрафні та правовідновлюючі) дає можливість визначити систему заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

2.2. Штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності

За КПК України 1960 року штрафні (каральні) санкції в кримінальному процесуальному праві були представлені грошовим стягненням, яке покладалось на учасників процесу за невиконання покладених на них обов'язків. Грошові стягнення (штрафи) були передбачені кримінально-процесуальним законодавством за наступні склади правопорушень: за неявку свідка без поважних причин за викликом органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду та за невиконання обов'язків при особистому зобов'язанні, за

²¹¹ Гейц С.О. Вказ. прац. С. 7.

невиконання батьками обов'язків по нагляду за дітьми. Вказані склади правопорушень за КПК 1960 року вичерпували можливі випадки накладення штрафів в кримінальному провадженні в якості кримінально-процесуальної відповідальності.

В літературі зазначалось, що передбачені процесуальним законом штрафи представляють собою заходи відповідальності учасників процесу за допущені процесуальні правопорушення. Існуючий в праві загальний принцип відповідальності за вину розповсюджується й на відношення в сфері кримінального судочинства. У відповідних формах даний принцип має бути відображений в кримінальному процесуальному кодексі. Обставини, що відносяться до встановлення вини, також мають бути відображені в законі. Окрім з'ясування причин неявки особи за викликом або ухилення її від виконання процесуальних обов'язків, для встановлення вини має значення відомості про те, чи була особа належним чином оповіщена про виклик в суд або до слідчого, прокурора. Накладення штрафу мало на меті не тільки покарання правопорушника, але й змушення його виконати свої процесуальні обов'язки. Якщо цього не відбувалося, то могли застосовуватись інші заходи впливу²¹².

Штрафами (або грошовим стягненням, як вони називались в кримінальному процесі) майже вичерпувався весь арсенал штрафних (карательних) процесуальних санкцій. Проте як раніше, так і зараз цей ряд може бути продовжений. Сюди необхідно віднести і звернення застави в дохід держави, зміну раніше обраного запобіжного заходу у випадку її порушення на більш суворий, відсторонення слідчого за певних підстав від подальшого ведення слідства, видалення із залу судового засідання за порушення в судовому засіданні та інші.

Грошове стягнення. Суттєве оновлення законодавства, яке регламентує застосування грошового стягнення, викликає необхідність аналізу нових законоположень. Серед робіт присвячених безпосередньо грошовому

²¹² Див.: Ветова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 71-72.

стягненню можна назвати роботи зарубіжних вчених: Б.Б. Булатова²¹³, О.В. Нікітіної²¹⁴, М.Х. Гафізова²¹⁵, Ю.А. Кузовенкової²¹⁶, В.Т. Очередіна²¹⁷ та ін. В сучасній українській літературі на жаль відсутні комплексні дослідження щодо грошового стягнення, деякі питання висвітлювались в окремих наукових статтях²¹⁸. Проте в даних дослідженнях проблеми грошового стягнення в кримінальному провадженні не знайшли свого повного висвітлення. Саме тому дуже важливим вбачається з'ясування правової природи грошового стягнення та визначення його місця в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності, на що вже зверталась увага²¹⁹.

КПК України 1960 року передбачав, що у випадку неявки свідка без поважних причин на нього може бути покладено грошове стягнення у розмірі до половини мінімального розміру оплати праці (ч. 3 ст. 70 КПК 1960 року). Але за не підпорядкування розпорядженням головуєчого або порушення порядку під час судового засідання свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та інші громадяни несли відповідальність за КУАП (ч. 3

²¹³ Булатов Б.Б. Государственное принуждение в уголовном судопроизводстве: Монография. Омск: Омская академия МВД России, 2003. 320 с.; Булатов Б.Б. Меры уголовно-процессуального принуждения (по главе 14 УПК России). М.: Спартак, 2003. 180 с.

²¹⁴ Никитина О.В. Сущность и значение судебного контроля при применении иных мер процессуального принуждения в досудебном производстве (в порядке гл. 14 УПК РФ): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. 24 с.

²¹⁵ Гафизов М.Х. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения: автореф. дисс. канд. юрид. наук.: 12.00.09. Москва, 2007. 28 с.

²¹⁶ Кузовенкова Ю.А. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Самара, 2009. 209 с.

²¹⁷ Очередин В.Т. Меры процессуального принуждения в уголовном производстве: учеб. Пособие. Волгоград. Акад. МВД России. Волгоград: ВА МВД России, 2004. 100 с.

²¹⁸ Гловюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження //Право України. 2014. №10. С. 97-104; Карпов Н. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми) //Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. №1. С. 70-78; Крет Г. Встановлення кримінального процесуального правопорушення як підстави накладення грошового стягнення //Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми: Збірник матеріалів четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Івано-Франківськ, 24-25 квітня 2015 року). Івано-Франківськ, 2015. 132 с.; Мартинців А.М. Поняття грошового стягнення як заходу забезпечення кримінального провадження //Прикарпатський юридичний вісник. 2014. №2 (5). С. 269-278; Мартынецев А. Нормативное регулирование денежного взыскания в уголовном процессе Украины и зарубежных стран //Legea si Viata. 2014. №11\3. С. 52-56; Савицький Д.О. Актуальні питання накладення грошового стягнення під час досудового провадження /Теорія і практика судової експертизи: збірник матеріалів круглого столу. /редкол.: Кобилянський О.Л., Чорноус Ю.М., Свобода Є.Ю.; Київ. ННІ№2 НАВС. – К.: Навчально-науковий інститут №2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. С. 266-268 та ін.

²¹⁹ Мурзановская А.В. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) /відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2013. С. 145-150; Мурзановська А.В. Місце грошового стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2015. №4. С. 251-254. Режим доступу: www.lsej.org.ua

ст. 272 КПК 1960 року). Таким чином, КПК України передбачав застосування різних за своєю природою санкцій.

Питання щодо правової природи грошового стягнення в кримінальному провадженні є доволі дискусійним не тільки у вітчизняній науці. Різноманітність тлумачення його на теоретичному рівні та різне нормативне закріплення в КПК зарубіжних країн також свідчить про складність цього питання. Так, проаналізувавши законодавство різних країн про застосування майнових санкцій до учасників процесу, Кузовенкова Ю.О. доходить висновку, що можна виділити наступні трактування грошового стягнення: 1) як кримінально-процесуальної міри, яка застосовується за невиконання обов'язків, закріплених в кримінально-процесуальному законі (КПК РФ²²⁰, КПК Республіки Беларусь²²¹, КПК Республіки Узбекистан²²²); 2) як штраф за неналежну поведінку учасників кримінального процесу, який накладається в адміністративному порядку (КПК України 1960, КПК ФРГ²²³); 3) неналежна поведінка учасників може потягнути й накладення штрафу й накладення грошового стягнення, що виступають різними за характером майновими санкціями (КПК Республіки Молдова²²⁴, КПК Азербайджанської Республіки²²⁵); 4) неналежна поведінка учасників процесу, що не з'явилися за викликом, окрім штрафу або грошового стягнення може призвести накладення обов'язків відшкодування збитків через неявку або витрат, пов'язаних з застосуванням

²²⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 №174-ФЗ //Legislationline /Бюро по демократ. ин-там и правам человека ОБСЕ. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

²²¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999г. №295-З: (с изм. и доп. по состоянию на 22.09.2012) //Legislationline /Бюро по демократ. ин-там и правам человека ОБСЕ. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

²²² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 №2013-ХП. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr

²²³ Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO): Научно-практический комментарий и перевод текста закона /П. Головенков, Н. Спица. Universitätsverlag Potsdam, 2012. 404 с.

²²⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 №122-ХV. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729

²²⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. №907-ПГ; вступил в силу с 1 сент. 2000 г. /ред. Э. Мамедов; отв. за вып. Э. Эфендиев; пер.: Р. Рагимов [и др.]. Баку: Юрид. лит., 2001. 568 с. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>

приводу (КПК ФРГ²²⁶, КПК Франції)²²⁷ та обґрунтовує своє бачення, а саме як санкції кримінально-процесуальної відповідальності²²⁸ з чим повністю можна погодитись, дадавши, що як захід примусового характеру за невиконання процесуальних обов'язків також розуміється законодавцем Киргизської Республіки²²⁹. Дещо розширивши коло зарубіжних країн, КПК яких були піддані аналізу, до аналогічних висновків дійшов А.М. Мартинців, запропонувавши своє визначення грошового стягнення (як захід забезпечення кримінального провадження, що застосовується в кримінально-процесуальному порядку за вчинене кримінально-процесуальне правопорушення (за невиконання обов'язків, закріплених в кримінально-процесуальному законі, та за порушення порядку в судовому засіданні)²³⁰, проте останє також має розглядатись як невиконання обов'язку дотримання порядку в судовому розгляді. Крім того, КПК Республіки Казахстан передбачає, що за невиконання процесуальних обов'язків, передбачених ст. ст. 71, 78, 80, 81, 82, 90, 142, 144, 156, 165, та порушення порядку в судовому засіданні на потерпілого, свідка, спеціаліста, перекладача та інших осіб, за винятком адвоката, прокурора та підсудного, може бути накладено грошове стягнення²³¹, тобто розглядається як захід кримінально-процесуальної відповідальності за невиконання обов'язків суб'єктами кримінального процесу. КПК Туркменістану та КПК Республіки Узбекистан – як захід адміністративної відповідальності²³². в КПК Грузії та КПК Латвії грошове стягнення визначено як процесуальна санкція²³³.

²²⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия. Strafprozessordnung (StPO): Научно-практический комментарий и перевод текста закона /П. Головенков, Н. Спица. Universitätsverlag Potsdam, 2012.

²²⁷ Кузовенкова Ю.А. Указ. соч. С. 37-44.

²²⁸ Там само. С. 45-85.

²²⁹ Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской Республики от 30.06.1999г. №63. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://online.advizer.kg/Document/?doc_id=30241915

²³⁰ Мартынец А. Нормативное регулирование денежного взыскания в уголовном процессе Украины и зарубежных стран //Legea si Viata. 2014. №11/3. С. 52-56.

²³¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 №231-V. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>

²³² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 №2013-XII. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr

²³³ Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. №1772-Пс. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf; Уголовно-процессуальный кодекс Латвии от 21.04.2005. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html.

Таким чином, можна дійти висновку, що в кримінально-процесуальному законодавстві зарубіжних країн існує різне тлумачення сутності грошового стягнення як заходу кримінально-процесуального примусу, а також осіб, до яких воно може бути застосовано. Рішення цих питань та регламентація схожих заходів примусу в законодавстві різних країн відрізняється суттєвою своєрідністю.

Підсумовуючи вище викладене, ще раз підкреслимо, що грошове стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності відноситься до штрафних заходів, які пов'язані з накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку карального, в даному випадку майнового, характеру за вчинення кримінально-процесуального правопорушення. При цьому можна погодитись з твердженням, що у КПК України за об'єктивними ознаками визначено чотири види правопорушень (з нашої точки зору точніше – кримінально-процесуальних правопорушень), які можуть мати наслідком накладення грошового стягнення²³⁴ (хоча існує і точка зору, що їх можна виділити лише дві²³⁵). Зазначимо, що грошове стягнення, будучи заходом примусу, що застосовується при ухиленні учасників процесу від виконання обов'язків, набуває особливого значення і може стати ефективним засобом забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження, сприяти значному зниженню ухилення від явки на виклики та від виконання процесуальних обов'язків, що на сьогоднішній день є досить розповсюдженим. І цілком можна погодитись з думкою, що законодавець розглядає грошове стягнення в якості важливого процесуального інструменту забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження²³⁶, причому при будь-якій із наведених вище концепцій розуміння його правової природи.

Саме тому потребує свого подальшого розвитку та обґрунтування теоретична модель грошового стягнення, шляхом удосконалення як

²³⁴ Мартинців А.М. Невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків у разі застосування особистого зобов'язання як підстава накладення грошового стягнення // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2015. Випуск 1. Том 4. С. 128.

²³⁵ Білокінь Р.М. Умови та порядок накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. №21. С. 122-125.

²³⁶ Гафизов М. Х. Указ.соч. С. 1.

нормативного закріплення поняття, підстав, переліку суб'єктів щодо яких може бути застосовано грошове стягнення (який потребує значного розширення), процесуального порядку його накладення, так і практика застосування даного заходу кримінально-процесуальної відповідальності.

Далі зупинимось на розгляді *звернення застави в дохід держави*, яке є, на нашу думку, ні чим іншим як штрафною (карательною) санкцією.

Застава як запобіжний захід згідно з ч. 1 ст. 182 КПК України полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих обов'язків.

При застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставодавцю – у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків (аналогічна норма містилась і в ч. 3 ст. 154-1 КПК 1960 року). Враховуючи положення нового КПК України щодо обов'язкового визначення розміру застави при обранні запобіжного заходу – тримання під вартою, у разі внесення застави згідно з ухвалою слідчого судді, суду щодо особи, стосовно якої раніше було обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою такі роз'яснення здійснюються уповноваженою службовою особою місця ув'язнення. У разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належним чином повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки, або якщо порушив інші покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки, застава звертається в дохід держави та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету

України й використовується у порядку, встановленому законом для використання коштів судового збору (ч. 8 ст. 182 КПК України).

Аналіз судових рішень, розміщених у ЄДРСР дає підстави стверджувати, що звернення застави в дохід держави є також дуже поширеним заходом кримінально-процесуальної відповідальності. Так, наприклад, Тиврівський районний суд Вінницької області розглянувши заяву ОСОБА_1 про повернення застави у кримінальному провадженні відносно ОСОБА_2. ОСОБА_2 та заставодавець порушили покладені на них обов'язки, так як ОСОБА_2 злісно ухилявся від явки на виклики слідчого. Як наслідок, 22.10.2013 р. було винесено ухвалу про надання дозволу на його затримання з метою приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою та 30.04.2014 р. йому обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою. Суд вирішив заставу в розмірі 22940 гривень звернути в дохід держави²³⁷.

Застосування запобіжного заходу або зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий. Значне місце серед заходів кримінально-процесуального примусу займають запобіжні заходи. Система запобіжних заходів, закріплена в КПК, дозволяє органу досудового розслідування, прокурору, слідчому судді, судді і суду індивідуалізувати їх застосування з урахуванням тяжкості і характеру вчиненого кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа, даних, що її характеризують, інших конкретних обставин.

Запобіжним заходам, як виду кримінально-процесуального примусу, притаманні всі його ознаки. За своїм змістом такі заходи є примусовими, – вони застосовуються проти волі та бажання підозрюваних, обвинувачених, примушують їх або утримуватись від вчинення дій, заборонених чинним законодавством (наприклад, продовжувати злочинну діяльність), або навпаки, змушують до певних дій (наприклад, з'являтись за викликами органів слідства та суду). Але при цьому застосування запобіжних заходів не може розглядатись

²³⁷ Ухвала Тиврівського районного суду Вінницької області від 27 серпня 2014 року у справі №145/830/14-к (провадження №1-кп/145/88/2014). [Електронний ресурс] Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40273913>.

як кримінально-процесуальна відповідальність, вони мають зовсім іншу правову природу, що обумовлюється метою, підставами їх застосування.

Проте, існують випадки, коли застосування запобіжного заходу має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності²³⁸. Так, згідно з ч. 3 ст. 194 КПК України слідчий суддя, суд має право зобов'язати підозрюваного, обвинуваченого прибувати за кожною вимогою до суду або іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом, якщо прокурор доведе обставини, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 194 КПК України (наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення), але не доведе наявності достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор та недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні. І, якщо така особа порушить вказані зобов'язання (що не є запобіжним заходом), до неї може бути застосовано запобіжний захід, і це, на нашу думку, може розглядатись як застосування заходу кримінально-процесуальної відповідальності. Таким чином, як захід кримінально-процесуальної відповідальності можна розглядати обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися за кожною вимогою до суду або іншого органу державної влади, визначеного слідчим суддею, судом згідно ст. 194 КПК України.

Інший випадок, коли застосування запобіжного заходу може розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності, має місце в разі порушення особою щодо якої обрано запобіжний захід обов'язків, покладених на неї слідчим суддею або судом, та застосування до неї більш суворого запобіжного заходу, адже в такому разі наявні ознаки кримінально-

²³⁸ На що неоднаразово зверталась увага в літературі, та знаходить своє підтвердження в сучасній кримінально-процесуальній доктрині. Так, визначаючи поняття запобіжних заходів, зазначає що під ними розуміються найсуворіші заходи процесуального примусу, що обмежують конституційні права громадян, не порушуючи принципу презумпції невинуватості, застосовуються слідчим суддею, судом за погодженням прокурором клопотанням слідчого до підозрюваного, обвинуваченого, мають превентивний (профілактичний) характер для забезпечення успішного здійснення досудового провадження та судового розгляду кримінальних правопорушень, виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам його можливої неправомірної поведінки, з метою та на підставі, передбачених ст. 177 КПК України, в окремих випадках можуть виступати як процесуальна реакція на допущене порушення, одночасно є й заходами кримінально-процесуальної відповідальності: Сівак О.В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. С. 11, 52.

процесуальної відповідальності (кримінально-процесуальне правопорушення, реалізація кримінально-процесуальної санкції, передбаченої КПК, тобто настання несприятливих наслідків штрафного характеру, що знаходять вираз в накладенні на особу додаткових обов'язків).

Зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий передбачає необхідність досягнути мету щодо виконання підозрюваним (обвинуваченим) обов'язків у правовідносинах, що виникають при застосуванні запобіжних заходів. Якщо, наприклад, особа відносно якої обрано запобіжний захід – особисте зобов'язання, ухиляється від слідства та суду або продовжує займатися злочинною діяльністю, то застосування до неї запобіжного заходу взяття під варту забезпечить припинення злочинної діяльності, неухилення від слідства та суду, тобто виконання раніше порушених обов'язків. Однак не можна не враховувати и того, що зміна запобіжного заходу на взяття під варту значно погіршує особисте положення підозрюваного (обвинуваченого), в чому й знаходить свій прояв елемент кари за правопорушення.

З прийняттям нового КПК України найбільш поширеними, з досліджених нами судових рішень, розміщених в ЄДРСР щодо зміни запобіжного заходу на більш суворий є рішення про зміну запобіжного заходу у виді домашнього арешту на тримання під вартою (зазначимо, що раніше найбільш розповсюдженими були рішення про зміну підписки про невиїзд на тримання під вартою). Так, наприклад, суд встановив, що ОСОБА_2 неодноразово порушував умови перебування під домашнім арештом. При вирішенні клопотання про зміну запобіжного заходу ОСОБА_2 особисто підтвердив, що він п'ять разів порушував порядок перебування під домашнім арештом, не пояснюючи причини такої поведінки. Суд вирішив змінити запобіжний захід відносно ОСОБА_2 з домашнього арешту на тримання під вартою на строк шістдесят днів²³⁹.

Наступним видом штрафних заходів кримінально-процесуальної відповідальності є заходи по позбавленню суб'єктів кримінального процесу

²³⁹ Ухвала Андрушівського районного суду Житомирської області від 05 листопада 2014 року у справі №272/4514-к (провадження №1-кп/272/39/14). [Електронний ресурс] Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41265674>.

належних їм процесуальних прав в конкретному кримінальному провадженні або звуження обсягу даних прав. Так, заходом кримінально-процесуальної відповідальності можна розглядати *не визначення розміру застави при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави*, проте був порушений. Адже в такому разі особа позбавляється права внести визначену суму застави, і як наслідок, можливості зміни запобіжного заходу на менш суворий та на не пов'язаний з позбавленням волі.

Скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки. У правовій державі безпеку суб'єктів кримінального провадження зобов'язана забезпечувати держава, як і безпеку кожного громадянина, що передбачено ст. 27 Конституції України. У розвиток положень цієї статті у 1993 році були прийняті Закони України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» та «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь в кримінальному судочинстві». В цих законах була створена основа для ефективного механізму державного захисту суб'єктів кримінального провадження. Вони встановили осіб, що мають право на захист від протиправних посягань, пов'язаних із здійсненням ними своїх обов'язків по здійсненню, участі або сприянню кримінальному провадженню. Також в законах визначені органи, що забезпечують такий захист, правовий статус цих органів та осіб, які мають право на захист, перераховані заходи захисту і порядок їх застосування і скасування, відповідальність за невиконання обов'язків передбачених цими законами, і порядок фінансування та матеріально-технічного забезпечення заходів безпеки. Пізніше і КПК 1960 року був доповнений відповідними статтями.

З іншого боку, КПК 1960 передбачав, що на підставі систематичного невиконання особою, що була взята під захист, законних вимог органів, що здійснювали заходи забезпечення безпеки, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування відповідно до ст. 52-4 КПК заходи забезпечення безпеки могли бути скасовані. На жаль КПК України 2012

року взагалі не регламентує порядок забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні²⁴⁰.

Однією з проблем, пов'язаних з визначенням системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності є *відмова захисника від виконання своїх обов'язків*. Згідно з ч. 4 ст. 47 КПК України у разі умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК України захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків. І тут виникають питання: чи можна розглядати це як захід кримінально-процесуальної відповідальності, чи має підозрюваний, обвинувачений в такому разі право залучити іншого захисника, а якщо це захисник за призначенням у разі кримінального провадження з обов'язковою участю захисника (ст. ст. 49, 52 КПК України) – чи може захисник в такому випадку відмовитись від виконання своїх обов'язків. Вважаємо, що відповіді на ці запитання мають бути позитивними.

Серед заходів, застосування яких тягне за собою позбавлення певних прав є *видалення обвинуваченого ат інших осіб, присутніх у судовому засіданні, із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні*. Так, обвинувачений в такому разі буде позбавлений можливості брати участь у судовому засіданні, приймати участь у доказуванні, заявляти клопотання тощо. Якщо обвинувачений порушує порядок у залі судового засідання або не підкоряється розпорядженням головуєчого у судовому засіданні, останній попереджає обвинуваченого про те, що в разі повторення ним зазначених дій його буде видалено з зали судового засідання. При повторному порушенні обвинуваченим порядку судового засідання він може бути видалений за ухвалою суду з зали засідання тимчасово або на весь час судового розгляду. Новелою чинного КПК, яка заслуговує на увагу є те, що, якщо такий обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити

²⁴⁰ Зазначимо, що тут важко погодитись з висказаною в літературі думкою, що такі заходи перебувають за рамками кримінального провадження, тому і недоцільно їх регулювати в КПК України. Див.: Кочмар Б.М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 22 с.

захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту²⁴¹.

Після повернення до зали засідання обвинуваченому надається можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а також з рішеннями, які були ухвалені за його відсутності, та дати пояснення щодо них. У разі видалення обвинуваченого на весь час судового розгляду, судові рішення, яким закінчено провадження в суді, негайно оголошується обвинуваченому після його ухвалення²⁴².

Згідно з ч. 3 ст. 330 КПК України в разі невиконання розпорядження головуєчого іншими особами, присутніми у судовому засіданні, головуєчий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до відповідальності, встановленої законом. З наведеного можна зробити висновок, що кримінально-процесуальна відповідальність може бути застосована не тільки до обвинуваченого, а й до інших учасників кримінального провадження (свідка, потерпілого, цивільного відповідача, цивільного позивача, їх представників чи інших осіб, викликаних в судові засідання. При цьому виникає досить велика кількість питань щодо можливості продовження судового засідання при видаленні таких суб'єктів кримінального провадження, як представники, перекладач тощо, що буде предметом розгляду в підрозділі 3.2. роботи. Проте, якщо мова йде про інших осіб, які перебувають в залі судового засідання, але не є учасниками даного кримінального провадження, то до них в разі порушення порядку в залі судового засідання мають застосовуватись заходи адміністративної відповідальності, передбачені КУпАП.

У разі невиконання розпорядження головуєчого прокурором чи захисником головуєчий робить їм попередження про відповідальність за

²⁴¹ Мурзановська А.В. Науково-практичний коментар до статті 330 КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 624-625.

²⁴² Там само. С. 624.

неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх може бути притягнуто до відповідальності, встановленої законом (адміністративної або дисциплінарної), адже законом не передбачена можливість їх видалення.

Зазначимо, що КПК Грузії прямо передбачає процесуальну відповідальність за невиконання процесуальних обов'язків та порушення порядку в суді, адже в кодексі міститься Глава IX Процесуальна відповідальність за невиконання процесуальних обов'язків та порушення порядку в суді²⁴³. Крім того, до особи, що порушує порядок в судовому засіданні поряд з видаленням з зали судового засідання може бути застосовано штраф або взяття під варту (ч. 2 ст. 85 КПК Грузії), причому видалення може бути застосовано й до обвинувача та захисника (ч. 3 ст. 85 КПК Грузії)²⁴⁴.

Наслідки невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості. Одним із прогресивних положень чинного КПК, на думку як вітчизняних вчених і практиків, так і міжнародних експертів, є запровадження в Україні відновного правосуддя, найбільш відомим інструментом якого є медіація, суть якої в контексті кримінального судочинства полягає у примиренні потерпілого із правопорушником, досягненні консенсусу між сторонами та врегулюванні соціального конфлікту. Передбачалося, що із появою глави 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» у кримінальному процесуальному законодавстві значно спроститься процедура розгляду певної категорії кримінальних справ, скоротяться строки тримання осіб під вартою, загальні процесуальні строки розгляду кримінальних справ, а також зменшиться навантаження на систему судових і правоохоронних органів²⁴⁵.

Перші результати реалізації цих положень КПК підтвердили ці очікування. Зокрема, за даними ВССУ, із моменту набрання чинності кримінальним процесуальним законом суди загальної юрисдикції станом на 1 січня 2014 р. розглянули 22 653 угод, із них 11 512 – про примирення та 11 141

²⁴³ Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. №1772-Пс. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.

²⁴⁴ Там само.

²⁴⁵ Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/B4.rar>.

– про визнання винуватості. Зі статистичної інформації (яку для моніторингу процесу впровадження у дію нового КПК, систематизації та аналізу практики його застосування щомісяця надають ВССУ апеляційні суди України, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя) вбачається збереження тенденції до подальшого активного застосування інституту угод у кримінальному судочинстві. Аналіз динаміки показників застосування положень КПК у судовій практиці свідчить, що кількість затверджених вироком угод за останні місяці є сталою, без суттєвих коливань, і становить у середньому майже 3 000 затверджених угод на місяць. Натомість кількість постановлених судом судових рішень про відмову в затвердженні угоди коливається в межах від 70 до 250 ухвал на місяць і має незначну тенденцію до збільшення²⁴⁶.

Проте закон передбачає також і наслідки невиконання угод про примирення та визнання винуватості. Наслідками невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості є скасування вироку, який був ухвалений на підставі угоди. Скасування вироку, який був ухвалений на підставі угоди про примирення або угоди про визнання винуватості як наслідок невиконання угоди, з нашої точки зору, має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності, адже таке рішення тягне для осіб ряд несприятливих наслідків. З проаналізованих судових рішень, розміщених у ЄДРСР, в більшості випадків, такі вироки на підставі угод було скасовано в зв'язку з тим, що засуджений не відшкодував спричинену матеріальну шкоду²⁴⁷.

Проведення кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) in absentia. Законами України від 7 жовтня 2014 р. та 15 січня 2015 р. КПК доповнено новими нормами, які в сукупності становлять правову основу здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (*in absentia*), яке, за визначенням І.В. Гловюк,

²⁴⁶ Там само.

²⁴⁷ Див., наприклад: Ухвала Рокитнянського районного суду Київської області від 20.11.2015 року у справі №375/1148/14-к (провадження 1-в/375/73/15). [Електронний ресурс] Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54013712>

«займає окреме, особливе місце, оскільки містить елементи і спрощення, і ускладнення кримінально-процесуальної форми»²⁴⁸.

З точки зору досліджуваних нами питань, проведення кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) *in absentia* також може розглядатися як захід, що призводить до обмеження прав особи за невиконання нею обов'язків та порушення заборон, адже вона несе на собі негативні наслідки своєї поведінки. Проте при цьому як зазначає, І.В. Гловюк, забезпечення права на захист у частині представлення захисником є однією із обов'язкових умов кримінального провадження *in absentia*, щоб воно могло забезпечити справедливий судовий розгляд²⁴⁹. Підкреслюється, що ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на те, що у кримінальному упровадженні *in absentia* санкцією за неявку обвинуваченого не може бути заборона участі його захисника. Право кожного, кого обвинувачено в учиненні кримінального правопорушення, на ефективний захист за допомогою адвоката є однією з засадничих характеристик справедливого судового розгляду. Обвинувачений не втрачає цього права тільки через те, що він не присутній на засіданнях суду²⁵⁰. Аналогічна ситуація виникає в разі видалення підсудного з зали судового засідання за порушення порядку, адже за новим КПК України такий підсудний обов'язково має бути представлений захисником. Попри те, що законодавець повинен бути в змозі перешкоджати випадкам невиправданої відсутності осіб, він, однак, не може їх карати, передбачаючи винятки з права на отримання юридичної допомоги («Ван Гейзегем проти Бельгії»²⁵¹)²⁵².

В контексті запровадження в Україні спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження, В.О. Попелюшко здійснив дослідження законодавчого досвіду Німеччини з регламентації кримінального провадження *in absentia* та провадження стосовно відсутніх осіб. Ним показано, що у кримінальному судочинстві Німеччини існує сім

²⁴⁸ Гловюк І.В. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) у системі кримінального провадження України //Право України. 2015. №7. С. 16-25.

²⁴⁹ Там само. С. 19.

²⁵⁰ Там само. С. 16-25.

²⁵¹ Макбрайт Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К. «К.І.С.», 2010. 576 с.

²⁵² Гловюк І.В. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) у системі кримінального провадження України //Право України. 2015. №7. С. 16-25.

різновидів заочного провадження, які стосуються лише не дуже важливих злочинних діянь, мають місце тільки щодо обвинувачених, які не ухиляються від суду, і тим самим забезпечують розумний баланс як інтересів правосуддя, так і інтересів особи²⁵³. Проте в контексті розгляду нашого дослідження важливим уявляється те, що стосується осіб, які ухиляються від слідства та суду, в тому числі перебуванням за кордоном, а також осіб, місцезнаходження яких невідоме, то щодо них у законі передбачено окреме провадження, безпосередньо не пов'язане з основним судовим розглядом, але яке являє собою надійний правовий механізм примусового і заохочувального характеру для спонукання обвинуваченого до явки в суд. Можна погодитись, що дуже шкода з приводу того, що вітчизняний законодавець при запровадженні заочного кримінального провадження не скористалася позитивним німецьким досвідом²⁵⁴.

Підсумовуючи вище викладене, можна вказати, що розглянутими нами заходами штрафного характеру вичерпується штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності, що дозволяє зробити висновок про їх обмежений законом перелік, а також про те, що суб'єктами кримінально-процесуальної відповідальності є суб'єкти, які не мають владних повноважень в кримінальному провадженні, що також вказує на певну односторонність штрафних заходів кримінально-процесуальної відповідальності. Разом з тим, аналіз санкцій кримінально-процесуальних норм дозволяє зробити висновок про розповсюдження такого способу конструювання процесуальних норм як відсилочні та банкетні норми, коли санкція міститься відповідно в іншій нормі КПК України (відсилочна санкція) або в іншому нормативно-правовому акті, наприклад в КК України (банкетна санкція)²⁵⁵. Це вказує на те, що порушення кримінальних процесуальних норм можуть бути також адміністративними правопорушеннями або злочинами, в зв'язку з чим мова про кримінально-процесуальну відповідальність йти вже не може.

²⁵³ Попелюшко В. Провадження in absentia у кримінальному процесі Німеччини //Право України. 2015. №7. С. 34-42.

²⁵⁴ Там само. С. 41.

²⁵⁵ Скаун О. Теория государства и права (энциклопедический курс): Учебник. С. 466.

Таким чином, можна зробити висновок, що кримінальне процесуальне право має вельми незначну кількість власних санкцій штрафного характеру. До штрафних заходів кримінально-процесуальної відповідальності, тобто пов'язаних виключно з накладенням на суб'єкта додаткового обов'язку або з позбавленням прав суб'єктів можна віднести: грошове стягнення (ст. 144, 144-147 КПК України); звернення застави в дохід держави (ч. 8 ст. 182 КПК України); обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися; зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий; не визначення розміру застави при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею (п. 3 ч. 4 ст. 183 КПК України); скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, які здійснюють заходи безпеки; видалення обвинуваченого із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні (ч. 1 ст. 330 КПК України); відмова захисника від виконання своїх обов'язків (п. 3 ч. 4 ст. 47 КПК України); наслідки невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості (ст. 476 КПК України); проведення кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) *in absentia* (ч. 1 ст. 297-1 КПК України).

2.3. Правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності: проблеми визначення та відмежування від суміжних процесуальних інститутів

В системі норм кримінального процесуального права можна визначити значне превалювання в їх структурі правовідновлюючих санкцій, головна задача яких полягає у відновленні правопорядку, що був змінений в наслідок вчинення правопорушення. Вони можуть бути направлені і на відшкодування шкоди, що завдана протиправним діянням суспільним відносинам, і на виконання або належне обов'язків, передбачених нормами права, тобто певного

відновлення системи правовідносин, яка була порушена невиконанням закону суб'єктами кримінально-процесуальних відносин.

У запропонованій свого часу О.Е. Лейстом класифікації відновлюючі санкції поділяються на підвиди: примусове виконання обов'язків, скасування незаконних актів та обов'язок відшкодувати матеріальну шкоду²⁵⁶. Можна констатувати, що в кримінальному провадженні найбільш поширеними є санкції, які передбачають примусове виконання обов'язків суб'єктами кримінального провадження та скасування незаконних процесуальних рішень. Також, як було зазначено вище, на нашу думку, в кримінальному процесуальному праві можна виділити заходи, пов'язані з накладенням на особу додаткового обов'язку з метою відновити порушені права й інтереси суб'єктів права.

Примусове виконання обов'язку, щоб вважатися санкцією, має бути обумовлено невиконанням обов'язку. Це засвідчується у відповідному акті, яким й приймається рішення про примусове виконання. Примусове виконання обов'язку – санкція, відновлюючий характер якої визначений примусом. Саме примус є визначальним при застосуванні таких санкцій. Невиконаний добровільно процесуальний обов'язок, виконується під примусовим впливом (не виключаючи фізичного) зі сторони посадових осіб.

Вказані санкції охороняють переважно ті процесуальні обов'язки, порушення яких може спричинити шкоду правосуддю. Це обов'язки по явці суб'єктів провадження в кримінальному процесі, обов'язків окремих учасників провадження в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій (обшуку, освідування, слідчого експерименту та ін.). Примусовому виконанню обов'язків притаманні всі характерні риси санкцій, в тому числі й здійснення превентивної

²⁵⁶ В даному випадку в якості відповідальної особи може виступати і держава, наприклад, у випадку незаконного притягнення громадянина до кримінальної відповідальності. Однак належні такому громадянину виплати відносяться до категорії цивільно-правових санкцій хоча і вивчаються в курсі «Кримінальний процес» Див.: ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду» №266 від 01.12.1994 р.; Лукашкина Т.В., Пашковский Н.И. Уголовный процесс: Практикум /Под общ. ред. проф. Ю.П. Аленина. Х.: ООО «Одиссей», 2005. 232 с. Разом з тим, Європейський суд з прав людини в судовому рішенні «Меріт проти України» вказав на необхідність розширення відповідальності держави за правопорушення, в тому числі й за порушення розумного строку провадження в кримінальній справі. Див.: Справа «Меріт проти України» в кн.: Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України /Відп. ред. В. В. Лутковська. К.: Праксис, 2005. С. 369-395.

функції в процесуальних правовідносинах. Передбачена законом можливість примусу за невиконання обов'язків змушує осіб, які в інших випадках могли б добровільно їх не виконати, до підкорення вимогам закону.

До таких санкцій, на думку багатьох вчених, відноситься привід, передбачений кримінальним процесуальним законодавством за невиконання обов'язку з'явитися за викликом. Проте питання щодо з'ясування правової природи *приводу* в кримінальному провадженні заслуговує окремої уваги, адже в літературі існують різні точки зору щодо віднесення даного заходу до кримінально-процесуальної відповідальності.

Як вже зазначалось, у чинному КПК року суттєво змінилась законодавча регламентація застосування заходів процесуального примусу. Ці зміни стосуються і приводу, який віднесено до заходів забезпечення кримінального провадження. Враховуючи, що застосування приводу є фактично обмеженням конституційного права особи на її недоторканність та вільне пересування досить актуальними є питання щодо поняття, підстав та порядку застосування приводу²⁵⁷.

У КПК 1960 року поняття приводу не визначалося, тільки вказувалося, що він може застосовуватись до свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, а також у разі виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу щодо особи для вручення документів у порядку, встановленому законом, якщо особа не з'явилася без поважних причин.

У проекті КПК України №1233, що вносився народними депутатами України В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним, привід розглядався як інший захід процесуального примусу і міг застосовуватись, якщо підозрюваний, обвинувачений, підсудний, а також потерпілий, свідок, викликаний у встановленому законом порядку, не з'явиться без поважних причин. Однак визначення поняття приводу не подавалося, вказувалося на поважні причини невиконання приводу, обмеження його

²⁵⁷ Мурзановська А.В. Привід як захід забезпечення кримінального провадження //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 490-493.

застосування у нічний час, до неповнолітніх у віці до 14 років, вагітних жінок, тяжкохворих²⁵⁸.

У КПК 2012 року приводу приділено значно більше уваги. Так, у ст. 140 КПК зазначено, що привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про його здійснення, до місця її виклику в зазначений в ухвалі про здійснення приводу час. Привід може бути застосовано до підозрюваного, обвинуваченого, свідка. Привід свідка не може бути застосований до неповнолітньої особи, вагітної жінки, інвалідів першої або другої груп, особи, яка одноосібно виховує дітей віком до шести років або дітей-інвалідів, а також осіб, які згідно із КПК не можуть бути допитані як свідки. Привід співробітника кадрового складу розвідувального органу України під час виконання ним своїх службових обов'язків здійснюється тільки в присутності офіційних представників цього органу.

Підставами застосування приводу є неприбуття підозрюваного, обвинуваченого, свідка на виклик без поважних причин або неповідомлення про причини свого неприбуття. Таким чином, неповідомлення про причини неприбуття прирівнюється за своїми юридичними наслідками до неприбуття без поважних причин. Однак до застосування цього заходу слід установити, що відсутні поважні причини неявки, передбачені ст. 138 КПК, ураховуючи при цьому, що перелік зазначених у цій статті причин не є вичерпним, тобто слідчий суддя, суд, слідчий, прокурор можуть визнати поважними причинами неприбуття й інші обставини, які об'єктивно унеможлиблюють з'явлення особи на виклик²⁵⁹.

Під час досудового розслідування рішення про здійснення приводу приймається слідчим суддею за клопотанням слідчого, прокурора або з власної

²⁵⁸ Проект Кримінально-процесуального кодексу України №1233. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://rada.gov.ua>.

²⁵⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 334.

ініціативи²⁶⁰, а під час судового провадження – судом за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або з власної ініціативи.

Можна зробити висновок, що законодавче регулювання здійснення приводу поряд з суттєвими позитивними рисами, має й певні недоліки, що потребують подальшого удосконалення, адже законодавець розглядає привід в якості важливого процесуального інструменту забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження як під час досудового розслідування, так і під час судового розгляду.

Привід як примусове здійснення обов'язку з'явитися за викликом може супроводжуватися безпосереднім фізичним впливом на правопорушника, однак безпосередній примус не є обов'язковим супутником санкції даного виду. Зі всього вище викладеного можна зробити висновок, що застосування приводу як заходу, передбаченого кримінально-процесуальною санкцією, не може розглядатись як захід відповідальності, адже, як нами зазначалось вище, виконання обов'язків, без накладення додаткових не може розглядатись як юридична відповідальність взагалі, так і кримінально-процесуальна зокрема.

Проведення обшуку у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів. Згідно з ст. 166 КПК у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, якій надано право на доступ до речей і документів на підставі ухвали, має право постановити ухвалу про дозвіл на проведення обшуку з метою відшукування та вилучення зазначених речей і документів.

У разі якщо дозвіл на проведення обшуку надано за клопотанням сторони захисту, слідчий суддя, суд доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу внутрішніх справ за місцем проведення цих

²⁶⁰ Як зазначається в узагальненні судової практики, привід застосовується досить часто. Так, станом на 01 вересня 2013 року у провадженні місцевих загальних судів знаходилося 3,9 тис. клопотань про здійснення приводу під час досудового розслідування, розглянуто – 3,9 тис., з них задоволено – 3,3 тис. або 85,3 %, відмовлено у задоволенні – 570 або 14,7 %. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/%D0%A3%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.doc>.

дій. Проведення обшуку здійснюється за участю особи, за клопотанням якої надано дозвіл на його проведення, згідно з положеннями КПК. В даному випадку мова йде не лише про можливість застосування примусу під час проведення обшуку як слідчої (розшукової) дії, в даному випадку це несприятливий наслідок невиконання обов'язку виконати рішення, який прямо передбачений КПК. Саме тому в даному випадку також можна говорити про застосування кримінально-процесуальної відповідальності.

Примусове виконання обов'язку, особливо в кримінальному судочинстві, має значну репресивність, «покарання», тому санкції даного виду повинні застосовуватися з певним ступенем обережності, з врахуванням диференційованого підходу до різних учасників процесу. Відноситься це і до санкцій, що застосовуються при проведенні слідчих (розшукових) дій²⁶¹ та ще ширше – у сфері доказування.

Як зазначається в літературі, сфери застосування кримінально-процесуального примусу досить різні. До них відносять поряд з такими сферами як: забезпечення законності правозастосовних актів; реагування на протиправну поведінку; гарантій прав особистості; превенції також і сферу доказування²⁶², в якій визначення правової природи примусу уявляється досить складним та неоднозначним²⁶³.

Сфера доказування, на думку І.Л. Петрухіна, включає в себе проведення слідчих та судових дій по виявленню та перевірці доказів попри бажання, а іноді й при явній протидії суб'єктів кримінального судочинства (мається на увазі примусове провадження обшуку, виїмки, огляду та виїмки поштово-телеграфної кореспонденції, освідування, експертизи, ексгумації трупа, примусове поміщення обвинуваченого або підозрюваного в медичний заклад, отримання зразків для порівняльного дослідження, примусовий огляд)²⁶⁴.

²⁶¹ Зазначимо, що застосуванням санкцій не вичерпується примус, що допускається в ході проведення слідчих (розшукових) дій.

²⁶² Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). С. 233-234.

²⁶³ Мурзановська А.В. Правова природа примусу у сфері доказування у кримінальному процесі //Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) /відпов. за випуск Ю.П. Аленін. – Одеса: Юридична література, 2013. С. 55-59.

²⁶⁴ Петрухин И.Л. Указ. соч. С. 233.

Класифікуючи заходи процесуального примусу та розподіляючи їх на певні групи за правовою природою, Ю.П. Аленін, як зазначалось вище, також виділяє заходи, що спрямовані саме на забезпечення отримання засобів доказування²⁶⁵. За КПК 1960 року до них відносились: освідкування, обшук, виїмка, виклик для дачі показань і висновків свідків і експертів, отримання зразків для експертного дослідження, поміщення обвинуваченого в медичну установу для обстеження, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку, а за КПК 2012 року відповідні заходи забезпечення кримінального провадження, слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії. Вони, на відміну від запобіжних заходів, можуть бути застосовані не тільки щодо обвинуваченого (підозрюваного), але і відносно інших осіб. Їх завдання – забезпечити слідчому і суду можливість отримати та використати засоби доказування. Всі заходи нерідко мають примусовий характер і в деякій мірі обмежують права громадянина, а інколи і організацій, установ. Тому умови і порядок їх застосування, а також і відповідальність осіб, які ухиляються від виконання процесуальних обов'язків, також регулюються законом²⁶⁶.

Далі необхідно зазначити, що процесуальні дії самі по собі – не заходи примусу, а правозастосовні комплекси, в рамках яких можливий, але не обов'язковий примус. Так, І.Л. Петрухін підкреслює, що зокрема, можливий примус, якщо особа протидіє ексгумації трупа, огляду, слідчому експерименту²⁶⁷. Характеризуючи КПК РФ, він зазначав, що санкція у вигляді примусу є загальною для всіх вказаних вище слідчих та судових дій. Але закон так явно її не формулює. Проте загальне положення про право слідчого, прокурора, суду викликати осіб для допиту або надання експертного висновку, проводити огляди, інші процесуальні дії, вимагати представлення документів та предметів, вимагати проведення ревізій не залишає сумніву в тому, що можливо застосування процесуального примусу для забезпечення збирання

²⁶⁵ Аленін Ю.П. Заходи кримінально-процесуального примусу. В кн.: Кримінально-процесуальне право України: підручник. С. 326-328.

²⁶⁶ Там само.

²⁶⁷ Петрухін І. Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). С. 233.

доказів. Та все ж таки, як підкреслює далі вчений, слід було б більш чітко вказати в законі, коли допустимий безпосередній примус та коли невиконання процесуального обов'язку має тягнути за собою адміністративну, кримінальну, цивільно-правову відповідальність²⁶⁸.

Завдання кримінального провадження, які вирішуються державними органами та посадовими особами, що ведуть процес, часто не співпадають з інтересами окремих осіб і спричиняють їх протидію. Саме тому законом надано право органам досудового розслідування, прокурору та суду застосувати примус з метою забезпечення виконання ними процесуальних обов'язків.

КПК передбачає можливість застосування примусу під час проведення такої слідчої (розшукової) дії як освідування. Так згідно з ч. 3 ст. 241 КПК України, примусове освідування може бути застосовано до підозрюваного, свідка, а також і до потерпілого. Зазначимо, що неврегульованість питання про можливість застосування примусового освідування потерпілого в КПК 1960 року викликала дискусію щодо можливості проведення такої дії. На нашу думку, тільки зараз, коли це прямо передбачено в законі, можна назвати проведення примусового освідування потерпілого законним. Також згідно з ч.ч. 2, 3 ст. 245 КПК України примусово можуть бути отриманні зразки для експертизи. Законом (ст. 234 КПК України) передбачена можливість проведення слідчим, прокурором обшуку, а саме – при наявності даних про те, що в певному приміщенні переховуються речі, що мають відношення до кримінального провадження та за допомогою яких можна розкрити злочин, викрити винних. Якщо особа стала очевидцем події кримінального правопорушення, вона згідно з ст. 133 КПК України може бути викликана для допиту як свідок, і має з'явитися незалежно від її бажання давати показання та у разі неявки без поважних причин до неї може бути застосований привід (ст. 140 КПК України), накладене грошове стягнення (ст. 144 КПК України).

Крім слідчих (розшукових) дій чинний КПК України передбачає можливість проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з обмеженням конституційних прав та свобод людини та громадянина. Проте

²⁶⁸ Там само.

питання чи пов'язані вони з застосуванням примусу під час їх проведення є дискусійним, адже існують різні точки зору щодо визначення самого процесуального примусу.

Не зважаючи на те, що найбільш поширеною в науковій літературі є думка про те, що до заходів кримінально-процесуального примусу відносяться цілком окремі слідчі дії, оскільки вони носять об'єктивно примусовий характер²⁶⁹, більш обґрунтованої видається точка зору про те, що примус має місце лише у випадках, коли особа виконує покладені на неї обов'язки під впливом психічної погрози або фізичної сили²⁷⁰, у всіх інших випадках примус як такий відсутній.

Розглядаючи питання щодо процесу доказування, а саме – збирання доказів, Ю.М. Грошевий і С.М. Стахівський зазначали, що праву суб'єктів кримінального процесу та інших громадян щодо подання доказів відповідає обов'язок осіб, які ведуть кримінальне провадження, вирішити питання щодо одержання (прийняття) чи неприйняття поданих об'єктів і визначити їх належність до справи. В цьому випадку немає підстав говорити про примус особи до певної поведінки, навпаки, в основі її вчинків лежить усвідомлена необхідність²⁷¹.

Проте, необхідно підкреслити, що вказане розуміння примусу не позбавляє обов'язку законодавця передбачити правові підстави та межі можливого обмеження конституційних прав і свобод людини під час проведення як слідчих (розшукових), так і негласних (розшукових) дій та закріпити такий порядок провадження, який би містив гарантії від необґрунтованого обмеження прав та застосування примусу.

Також необхідно зазначити, що кримінальний процес являє собою сферу широкого та інтенсивного застосування кримінально-процесуального примусу. Посадові особи та державні органи, на яких покладено обов'язок ведення

²⁶⁹ Див., наприклад: Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. С. 21, 29, 71; Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. С. 8, 9, 17-18; Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность. С. 7.

²⁷⁰ Петрухин И.Л. Указ. соч. С. 232-233.

²⁷¹ Грошевий Ю.М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник. К.: КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. С. 54.

кримінального провадження, можуть застосовувати певні обмеження прав та інтересів осіб, які залучаються до кримінального провадження, і тому дуже важливо, щоб застосування таких обмежень та примусових заходів було викликане реальною необхідністю розкриття кримінального правопорушення і викриття винних, за умови, що іншим шляхом таке завдання виконати неможливо. Дуже важливим є те, що застосування названих заходів повинно бути співвіднесене з тяжкістю кримінального правопорушення (пропорційним), із необхідністю в певних випадках знехтувати можливістю розкриття злочину для захисту більш важливих цінностей. Саме тому законодавець і визначив серед завдань кримінального провадження недопустимість застосування необґрунтованого процесуального примусу до жодної особи. Тому кримінальний процесуальний закон має чітко визначати коло посадових осіб, які мають право застосовувати заходи процесуального примусу, а також встановлювати перелік осіб, щодо яких вони можуть бути застосовані.

Підсумовуючи, зазначимо, що в розглянутих нами випадках вести мову про кримінально-процесуальну відповідальність не доводиться. Проте в літературі були висловлені пропозиції про введення в законодавство загальної норми, в якій вказувались би заходи, що забезпечують належну поведінку осіб, що приймають участь у проведенні слідчих дій²⁷².

Серед правовідновлюючих санкцій в кримінальному судочинстві велике місце займають санкції в формі *скасування незаконного кримінально-процесуального рішення*. Даний вид санкцій безпосередньо охороняє інтереси правосуддя, сприяючи тому, щоб кінцеві, а також проміжні рішення у справі відповідали законності й обґрунтованості. Санкції у виді скасування судових рішень забезпечують виконання процесуальних обов'язків владними суб'єктами провадження, наділеними повноваженнями приймати рішення по справі.

Судова діяльність протікає в строго визначених законом межах. Вся законодавча регламентація цієї діяльності націлена на забезпечення проведення

²⁷² Див.: Быховский И.Е. Процессуальная регламентация проведения следственных действий // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1974. Вып. 21. С. 55.

справедливого судового розгляду. Поряд з конкретними правилами здійснення тих або інших процесуальних дій закон визначає принципи, яким повинна відповідати судова діяльність, які головним чином формулюються як обов'язки. Як зазначалось в літературі, цілий комплекс процесуальних обов'язків охороняється від порушень однією санкцією. Ядро цього комплексу складають загальні обов'язки, в яких знаходять вираз принципи процесу. Маючи високий ступень узагальнення, норми-принципи роздрібнені в інших правилах поведінки, які розвивають ці загальні обов'язки, конкретизують їх зміст відносно окремих процесуальних дій. Дотримання норм-принципів також є процесуальним обов'язком, а їх порушення тягне застосування санкції. Групування обов'язків суду по окремим блокам, головним чином навколо принципів процесу, на думку Г.М. Ветрової, дає можливість законодавцю визначати підстави скасування незаконного процесуального акта стосовно не порушення одного обов'язку, а до цілої їх групи. Так визначені підстави скасування незаконного рішення в контрольних стадіях кримінального провадження²⁷³.

Особливістю процесуальних санкцій в формі скасування незаконного судового рішення є те, що скасування супроводжується поверненням справи в суд для нового розгляду, де були допущені правопорушення, або закриттям провадження. При цьому повернення в попередню стадію й закриття справи суть не санкції, а її супутники. Їх задача – сприяти санкціям в здійсненні відновлюючої функції, оскільки само по собі скасування незаконного рішення не може виконати цю роль. Тут не можна вести мову про безпосередній вплив на осіб, які допустили порушення норм процесуального законодавства. Тим не менш, не можна вважати, що при застосуванні правовідновлюючих санкцій у вигляді скасування рішень ніякого впливу на суб'єктів правопорушення не здійснюється, воно, на думку Г.М. Ветрової, здійснюється опосередковано, шляхом негативної оцінки рішення, яке визнається недоброякісним з точки зору вимог закону, що до нього пред'являються²⁷⁴.

²⁷³ Див: Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 92-96.

²⁷⁴ Там само. С. 99.

Скасування незаконного акту в літературі нерідко розглядається як захід примусу. О.Е. Лейст пише: «... слід визнати цілком правильним думку, що скасування незаконних актів (індивідуальних й нормативних) являє собою форму державного примусу...»²⁷⁵. Виправдання, закриття провадження, зміна вироку – це владні акти, які забезпечують законне рішення справи, виправлення помилки, що була допущена, реабілітацію невинуватого або призначення справедливого кримінального покарання. Їх можна назвати примусовими лише в сенсі обов'язковості виконання. Викладене дозволяє поставити питання: чи у всіх випадках реалізація кримінально-процесуальної санкції являє кримінально-процесуальну відповідальність? Зв'язок санкцій кримінальних процесуальних норм з відповідальністю за порушення процесуальних обов'язків безсумнівний. Визначальний момент в кримінально-процесуальній відповідальності за правопорушення, як вважає, Г.М. Ветрова, – осуд порушення закону. Справедливим може бути тільки осуд винної поведінки. Заходи, що застосовуються при відсутності вини в порушення правової норми, не можуть розглядатися в якості відповідальності. Відповідно, відповідальність за порушення правового обов'язку – це реалізація санкції при наявності вини²⁷⁶.

Більшість кримінально-процесуальних санкцій реалізується при винному порушенні процесуальних обов'язків. Це завжди стосується штрафних (каральних) санкцій, так як ними здійснюється безпосередній вплив на особу правопорушника. Заходи, передбачені правовідновлюючими санкціями, що тягнуть скасування незаконних рішень застосовуються незалежно від наявності вини суб'єктів, які постановили відповідне рішення. Саме тому в літературі були висказані діаметрально протилежні думки щодо визнання скасування незаконних рішень заходами кримінально-процесуальної відповідальності. Так, І.Л. Петрухін категорично заперечував проти визнання скасування незаконних рішень як заходів кримінально-процесуальної відповідальності, зазначаючи, що для скасування або зміни процесуального акта досить встановити, що він не

²⁷⁵ Лейст О.Э. Санкции в советском праве. С. 128.

²⁷⁶ Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 100.

законний або необґрунтований. Що ж стосується вини конкретної особи, яка постановила такий акт, то це питання, як правило, вирішується пізніше, за рамками кримінального судочинства. В ряді випадків встановити індивідуальну вину за прийняття незаконного процесуального акта взагалі неможливо²⁷⁷.

Цілком можна погодитись, що для скасування незаконного рішення не обов'язково встановлювати, винно чи ні не виконані вимоги процесуального закону чи це результат добросовісної помилки і достатньо встановити лише невідповідність процесуального акта закону, але зі змісту ухвали про його скасування, як підкреслює Г.М. Ветрова, зазвичай видно, які порушення слугували підставою застосування відновлюючого заходу, в чому конкретно вони знайшли свій прояв та чи є в цьому вина суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності²⁷⁸. Зазначимо, що за КПК 1960 року в таких випадках могла бути винесена окрема ухвала (ст. ст. 23-2, 380). На жаль чинний КПК такої норми не передбачає. Винувате невиконання процесуальних обов'язків посадовою особою поряд з санкцією у вигляді скасування рішення може потягнути за собою притягнення його до дисциплінарної або навіть кримінальної відповідальності, якщо в діях особи міститься ознаки складу злочину проти правосуддя.

Наприклад, ч. 2 ст. 412 КПК України передбачає безумовні підстави для скасування вироку. Тому він буде скасований вищестоящим судом не залежно від наявності вини суддів, що входили до складу суду, який виніс таке рішення, обов'язковою умовою буде лише наявність апеляційної скарги одного із учасників кримінального провадження, щоб взагалі можливий був перегляд судового рішення. Розгляд справи незаконним складом суду, або коли справу було розглянуто у відсутності обвинуваченого, крім випадків, передбачених законом, важко розглядати як результат судової помилки. Це явно винуваті порушення закону, результат недбалості, неуважного відношення до закону. Тому слід погодитись з думкою, що порушення окремої вимоги кримінального процесуального закону, яке призводить до прийняття процесуального рішення,

²⁷⁷ Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). С. 244-245.

²⁷⁸ Ветрова Г. Н. Указ. соч. С. 100.

яке не відповідає закону, частіше всього допускається виновно. Посадова особа, не виконуючи те або інше положення процесуального закону, може розраховувати, що це не призведе до прийняття незаконного рішення, наприклад, не вплине на законність й обґрунтованість вироку. В такому випадку відносно наслідків вина буде в формі самовпевненості, а при реалізації кримінально-процесуальної санкції у вигляді скасування незаконного акта буде мати місце кримінально-процесуальна відповідальність²⁷⁹.

Реалізація кримінально-процесуальної санкції при відсутності вини не може розглядатись як застосування кримінально-процесуальної відповідальності. Так, в КПК передбачені обставини, які не були відомі суду при постановленні вироку й потягли за собою прийняття незаконного рішення по справі. Це можуть бути штучне створення або підроблення доказів, завідомо неправдиві показання свідка, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта тощо. Постановлений в таких випадках вирок підлягає скасуванню, але при цьому скасування незаконного акта виступає як захід відновлення законності без елементу осуду. Саме тому реалізацію правовідновлюючих санкцій за відсутності вини у невиконанні приписів кримінально-процесуальних норм не можна вважати відповідальністю, тому, що при цьому відсутня визначальна риса відповідальності – осуд порушення закону від імені держави, тому не можна погодитись з думкою, що кримінально-процесуальна відповідальність у вигляді скасування незаконного рішення настає незалежно від вини²⁸⁰. Ще одним застереженням має бути те, що про кримінально-процесуальну відповідальність, можна вести мову лише відносно рішень суду, що були постановлені одноособово, при колегіальному постановленні рішення, що визнане незаконним його скасування буде мати ознаки заходів захисту (відновлення законності), а не кримінально-процесуальної відповідальності.

Крім того, що стосується скасування незаконних рішень, то необхідно підкреслити, що скасування незаконних рішень слідчого, прокурора також має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності. Зважаючи

²⁷⁹ Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 100.

²⁸⁰ Див.: Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 32.

на те, що в даному випадку мова йде про прийняття рішення не колегіально, як це може мати місце при ухваленні рішень судом, винуватість особи яка прийняла незаконну постанову встановити набагато легше. Як зазначає Ю.П. Аленін, прокурор скасовує незаконні чи необґрунтовані рішення слідчих та органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. При цьому найбільшої уваги прокурор має приділяти перевірці ключових рішень згаданих суб'єктів доказування: про правомірність занесення до ЄРДР заяв та повідомлень про правопорушення чи про відмову в такій реєстрації; про зупинення досудового розслідування; про закриття провадження, щодо повідомлення особи про підозру; про клопотання щодо обрання запобіжного заходу та мір процесуального примусу й інші процесуальні рішення²⁸¹. Прокурор у своїй постанові про скасування постанови слідчого зобов'язаний вказати, у чому полягає незаконність і необґрунтованість постанови, тобто рішення прокурора повинно бути вмотивованим²⁸². Крім того, п. 4 ч. 2 ст. 39 КПК передбачає повноваження керівника органу досудового розслідування щодо вжиття заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим. Проте, як слушно зазначає Ю.П. Аленін, законом не передбачено право керівника органу досудового розслідування своєчасно скасовувати незаконні і необґрунтовані рішення слідчого, і вони змушені лише звертатися до прокурорів із відповідним клопотанням, що негативно відбивається на якості і строках розслідування. Практика диктує необхідність доповнення КПК положенням, у якому слід передбачити право керівника слідчого підрозділу скасовувати всі незаконні і необґрунтовані постанови слідчого, а не обмежуватися лише правом узгодження рішень слідчого, оскільки саме в начальника слідчого підрозділу є можливість у будь-який час вивчити матеріали кримінального провадження і оперативно реагувати на виявлені недоліки і порушення закону, дати слідчому вказівки на проведення тих чи інших слідчих (розшукових) дій, спрямованих на активізацію розслідування або

²⁸¹ Аленін Ю.П. Науково-практичний коментар до Глави 3 §2 «Сторона обвинувачення» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одісей, 2013. С. 111.

²⁸² Там само. С. 111-112.

прийняття ним правильного рішення, тому що прокурор через об'єктивні причини не завжди має можливість швидко, оперативно реагувати на порушення і недоліки слідства²⁸³.

Таким чином, скасування незаконних рішень може розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності тільки в окремих випадках за наявності певних підстав.

До правовідновлюючих заходів кримінально-процесуальної відповідальності, тобто заходів, пов'язаних з покладенням на особу додаткового обов'язку з метою відновити порушені права й інтереси суб'єктів права можна віднести *покладення витрат в зв'язку з відкладенням судового засідання при неяві без поважних причин спеціаліста*. За КПК 1960 року такий захід передбачався до підсудного в разі неявки без поважних причин (ч. 1 ст. 288 КПК). Нами вже зверталась увага на незрозумілість передбачення такого заходу відповідальності до спеціаліста, тому ще раз наголосимо про необхідність передбачити можливість накладення на нього грошового стягнення за вчинення такого кримінально-процесуального правопорушення. Проте в літературі обґрунтовується й інша думка з цього приводу, де зазначається не лише про залишення цього заходу відповідальності для спеціаліста, а йдеться про розширення кола суб'єктів, до яких може бути застосований такий захід кримінально-процесуальної відповідальності та ставиться питання про необхідність подальшого дослідження з метою з'ясування доцільності розширення складів кримінально-процесуальних правопорушень, за які може бути застосований відповідний захід²⁸⁴.

З нашої точки зору, видається, що необхідно змінити відповідальність спеціаліста, викласти ст. 72 КПК України в наступній редакції:

«Стаття 72. Відповідальність спеціаліста

У разі неприбуття за викликом без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста накладається грошове стягнення» та внести відповідні зміни у ч. 1 ст. 139 та ч. 1 ст. 327 КПК України.

²⁸³ Там само. С. 120.

²⁸⁴ Див.: Білокінь Р.М. Відшкодування процесуальних витрат як захід кримінальної процесуальної відповідальності // Підприємництво, господарство і право. 2016. №10. С. 150-155.

Наступною санкцією, що реалізується в разі невиконання або неналежного виконання обов'язків є *відсторонення слідчого від подальшого ведення досудового розслідування*. При розгляді цього питання за КПК 1960 року зазначалось, що відсторонення особи, що проводить дізнання, слідчого та прокурора від подальшого ведення дізнання або слідства пов'язано з передачею кримінальної справи від одного слідчого іншому, або від слідчого прокурору, або з вилученням справи у органа дізнання та передачею її слідчому при встановленні факту порушення закону в ході розслідування це різновид державного примусу, що спрямоване на створення умов для об'єктивного ведення досудового розслідування. В літературі навіть висловлювалась думка про можливість наділити суд правом відсторонення особи, яка проводить дізнання та слідчого від розслідування конкретної справи у випадках, коли воно повертається для дослідження в зв'язку з допущеними порушеннями закону, при цьому підкреслювалось, що не можна доручати дослідження слідчому, з вини якого не було дотримано право обвинуваченого на захист, обвинувачення не було підтверджено достатніми доказами, затягнулись строки розслідування та тримання обвинуваченого під вартою²⁸⁵. Зрозуміло, що ці пропозиції втратили актуальність у зв'язку з скасуванням інституту повернення справ на додаткове розслідування, проте вони ще раз підкреслюють важливість цього, з нашої точки зору, заходу кримінально-процесуальної відповідальності.

Системний аналіз процесуальних прав підозрюваного та процесуальних обов'язків слідчого, прокурора свідчить про те, що нормативний стан забезпечення прав сторони захисту (підозрюваного) є належним. Адже кожному процесуальному праву підозрюваного відповідає певний процесуальний обов'язок слідчого, прокурора. Разом з тим практика досудового кримінального провадження свідчить, що велика кількість процесуальних прав підозрюваного не забезпечується через невиконання (неналежне виконання) процесуальних обов'язків з боку слідчого, прокурора. Так, як вказує Т.О. Лоскутов, 68,5 % опитаних суддів зазначили, що під час досудового розслідування слідчий, прокурор досить часто не виконують належним чином процесуальні обов'язки щодо забезпечення реалізації прав

²⁸⁵ Див.: Петрухин И.Л. Указ. соч. С. 245.

підозрюваного²⁸⁶. Співвідношення нормативного та реального стану забезпечення прав підозрюваного свідчить про справедливість висловлювання О.Ф. Скакун, яка констатує, що в Україні утворився певний розрив між теорією та практикою прав людини: формально визначені, законодавчо закріплені, вони реально не завжди дістають утілення в життя, оскільки ними нерідко неможливо скористатися²⁸⁷.

Однією з причин такого негативного стану реального забезпечення прав підозрюваного є відсутність норм, що регламентують настання значущої матеріальної юридичної відповідальності за невиконання (неналежне виконання) слідчим, прокурором процесуальних обов'язків під час кримінального провадження. Так, за невиконання процесуальних обов'язків за відсутності істотної шкоди (обов'язків наслідок при кваліфікації за ст.ст. 364, 367 КК) або ознаки «грубого» порушення (обов'язкова характеристика діяння за ст. 374 КК) для слідчого, прокурора може наставати лише дисциплінарна відповідальність²⁸⁸. Тому особливого значення набуває питання щодо кримінально-процесуальної відповідальності слідчого. Слідчий може бути відсторонений від подальшого розслідування в разі наявності підстав для відводу, передбачених ст. 77 КПК України. І хоча в КПК України прямо передбачено, що усі відводи (крім ч. 1 ст. 81 КПК України – де мова йде про відвід слідчого судді, суді, який здійснює судові провадження одноособово або складу суду) під час досудового провадження здійснює слідчий суддя, в той же час згідно з ст. 39 КПК України керівник органу досудового розслідування може відсторонити слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи та призначити іншого слідчого за наявності підстав, передбачених для його відводу, тому виникає питання: який порядок має бути застосований при вирішенні питання про відвід слідчого? Згідно з п. 2. ч. 2 КПК України слідчий може бути відсторонений від проведення досудового розслідування і в разі неефективного розслідування. З

²⁸⁶ Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. К.: Юридичний світ, 2016. С. 162.

²⁸⁷ Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс). С. 223.

²⁸⁸ Лоскутов Т.О. Вказ. праця. С. 162.

нашої точки зору, перелік підстав, за яким можливе відсторонення слідчого від подальшого ведення розслідування має бути розширений.

З.Ф. Коврига відсторонення слідчого від ведення слідства відносить до штрафних (каральних) санкцій²⁸⁹. На думку Г.М. Ветрової, віднесення цієї санкції до примусового виконання обов'язків помилково, навпаки, слідчий позбавляється своїх процесуальних повноважень, що можна розглядати і як свого роду «покарання» за допущені правопорушення (ознака штрафних санкцій), і як відновлення законності²⁹⁰, з чим цілком можна погодитись, причому остання привалює і, на наш погляд, має розглядатись як правовідновлюючий захід кримінально-процесуальної відповідальності, що пов'язаний з позбавленням суб'єктів прав з метою відновити порушені права й інтереси інших суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора. Розглядаючи питання щодо покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора, необхідно зазначити, що згідно з ч. 3 ст. 37 КПК України, якщо прокурор, який у відповідному кримінальному провадженні здійснює повноваження прокурора, не може їх здійснювати через задоволення заяви про його відвід, тяжку хворобу, звільнення з органу прокуратури або з іншої поважної причини, що унеможлиблює його участь у кримінальному провадженні, повноваження прокурора покладаються на іншого прокурора керівником відповідного органу прокуратури. У виняткових випадках повноваження прокурора можуть бути покладені керівником органу прокуратури на іншого прокурора цього органу прокуратури через неефективне здійснення прокурором нагляду за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування.

Як захід кримінально-процесуальної відповідальності можна розглядати покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора із наведеного вище переліку підстав тільки в разі задоволення заяви про його

²⁸⁹ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 46.

²⁹⁰ За своїм цільовим призначенням цей захід скоріше тажє до правовідновлюючих санкцій, так як його застосування покликано в першу чергу намаганням ліквідувати негативні наслідки правопорушення, захистити права учасників процесу, відновити правопорядок в ході проведення слідства. Див.: Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. С. 96.

відвід (якщо були підстави для відводу, а прокурор знав про них, або не міг не знати, тобто за обставин, передбачених п.п. 1-2 ст. 77 КПК України, але не заявив самовідвід, хоча це прямо передбачено ч. 1 ст. 80 КПК України) та в разі здійснення неефективного нагляду. В останньому випадку відбувається також застосування правовідновлюючого заходу кримінально-процесуальної відповідальності, адже основною метою в даному випадку є відновлення прав та інтересів суб'єктів кримінального провадження, що зазнали порушення під час здійснення неефективного нагляду.

Вирішення відводу щодо захисника (відсторонення захисника за КПК 1960 року). Відповідно до ст. 61 КПК України 1960 року не могла бути захисником особа, яка, зловживаючи своїми правами, перешкоджала встановленню істини по справі, затягувала розслідування або судовий розгляд справи, а також особа, яка порушувала порядок в судовому засіданні або не виконувала розпоряджень головуєчого під час судового розгляду. Звідси можна було зробити висновок, що в даному випадку можливо вести мову про наявність кримінально-процесуальної відповідальності, яка полягає у відстороненні його від участі в справі.

Чинний КПК не передбачає можливості відсторонення захисника від участі в справі, але визначає підстави для його відводу (ст. 78 КПК України), де взагалі не згадується про можливість зловживання захисником своїми правами. Тому можна зробити висновок, що на сьогоднішній день такого заходу кримінально-процесуальної відповідальності закон не передбачає. Проте в разі наявності підстав для відводу захисник зобов'язаний заявити відвід (ч. 1 ст. 80 КПК України), а отже якщо він його не заявив, але був відведений на підставі заяви особи, яка бере участь у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 80 КПК України), це можна розглядати як захід кримінально-процесуальної відповідальності.

Відмова від захисника та заміна захисника. У процесі кримінального провадження підозрюваний, обвинувачений може відмовитись від свого захисника, тому постає питання щодо правової природи такої відмови, зважаючи на те, що закон не формулює чітко підстав, за яких це може бути

здійснено. В літературі підкреслюється, що така відмова може бути заявлена тільки добровільно. На момент заяви відмови від захисника повинна існувати реальна можливість участі захисника в кримінальному провадженні. При реальній можливості участі захисника в процесі і небажанні підозрюваного, обвинуваченого користуватися його допомогою відмову від захисника не можна визнати вимушеною²⁹¹.

Вимушеною відмова може бути тоді, коли вона зумовлена відсутністю коштів на оплату послуг захисника, систематичним нез'явленням захисника для участі у провадженні процесуальних дій, на побачення з підзахисним після першого допиту, істотною розбіжністю у позиції захисту, а також такою поведінкою захисника, яка формує у підозрюваного, обвинуваченого упевненість у байдужості до його інтересів або упереджене (із обвинувальним ухилом) відношення; або іншими обставинами. Видається, що в разі систематичного нез'явлення захисника для участі в провадженні та невиконання інших обов'язків, передбачених ст. 47 КПК України, відмова від захисника може розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності. І хоча відмова від захисника сформульована як право відмовитися, проте остаточне рішення все рівно приймає особа, яка веде провадження. Тому мабуть було б доцільно передбачити фіксування заміни захисника не в протоколі, а оформлювати відповідною постановою (ухвалою) залежно від стадії кримінального провадження, в який приймається відповідне рішення.

В юридичній літературі як захід кримінально-процесуальної відповідальності розглядається *встановлення строків для ознайомлення з матеріалами після закінчення досудового розслідування*²⁹², тому розглянемо це

²⁹¹ Пожар В.Г. Науково-практичний коментар до статті 54 КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одісей, 2013. С. 163.

²⁹² Див., наприклад: Андрушко О.В. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності //Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_6.

питання більш докладніше²⁹³. Як зазначається в літературі, питання ознайомлення осіб з матеріалами кримінального розслідування завжди було актуальним як для науковців, так і для практиків. Наявність порушень з боку обвинувачення під час цієї дії, як і випадки зловживання цим правом з боку захисту, породжують інтерес до порядку ознайомлення осіб з матеріалами кримінального розслідування²⁹⁴. Прийняття нового КПК України знову актуалізувало дослідження цього питання.

Закінчення досудового розслідування – це завершальний етап досудового провадження, що становить комплекс процесуальних дій, пов'язаних із завершальним аналізом і оформленням результатів розслідування, забезпеченням прав учасників кримінального судочинства та прийняття підсумкових рішень у кримінальному провадженні²⁹⁵. Новелою чинного КПК є відкриття матеріалів іншій стороні, що має нормативне закріплення в ст. 290 КПК України, тобто законодавець запровадив принципово новий процесуальний інститут, проте залишив можливість у разі зволікання щодо ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового провадження (ч. 10 ст. 290 КПК України).

Зазначимо, що КПК 1960 року свого часу передбачав можливість встановлення строку для ознайомлення з матеріалами справи (і це міг зробити слідчий), але потім були внесені зміни, що унеможливили обмеження права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в часі. Проте непоодинокі випадки зловживання своїми правами, затягування часу для

²⁹³ Зазначимо, що дана проблематика вже була предметом нашого дослідження. Див.: Мурзановська А.В. Встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування: окремі питання правових наслідків // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №3. С. 111-113.

²⁹⁴ Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. С. 98.

²⁹⁵ Аленін Ю.П. Науково-практичний коментар до Глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 570.

ознайомлення призвели до того, що ВС України в своїй постанові Пленуму²⁹⁶ визначив можливим встановлення суддею строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування²⁹⁷. Так зазначалось, що враховуючи конкретні обставини справи або у випадку встановлення фактів, що свідчать про затягування обвинуваченим та його захисником часу ознайомлення з матеріалами справи, суддя може визначити строк, протягом якого воно має бути закінченим. В такому випадку суддя роз'яснює обвинуваченому та його захиснику, що при подальшому затягуванні слідчий вправі мотивованою постановою визнати, що вони відмовились від ознайомлення з матеріалами справи і, виконавши вимоги ст.ст. 220-223 КПК, направити його прокурору в порядку, передбаченому ст. 225 КПК (п. 20-2) (питанням тут було чому ВС України в постанові Пленуму викладає норми, тобто певні правила поведінки в т.ч. й для слідчого, а не лише їх роз'яснення та тлумачення, проте це виходить за рамки окресленої теми). Позитивним тут можна вважати те, що такий строк визначався суддею, що могло свідчити про посилення захисту прав та законних інтересів особи.

Пізніше КПК 1960 року (ст. 218) вже містив положення, відповідно до якого в разі зволікання ознайомлення з матеріалами справи обвинуваченим чи його захисником слідчий за погодженням із прокурором або прокурор вносили до суду за місцем провадження слідства подання, яке суддя розглядав та своєю постановою міг визначити строк, протягом якого обвинувачений і його захисник повинні ознайомитися з матеріалами справи й заявити клопотання. Тому цілком слушним є визначення в чинному КПК України можливості, точніше обов'язку, слідчого судді в разі зволікання щодо ознайомлення з матеріалами, до яких надано доступ, встановити строк для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження.

Досліджуючи питання встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового

²⁹⁶ Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України запобіжного заходу у виді тримання під вартою та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства» від 25 квітня 2003 року №4 (зі змінами від 2004 року). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

²⁹⁷ Зазначимо, що це відбувалось лише в разі спливу строку тримання під вартою.

розслідування науковці виділяють цілу низку проблем. Так, зокрема, зазначається, що відсутність у КПК чіткого визначення процесуальної процедури судового розгляду клопотання про встановлення строку на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування²⁹⁸, законодавчого роз'яснення терміна «зволікання при ознайомленні з матеріалами», а також урегулювання процедури ознайомлення з матеріалами кримінального провадження інших суб'єктів, вказаних у ч.ч. 7, 8 ст. 290 КПК, є нормативною прогалиною, що має бути усунена шляхом внесення відповідних доповнень²⁹⁹; доцільність розширення переліку осіб, які можуть бути обмежені при ознайомленні з матеріалами досудового розслідування (цивільного позивача, його представника чи законного представника, цивільного відповідача та його представника)³⁰⁰ та інші. Проте нас дане питання цікавить в аспекті визначення встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження як наслідку реалізації кримінально-процесуальної санкції, адже мова йде про негативні наслідки для суб'єктів, які зловживають своїми правами, що має розглядатись як вид правопорушення, що дало підставу деяким науковцям розглядати це як кримінально-процесуальну відповідальність.

У якості зловживання правом на ознайомлення у судовій практиці, як зазначає Ю.П. Алєнін, визнаються, наприклад, ситуації, коли з часу повідомлення про можливість ознайомлення з матеріалами досудового розслідування сторона захисту жодного разу для ознайомлення не з'явилась; неявка для ознайомлення з матеріалами без поважних причин та без повідомлень про неможливість прибуття; повільне ознайомлення із матеріалами кримінального провадження; ненадання документального підтвердження поважності причин неявки³⁰¹. Проте реалізація кримінально-процесуальної санкції не завжди розглядається як кримінально-процесуальна

²⁹⁸ Корчева Т.В. До питання про встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування //Порівняльно-аналітичне право. 2015. №3. С. 211; Карпов Н.С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження //Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 247.

²⁹⁹ Там само. С. 211.

³⁰⁰ Торбас О.О. Вказ. праця. С. 105-106.

³⁰¹ Алєнін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та прорахунки //Юридичний вісник. 2013. №4. С. 92.

відповідальність, саме тому означені питання потребують більш детального дослідження.

Реалізація стороною захисту права вимагати відкриття матеріалів забезпечується регламентацією в ч. 2 ст. 290 КПК обов'язку прокурора або слідчого за його дорученням надати доступ до матеріалів досудового розслідування та достатній час для ознайомлення з ним. Законодавець не вказує конкретний час (у годинах чи днях), який надається для ознайомлення з матеріалами сторонами кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Цей час визначається як «достатній» (ч. 10 ст. 290 КПК). У цьому формулюванні з точки зору Корчевої Т.В. простежується відповідність пп. «б» п. 3 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 1950 року щодо того, що кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, повинна мати досить часу й можливості для підготовки свого захисту³⁰².

Право на обмеження і встановлення певного строку має тільки слідчий суддя. Таке рішення приймається ним: а) при наявності клопотання сторони кримінального провадження та б) з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них; в) коли клопотання розглядається не пізніше п'яти днів з дня надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття в судові засідання осіб, які були повідомлені про місце та час судового розгляду клопотання про встановлення строку ознайомлення з відкритими матеріалами, не перешкоджає розгляду клопотання³⁰³.

Після впливу встановленого слідчим суддею строку сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ і ознайомлення з відкритими матеріалами. Можна погодитись з думкою, що в ч. 12 ст. 290 КПК фактично передбачена кримінально-процесуальна санкція стосовно сторін кримінального

³⁰² Корчева Т.В. Вказ. праця. С. 210.

³⁰³ Аленін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та прорахунки //Юридичний вісник. 2013. №4. С. 92.

провадження, яка реалізується в разі невиконання сторонами обв'язку щодо відкриття матеріалів, яка полягає в тому, що в майбутньому суд не має права допустити відомості як докази у невідкритих матеріалах³⁰⁴.

Таким чином, можна зробити висновок, що встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування в разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, не може розглядатись як кримінально-процесуальна відповідальність, адже в такому разі немає звуження (обмеження) прав (як одного з можливих проявів негативних наслідків штрафного характеру для суб'єктів кримінального провадження за вчинення кримінально-процесуального правопорушення), так як має бути надано досить часу для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, тобто забезпечення можливості в повній мірі реалізувати вказане право. Проте не відкриття, тобто невиконання вимог ст. 290 КПК тягне за собою *неможливість використати такі відомості як докази*, що можна розглядати як захід кримінально-процесуальної відповідальності, адже така санкція прямо сформульована в ч. 12 ст. 290 КПК та її застосування призведе к істотному звуженню процесуальних прав суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності.

Усунення або обмеження участі у кримінальному провадженні законного представника. Згідно з ст. 44 КПК, якщо підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній або особа, визнана у встановленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, до участі в процесуальній дії разом з ним залучається його законний представник. Як законні представники можуть бути залучені батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі чи члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ і організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Про залучення законного представника слідчий, прокурор виносить

³⁰⁴ Аленін Ю.П. Науково-практичний коментар до Глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 573.

постанову, а слідчий суддя, суд – постановляє ухвалу, копія якої вручається законному представнику³⁰⁵.

Слушною виявляється думка, що залучення законного представника до участі у провадженні щодо неповнолітнього передусім зумовлена прагненням законодавця забезпечити таким чином реалізацію додаткових порівняно з дорослими особами гарантій захисту прав та законних інтересів неповнолітніх, які не тільки вправі, а й зобов'язані представляти сторону захисту неповнолітнього, так, як і захисник³⁰⁶. Проте для батьків та осіб, які їх замінюють, специфіка становища законного представника полягає в тому, що діяльність, спрямована на захист інтересів особи, яку він представляє, є його обов'язком, відмовитися від якого він не може, оскільки становить представництво за законом (ст.ст. 154, 256-3, 256-6 Сімейного кодексу України). Крім того, слід мати на увазі, що батьки та особи, що їх замінюють, за законом несуть відповідальність за виховання та поведінку неповнолітнього), можуть бути притягнені до відповідальності за неналежне виконання обов'язків з виховання дитини (у тому числі до кримінальної (ст. 166 КК України) та адміністративної відповідальності (ч. 3 та ч. 4 ст.184 КУпАП), а також бути цивільними відповідачами за позовами про відшкодування шкоди, завданої їх дитиною. Тому можна погодитись, що батьки (особи, які їх замінюють), виступаючи законними представниками неповнолітніх у кримінальному провадженні, представляють у ньому не тільки інтереси неповнолітнього, а й свої власні інтереси, маючи власну зацікавленість у результатах розгляду справи³⁰⁷.

Як зазначає Є.М. Гідулянова, особливо проблематичним є питання про участь законних представників неповнолітніх в справах, де самі батьки виступають у ролі осіб, які втягли неповнолітнього у вчинення кримінального правопорушення, тобто коли інтереси батьків і дітей суперечать або коли батьки можуть протидіяти розслідуванню кримінального правопорушення,

³⁰⁵ Гідулянова Є.М. Науково-практичний коментар до Глави 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 854.

³⁰⁶ Там само. С. 854.

³⁰⁷ Гідулянова Є.М. Вказ. праця. С. 854-855.

вчиненого неповнолітнім. Зазначене необхідно враховувати як під час з'ясування доцільності залучення того чи іншого законного представника неповнолітнього до участі у кримінальному провадженні, так і під час оцінки його показань. Кожного разу під час залучення законного представника до участі у кримінальному провадженні має бути з'ясовано, які почуття має неповнолітній до законного представника, пов'язаність законного представника із вчиненим кримінальним правопорушенням та можливість негативного впливу законного представника на неповнолітнього. У разі наявності кількох осіб, що можуть виконувати функції законних представників неповнолітнього у кримінальній справі, є доцільним робити вибір на підставі побажання неповнолітньої особи, яке має бути зроблене у письмовій формі³⁰⁸.

Згідно з ч. 3 ст. 488 КПК України, у виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, суд за його клопотанням, клопотанням прокурора чи за власною ініціативою своєю ухвалою має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих процесуальних чи судових дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні і залучити замість нього іншого законного представника. Уявляється, що усунення його від участі або обмеження участі у кримінальному провадженні є заходом кримінально-процесуальної відповідальності, адже мова йде про невиконання його обов'язку, як зазначалось вище, діяльність на захист інтересів особи, яку він представляє, є його обов'язком, причому такий захід має визначатись як правовідновлюючий, адже основна його спрямованість полягає у відновленні порушених прав та інтересів неповнолітніх підозрюваного або обвинуваченого.

Рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід. В цілому питання відводів у кримінальному процесі в сучасній вітчизняній доктрині досить ґрунтовно дослідженні в роботах О.В. Ануфрієвої³⁰⁹, Г.В. Денісової³¹⁰. Так, підкреслюється, що в сучасних наукових

³⁰⁸ Там само. – С. 855.

³⁰⁹ Ануфрієва О.В. Відвід у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. К., 2013. 20 с.

досліджених не всі складові кримінально-процесуального інституту відводу знайшли своє належне відображення. Залишається чимало проблемних положень як на доктринальному, так і на законодавчому рівнях, зокрема, в нормах кримінального процесуального закону, які регулюють підстави відводу, є істотні прогалини, деякі з цих норм викладені за допомогою широких оціночних понять, що робить їх складними для правильного розуміння та практики застосування. Участь особи в статусі свідка як обставина, що виключає можливість участі судді в розгляді справи, не була предметом досліджень взагалі³¹¹. Крім того, в результаті прийняття нового КПК в 2012 році інститут відводу здобув новелу, пов'язану з порядком визначення судді для кримінального провадження.

Вирішення відводів в разі, якщо за наявності підстав для відводу, особа, знаючи про них, не заявляє самовідвід, з нашої точки зору, має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності. Цілком погоджуючись з тим, що під самовідводом необхідно розуміти процесуальне рішення про усунення від участі у кримінальному судочинстві, прийняте в результаті задоволення мотивованої заяви зобов'язаної за законом особи до органу або посадової особи, уповноважених приймати відповідні рішення, з повідомленням про наявність обставин, які виключають участь у провадженні³¹², не можна погодитись з висновком, що незаявлення самовідводу є підставою для дисциплінарної відповідальності судді³¹³. Аналогічні пропозиції щодо введення юридичної (дисциплінарної) відповідальності за недотримання професійними суб'єктами кримінального провадження обов'язку заявити самовідвід за наявності обставин, що виключають їх участь у кримінальному провадженні робить у своїй роботі О.В. Ануфрієва³¹⁴. Проте її висновок, що слідчий як учасник кримінального провадження на боці сторони обвинувачення, окрім права на оскарження дій, рішень чи бездіяльності

³¹⁰ Денісова Г.В. Підстави та процесуальний порядок заявлення і вирішення відводів (самовідводів) посадових осіб, які ведуть провадження в кримінальній справі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2013. 22 с.

³¹¹ Там само.

³¹² Денісова Г.В. Вказ. праця. 22 с.

³¹³ Там само.

³¹⁴ Ануфрієва О.В. Вказ. праця. С. 5.

прокурора і слідчого судді, має бути наділений правом заявляти їм відвід за умови, що вони через свою необ'єктивність, упередженість своїми діями, рішеннями чи бездіяльністю перешкоджають ефективному здійсненню досудового розслідування заслуговує на увагу³¹⁵.

Відповідно до ч. 1 ст. 80 КПК, за наявності підстав для відводу, відповідний суб'єкт зобов'язаний заявити самовідвід. Отже в разі прийняття рішення про його відвід без такої заяви, тобто порушення ним обов'язків, передбачених законом, він несе кримінально-процесуальну відповідальність. І це стосується всіх суб'єктів кримінального провадження, щодо яких передбачені підстави для відводу (слідчого судді, судді, присяжного (ст. 75 КПК); прокурора, слідчого (ст. 77 КПК); захисника, представника (ст. 78 КПК); спеціаліста, перекладача, експерта, секретаря судового засідання (ст. 79 КПК)).

Усунення присяжного у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК. Досліджуючи питання правового статусу присяжного, Н.С. Карпов та В.М. Щерба, як один зі структурних елементів визначають відповідальність, яка з їх точки зору може бути кримінальною та цивільно-правовою³¹⁶. Як зазначають науковці, якщо судом присяжних постановлено завідомо неправосудний вирок, присяжний підлягає притягненню до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК. Цивільно-правова відповідальність присяжного може настати у тому випадку, якщо у результаті постановлення судом присяжних завідомо неправосудного вироку була засуджена невинна особа. Зі змісту ч. 3 ст. 1191 ЦК України можна дійти висновку, що держава, відшкодувавши цій особі заподіяну шкоду, має право зворотної вимоги до присяжного у разі встановлення у його діях складу злочину за обвинувальним вирок, що набрав законної сили³¹⁷.

Проте, на присяжного покладено досить значне коло обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК, до речі, які складають другий структурний елемент його процесуального статусу, і тому виникає питання, яким чином забезпечується їх виконання. Згідно з ч. 1 ст. 390 КПК присяжний може бути

³¹⁵ Там само. – С. 4

³¹⁶ Карпов Н.С. Правовий статус присяжного // Митна справа. 2013. Спеціальний випуск. С. 68.

³¹⁷ Там само. С. 68.

усунений від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК. З нашої точки зору, в даному випадку маємо кримінально-процесуальну санкцію, яка передбачає захід кримінально-процесуального примусу, що може бути застосований до певного суб'єкта (присяжного) в разі вчинення кримінально-процесуального порушення (невиконання процесуальних обов'язків) і полягає у звуженні обсягу його прав, що в такому разі можна буде визначити як кримінально-процесуальну відповідальність. Закон також передбачає порядок застосування вказаного заходу кримінально-процесуальної відповідальності (ч. 2 ст. 390 КПК). Проте на сьогодні ця думка не знайшла підтримки, так, наприклад А.А. Солодков в своєму дослідженні, навіть і виділивши окремо питання усунення присяжного, як відповідальність розглядає лише кримінальну відповідальність присяжного за ст.ст. 375, 376 КК³¹⁸.

Визнання доказів недопустимими. У новому КПК України 2012 року вперше сформульовано правила про допустимість і недопустимість доказів. Відповідно до ч. 1 ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку встановленому КПК. У ч. 1 ст. 87 КПК України встановлюється, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Також закон встановлює недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого та порядок визнання доказів недопустимими. Проте, дані положення потребують ґрунтовного наукового дослідження, адже їх практичне застосування викликає певні труднощі і є доволі різним в силу новизни та складності регулювання.

Зазначимо, що питання допустимості та недопустимості доказів завжди були об'єктом наукових досліджень, а про актуальність і значимість їх сьогодні

³¹⁸ Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. С. 78-90.

свідчить те, що з моменту прийняття нового КПК України 2012 року захищено шість дисертацій, де висвітлені проблеми допустимості доказів: Н.М. Басай «Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки» (2012 рік)³¹⁹, І.Ю. Кайло «Допустимість доказів у кримінальному процесі України» (2016 рік)³²⁰, О.С. Осетрова «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні» (2016 рік)³²¹, А.В. Панова «Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні» (2016 рік)³²², В.В. Тютюнник «Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду» (2016 рік)³²³, І.Л. Чупрікова «Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу» (2016 рік)³²⁴. Проте правова природа наслідків визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні потребує свого подальшого дослідження, адже має розглядатись не тільки як наслідок порушення норм кримінального процесуального права та застосування санкції (до речі, різних за визначенням окремих авторів: юридичних, штрафних, правовідновлюючих, недійсності, нікчемності), а саме як захід кримінально-процесуальної відповідальності.

А.В. Панова підкреслює, що сукупність правових норм, які регулюють підстави та порядок визнання фактичних даних недопустимими як докази, утворюють зміст однойменного правового інституту³²⁵, з чим повністю можна погодитись. Проте, визначення його складових викликає певні заперечення. Так, автор зазначає, що такими виступають регулятивні та охоронні норми, окремим видом яких є норми-санкції, а їх зміст складають положення, відповідно до яких для суб'єктів доказування не настають правові наслідки, на

³¹⁹ Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. О., 2012. 264 с.

³²⁰ Кайло І.Ю. Допустимість доказів у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 218 с.

³²¹ Осетрова О.С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 207 с.

³²² Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 226 с.

³²³ Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 220 с.

³²⁴ Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. О., 2016. 186 с.

³²⁵ Панова А.В. Вказ. праця. С. 9.

які вони розраховували, якщо ними не дотримано порядку збирання та фіксації фактичних даних, передбаченого законодавством. Будучи різновидом норм-санкцій, такі норми являють собою санкції нікчемності, особливістю способу впливу яких на суб'єктів правовідносин є стимулювання останніх до дотримання процесуальної форми доказування³²⁶. Тут, по-перше, не зовсім зрозумілим є поняття норм-санкцій, а по-друге, щодо санкцій нікчемності, то видається, що більш обґрунтованою є позиція Н.А. Чечіної, яка зазначала, що санкцій нікчемності не існує, оскільки вони охоплюються відновлюваними санкціями³²⁷. Проте важливим тут є визначення наявності у кримінальному процесуальному законодавстві норм охоронного характеру, на що неодноразово зверталась увага в літературі. Так, Н.Р. Бобечко, розглядаючи питання щодо вихідних положень кримінальної процесуальної кваліфікації, підкреслює, що окрім норм, що детально регламентують порядок та умови здійснення кримінального провадження, кримінальний процесуальний закон закріплює і норми, що визначають конкретні групи порушень процесуальної форми, за наявності яких процесуальна дія, бездіяльність не може вважатися правомірною, а процесуальне рішення – законним, обґрунтованим та справедливим (зокрема, ст. 87, п.1 ч. 1 ст. 303, ст. 409 КПК)³²⁸. І як наслідок – встановлення в законі конкретних складів правопорушень, а також порядку застосування процесуальних санкцій.

У ч. 2 ст. 87 КПК України міститься перелік порушень прав і свобод людини, які законодавцем апріорі визнаються істотними і є безумовними підставами для визнання доказів недопустимими: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена

³²⁶ Там само. С. 9, 32-34.

³²⁷ Чечина Н.А. Категория ответственности в советском гражданском процессуальном праве //Вестник. ЛГУ. Сер. Экономика. Философия. Право. 1983. 17. Вып. 3. С. 74-75.

³²⁸ Бобечко Н.Р. Вихідні положення кримінальної процесуальної кваліфікації //Часопис цивільного і кримінального судочинства. №3 (18). С. 97-105.

про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит. Крім істотних порушень, виділяють також інші безумовні підстави, умовні підстави та умовно-консенсусні³²⁹, але видається необхідним робити поділ на істотні та неістотні, безумовні та умовні. Проте у всіх випадках, коли йдеться про істотні порушення (безумовні або умовні), що визначені у КПК України, наслідком має бути визнання доказів недопустимими.

Виходячи з того, що з нашої точки зору, застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, що передбачені санкцією кримінально-процесуальної норми, яке існує у формі кримінально-процесуального правовідношення є кримінально-процесуальною відповідальністю, вважаємо, що і в зазначених випадках мова має йти про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності. Адже в кожному разі встановлення відповідної підстави має бути встановлено склад кримінально-процесуального правопорушення і відповідно – застосована кримінально-процесуальна санкція – визнання доказів недопустимими, як наслідок невиконання, неналежного виконання або порушення приписів закону суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності.

Підсумовуючи все вище викладене в даному підрозділі роботи, можна зробити висновок, що санкції кримінальних правових норм можуть містити посилання на заходи кримінально-процесуальної відповідальності, заходи правового захисту (правовідновлюючі). Превентивні заходи направлені на попередження протиправних або небажаних, з точки зору держави, дій учасників кримінального процесу (затримання, запобіжні заходи, накладення арешту на майно, відсторонення від посади). Вони застосовуються, як правило, не за вину і, на відміну від заходів правового захисту (відновлення законності) й відповідальності, не пов'язані з реалізацією санкцій правових норм. Привід, встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового провадження,

³²⁹ Панова А.В. Вказ. праця. С. 54-137.

примус під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій не є заходами кримінально-процесуальної відповідальності.

До правовідновлюючих заходів кримінально-процесуальної відповідальності, тобто заходів, пов'язаних з накладенням на особу додаткового обов'язку з метою відновити порушені права й інтереси суб'єктів права, можна віднести: правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності: накладення судових витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, на спеціаліста у разі його неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття (ст. 72 КПК України); відсторонення слідчого від подальшого ведення досудового розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України); покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора (ч. 3 ст. 37 КПК України); скасування за наявності відповідних підстав незаконних рішень (ст. 412, п. 2 ч. 2 ст. 452, п. 7 ч. 2 ст. 36, п. 1 ч. 2 ст. 307 КПК України); відмова від захисника (ст. 54 КПК України); заміна захисника (ст. 54 КПК України); усунення законного представника від участі у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 488 КПК України); обмеження участі законного представника у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 488 КПК України); усунення присяжного у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України (ст. 390 КПК України); рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід (ст.ст. 75, 76, 77, 78, 79, 81 КПК України); проведення обшуку у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 166 КПК України); неможливість використати як докази відомості, щодо яких не було здійснено відкриття (ч. 12 ст. 290 КПК України); визнання доказів недопустимими (ст. 87 КПК України).

Таким чином, в кримінальному процесуальному праві можна виділити штрафні (каральні) й правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності, які і складають систему заходів кримінально-процесуальної відповідальності за КПК України 2012 року.

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

3.1. Підстави, умови та процесуальний порядок притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності

Застосування проаналізованих в попередньому розділі заходів кримінально-процесуальної відповідальності повинно відбуватися у визначеній законом процесуальній формі, основними елементами якої, на наш погляд, є підстави кримінально-процесуальної відповідальності (статика проблеми) й порядок застосування її окремих заходів (динаміка проблеми), чому буде присвячений даний розділ роботи³³⁰.

Питання щодо підстав кримінально-процесуальної відповідальності є досить дискусійним. В науковій літературі виділяють від однієї до трьох підстав застосування даного виду відповідальності, розглядаючи в якості підстави: правопорушення (М.Д. Шиндяпіна, І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин, В.І. Гойман, Н.С. Малєїн)³³¹, виділяючи фактичну (правопорушення) та юридичну (норма права) підстави (П.С. Елькінд, В.С. Вєпрев)³³² або додаючи до цього ще й прийняття відповідного рішення (Л.В. Гаврилюк, Р.М. Білокінь)³³³. З першою та останньою точками зору важко погодитись, адже без закріплення в законі обов'язків та наслідків їх невиконання не може йти мова про притягнення особи до відповідальності, яка не може застосовуватись за

³³⁰ Окремі аспекти були предметом розгляду: Murzanovska A.V. Theoretical and practical aspects of realization of criminal procedural responsibility in the criminal proceeding of Ukraine // *Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie l'udskych prav* 6. – 7. Maj 2016. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie: Paneuropska visoka skola, Fakulta prava. P. 236-329.

³³¹ Див.: Шиндяпіна М.Д. Стадии юридической ответственности. М., 1998. С. 18; Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Указ. соч. С.108; Гойман В.И. Правонарушение и юридическая ответственность // *Общая теория права и государства* /Под ред. В.В. Лазарева. М., 1994. С. 207; Малєин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. М., 1985. С. 130-134.

³³² Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. С. 97-100; Вєпрев В.С. Основания уголовно-процессуальной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. С. 218.

³³³ Гаврилюк Л.В. Вказ. праця. С. 4; Білокінь Р.М. Кримінальне процесуальне правопорушення як фактична підстава кримінальної процесуальної відповідальності // *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Випуск 2 (11). С. 82.

аналогією, що вже було підкреслено в науковій літературі³³⁴, причому мова йде не про заперечення застосування аналогії в кримінальному процесі, тим більше новий КПК України прямо закріпив можливість застосування аналогії (ст. 9 КПК України), мова йде саме про недопустимість застосування за аналогією заходів кримінально-процесуальної відповідальності. З іншого боку не можна погодитись і з виділенням такої підстави, як правозастосовний акт, так, Л.В. Гаврилюк зазначає, що нею вперше визначено три підстави кримінально-процесуальної відповідальності слідчого: факт вчинення слідчим кримінально-процесуального правопорушення; наявність санкції кримінально-процесуальної норми, яка передбачає заходи кримінально-процесуальної відповідальності; винесення уповноваженими на те суб'єктами (начальником слідчого відділу, прокурором і суддею), правозастосовного акту³³⁵, адже в ньому лише констатується вчинення певного правопорушення та визначається захід (вид) та міра відповідальності³³⁶.

Видається більш обґрунтованою позиція, що була сформульована свого часу П.С. Елькінд про наявність фактичної та юридичної підстав застосування кримінально-процесуальної відповідальності³³⁷.

Поділ підстави на фактичне та юридичне дозволяє методологічно дослідити спочатку фактичний його прояв у всіх притаманних йому формах й різновидах, а потім виявити з врахуванням діючого кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування наскільки повно й адекватно воно відображає в юридичних складах чи моделях відповідні форми фактичної підстави (поведінки, діяльності) відповідальності та дозволяє застосовувати санкції³³⁸. Так, В.С. Вєпрев, дослідивши підстави кримінально-процесуальної відповідальності (до яких він відніс: кримінально-процесуальне правопорушення, зловживання кримінально-процесуальним правом та розсуд посадових осіб), дійшов висновку, що має місце невідповідність протиправних

³³⁴ Елькінд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. С. 97-100.

³³⁵ Гаврилюк Л.В. Вказ. праця. С. 4.

³³⁶ Зазначимо також, що це має стосуватись всіх видів відповідальності.

³³⁷ Елькінд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. С. 97-100.

³³⁸ Вєпрев В.С. Указ. соч. С. 218-219.

форм поведінки та діяльності (фактичної підстави) їх юридичному закріпленню та відображенню у вигляді складів протиправного діяння)³³⁹.

Фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності може бути тільки кримінально-процесуальне правопорушення. Тут важливим є зроблені певні зауваження, що необхідно мати на увазі, що винне діяння в різних сферах суспільних відносин – різне: в одних воно виступає як вина в злочинному посяганні, в інших – як винне діяння адміністративного характеру, в третіх – як дисциплінарний проступок та ін. Кримінально-процесуальне порушення це: а) порушення вимог кримінально-процесуального закону, б) вчинене конкретною особою – суб'єктом кримінального судочинства, в) в формі свідомого порушення особою відповідних правових обов'язків³⁴⁰. Це важливо, адже в літературі зазначається, що кримінально-процесуальне правопорушення може бути і адміністративним чи дисциплінарним проступком, і злочином та відповідно будуть застосовані санкції, передбачені не КПК, а іншими галузями права³⁴¹. Це в свою чергу дало можливість науковцям дійти висновку, що порушення норм кримінального процесуального права, яке спричиняє застосування санкції іншої галузевої належності, є кримінально-процесуальним правопорушенням і відповідним галузевим правопорушенням (тобто міжгалузевим)³⁴², а кримінально-процесуальна відповідальність має розглядатись як міжгалузевий інститут. Проте з такою позицією не можна погодитись, адже кримінальна чи адміністративна відповідальність настає за злочин або адміністративне порушення, передбачені відповідними законами, тому можна вести мову про необхідність розмежування понять кримінально-процесуальне правопорушення та порушення норм кримінального процесуального права. Зазначимо, що питання співвідношення понять кримінального процесуального порушення та правопорушення

³³⁹ Вепрев В.С. Указ. соч. С. 219.

³⁴⁰ Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. С. 98.

³⁴¹ Див.: Петрухин И. Л. Уголовно-процессуальная ответственность //Правоведение. 1984. №3. С. 61-68; Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Вказ. праця. С. 102.

³⁴² Пикельный Д.С. Уголовно-процессуальные правонарушения, связанные с применением мер процессуального принуждения в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2006. С. 29-30; Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Указ. соч. С. 80.

містяться в роботі Е.Є. Томіна³⁴³, який провів дослідження юридичних наслідків вчинення кримінальних процесуальних правопорушень, проте ні зі всіма висновками, зробленими за результатами дослідження можна погодитись.

Юридичною підставою застосування кримінально-процесуальної відповідальності є норми кримінально-процесуального права, що передбачають як обов'язок (в диспозиції), порушення якої складає правопорушення, так і міру відповідальності (в санкції) за порушення відповідного правового обов'язку. Процесуальна відповідальність можлива тільки на підставі закону, в межах, що встановлені законом, за умови дотримання процесуальних гарантій законності й обґрунтованості такої відповідальності³⁴⁴.

Зв'язок між фактичною підставою та юридичною підставою знаходить свій прояв як відображення фактичного діяння, поведінки у відповідній моделі складу або іншої конструкції, наявної в кримінальному процесуальному законі, яка повинна в ідеальній формі відображати юридично значимі ознаки такої поведінки, чого не відбувається на сьогоднішній день стосовно всіх проявів фактичної підстави кримінально-процесуальної відповідальності.

Фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності виступає кримінально-процесуальне правопорушення, тобто невиконання або неналежне виконання передбачених кримінальним процесуальним законом дій. Виокремлюючи галузі права по предмету й методу правового регулювання, необхідно також розрізнявати їх за видами правопорушень й засобам охорони відповідних норм як необхідного елементу даного предмету та методу.

Досить тривалий час в загальній теорії права проблему правопорушень прийнято було вважати проблемою матеріального права й поділяти їх на злочини й інші правопорушення – цивільні, адміністративні, дисциплінарні³⁴⁵. Проте з плином часу та виділенням досить широкого круга нових видів відповідальності, в тому числі і процесуальних поставало питання й виділення їх підстав, що не може обмежуватись вказаними правопорушеннями.

³⁴³ Томін Е.Є. Вказ. праця. С. 13-54.

³⁴⁴ Элькин П.С. Указ. соч. С. 97-100.

³⁴⁵ Явич Л.С. Общая теория права. Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. С. 270; Самощенко И.С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. С. 161-167; Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Указ. соч. С. 187.

В кримінально-процесуальній літературі правопорушення іменувались помилкою (слідчою, судовою або слідчо-судовою), порушенням законності, правопорушенням, процесуальним порушенням³⁴⁶ тощо, тому виникає питання про тотожність цих понять та можливість їх взаємозаміни. Відповідь на це питання має бути негативною.

Що стосується помилки, то, як зазначала З.Ф. Коврига, що передусім, помилка – це термін не юридичний, він запозичений з математичної статистики й означає прорахунок, промах, відхилення результатів вимірів від істинних значень величин, що вимірюються³⁴⁷, проте зрозуміло, що дане поняття вживається не тільки в математичній статистиці. Але важливим в цьому аспекті було в цілому не доцільним з її точки зору замість існуючого традиційного поняття «правопорушення» вводити нові дефініції, які навряд чи будуть більш якісними та такими, що краще пояснюють суть означеного питання, проте вони знайшли своє місце в науковій літературі, було проведено цілу низку досліджень саме щодо судово-слідчих помилок³⁴⁸. Проте все ж таки необхідно для подальшого дослідження розглянути співвідношення цих понять, а саме: помилка (слідчої, судової, слідчо-судова), правопорушення, кримінально-процесуальне правопорушення, визначивши основні їх ознаки.

А. Д. Назаров вважає, що слідча помилка – це діяння, що не містить ознак кримінально-караних діянь, незаконне або необґрунтоване діяння або бездіяльність слідчого, що здійснює попереднє розслідування по кримінальній справі, що знайшло вираз у неповноті й однобічності дослідження ним обставин справи, недотримання в кримінальному процесі конституційних прав й свобод людини й громадянина, суттєвому порушенні кримінально-процесуального закону, неправильному застосуванні кримінального закону й спрямоване за суб'єктивною думкою слідчого на виконання призначення

³⁴⁶ Анакшин Г.З., Петрухин И.Л. Эффективность правосудия и судебные ошибки //Советское государство и право. 1968. №8. С. 59; Строгович М.С. Основные вопросы социалистической законности. М., 1966. С. 194-196.

³⁴⁷ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 68.

³⁴⁸ Вопленко Н.Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды //Советское государство и право. 1981. №4; Баранов А.М. Процессуальные ошибки, совершаемые на этапе окончания предварительного следствия и способы их устранения. Омск, 1996; Назаров А.Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда. СПб., 2003. 323 с.; Марченко А.Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2006. 23 с.; Дзюбель А.Д. Слідчі помилки: шляхи їх попередження, виявлення та усунення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2010. 16 с.

кримінального судочинства, але об'єктивно таке, що перешкоджає їх досягненню³⁴⁹.

Поняття слідчо-судової помилки – це, висловлюючись мовою математичної статистики, спотворене пізнання об'єктивної дійсності, це міра або дія, що не призводить до досягнення поставленої мети, прийняття невірної рішення в кримінальному провадженні. Закон вимагає від органів розслідування, прокуратури й суду при провадженні стосовно кожної справи реалізації чітко визначених законом завдань кримінального провадження. Відповідно, суттєве значення мають ті обставини, докази, без виявлення та врахування яких не можуть бути реалізовані завдання кримінального провадження, досягнуті цілі правосуддя. Так, для правильного рішення по справі необхідно, щоб кожний, хто вчинив злочин був підданий справедливому покаранню й жоден невинуватий не був притягнутий до відповідальності, щоб були встановлені всі обставини, що складають предмет доказування, правильно визначено вид та розмір покарання, щоб в кримінальному процесі була забезпечена охорона прав особистості. Тому суть помилки, як зазначає З.Ф. Коврига, полягає в тому, що вона несе в собі негативні наслідки, є таким порушенням закону, яке призводить до неправосудності, незаконності й необґрунтованості вироку³⁵⁰.

Правопорушення не поглинає зміст слідчо-судової помилки й не включається в її зміст, а перетинається з нею. Так, помилкою слід розуміти як винне (у випадку необережного діяння), так й невинувате спричинення шкоди суспільним відносинам. В той час як навмисне порушення закону в будь-якому випадку як помилка розглядатися не може, так як це буде протирічити етимологічному значенню поняття «помилка» й, крім того, зменшувати суспільну шкоду кримінально-процесуального правопорушення³⁵¹.

Правопорушенням є будь-яке порушення закону, яке вплинуло чи могло вплинути на постановлення законного й обґрунтованого рішення. Крім того, слідчо-судова помилка може бути допущена тільки державними органами й

³⁴⁹ Назаров А.Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда. С. 19.

³⁵⁰ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 68-69.

³⁵¹ Там само.

посадовими особами, що здійснюють провадження, і відповідають за його законність й обґрунтованість та забезпечують права інших учасників процесу, а в систему юридичних фактів, що складають підставу процесуальної відповідальності, входить й неправомірна поведінка інших учасників провадження. Тому розуміння процесуального порушення не тільки як прийняття невірної рішення, але й як протиправної поведінки учасників судочинства робить поняття правопорушення ширше поняття судово-слідчої помилки. Зіставлення цих понять призводить до висновку, що вони вирізняються між собою досить чітко. Така ж грань лежить між поняттями «правопорушення» й «порушення законності»³⁵². Юридичний аналіз поняття правопорушення свідчить, що це не просто факт, що має місце в дійсності, а сукупність ознак, виділених законодавцем й необхідних для покладення юридичної відповідальності, тобто склад правопорушення, за межами якого залишаються ознаки менш суттєві. Відсутність хоча б однієї з ознак, для покладення відповідальності, виключає правову відповідальність³⁵³.

Порушення законності або судово-слідча помилка в загальному вигляді можуть бути такими юридичними фактами, в результаті яких виникає необхідність покладання кримінальної, дисциплінарної або інших видів відповідальності. Конкретний вид правопорушення визначає відповідний йому вид відповідальності, характер санкції визначається характером самого правопорушення, його матеріальними рисами й ознаками, його соціальною значимістю. Тому при встановленні виду правопорушення необхідно керуватися не галузевою приналежністю, як вважає З.Ф. Коврига, порушеної норми права, а характером правопорушення, його змістом, яке має бути покладено в основу класифікації видів правопорушень³⁵⁴.

І.С. Самощенко підкреслював, що класифікація правопорушень за характером (змістом) співпадає з класифікацією санкцій, однак при цьому він

³⁵² Там само. С. 69.

³⁵³ Там само.

³⁵⁴ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 70.

заперечує існування кримінально-процесуального порушення як самостійного виду³⁵⁵.

Факт існування особливих кримінально-процесуальних санкцій не оспорюється в теорії права й не викликає сумнівів у більшості процесуалістів. Процесуальні санкції не можуть бути мірою ані кримінальної, ані адміністративної, ні іншого виду відповідальності, підставою якої може бути визнано кримінально-процесуальне правопорушення.

В теорії права й спеціальній літературі загальновизнано виділення наступних ознак правопорушення, які в сукупності визначають його поняття: 1) правопорушення завжди є діяння (діяльність або бездіяльність); 2) правопорушенням визнається тільки винне діяння; 3) правопорушення – діяння, що протирічить нормам права; 4) правопорушення – діяння за вчинення якого передбачається правова відповідальність. Ці ж ознаки складають зміст більшості галузевих визначень поняття правопорушення, так як всі склади правопорушень по законодавству мають певну структуру, сукупність обов'язкових елементів. Разом з тим кожний з елементів складу правопорушення в конкретному прояві має специфічні риси, тому разом з загальними ознаками змісту правопорушення кожне з його видів має свій зміст, специфічний для кожної сфери правового регулювання, який не співпадає з однойменним елементом складу правопорушення, що регулюється іншою галуззю права.

Розкриваючи специфіку кримінально-процесуального порушення, П.С. Елькінд вказувала, що це «а) порушення вимог кримінально-процесуального закону; б) вчинене конкретною особою – суб'єктом кримінального судочинства; в) у формі свідомого порушення такою особою відповідних правових обов'язків»³⁵⁶. Дана система ознак процесуального правопорушення була розвинена й уточнена З.Ф. Коврігою. Вважаючи безспірним положення про те, що це – порушення вимог кримінально-процесуального закону, вона вказувала, що процесуальне правопорушення

³⁵⁵ Див.: Самощенко И.С. Указ. соч. С. 161-167.

³⁵⁶ Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. С. 98-99.

може знайти свій вираз не тільки в суттєвих порушеннях процесуального закону, але й в неправильному застосуванні кримінального закону³⁵⁷. Кримінально-процесуальне правопорушення вона визначила наступним чином: це порушення вимог закону (процесуального й матеріального), що вчиняється в сфері кримінального судочинства будь-яким його учасником в формі винного невиконання їм своїх обов'язків або об'єктивної (безвинної) поведінки³⁵⁸. З останнім твердженням навряд чи можна погодитись, да й сама З.Ф. Коврига розглядаючи далі склад правопорушення, підкреслює, що форма вини може бути виражена лише у формі умислу.

В поняття «кримінально-процесуальне правопорушення» А.Т. Дугін вкладає наступний зміст: «... це суспільно-небезпечне або винне діяння, що спричиняє шкоду, яке посягає на кримінально-процесуальний порядок, що виконане всупереч вимог кримінальних й кримінально-процесуальних норм без достатніх підстав або несвоєчасно, або з недотриманням встановленого порядку, а рівно протиправна бездіяльність, коли були достатні підстави для провадження процесуальних дій»³⁵⁹.

На думку І.Л. Петрухіна процесуальне правопорушення нерідко є складом злочину (наприклад, умисне ухилення свідка від явки за викликом до суду) або дисциплінарного проступку (наприклад, недбалість слідчого, яка знайшла свій вираз у перевищенні встановлених законом строків розслідування)³⁶⁰.

За визначенням А.А. Канифатова, кримінально-процесуальне правопорушення – це суспільно шкідливе та протиправне умисне діяння (бездіяльність) деліктоправоздатного суб'єкта кримінально-процесуальних відносин, яке посягає на встановлений кримінально-процесуальним законом

³⁵⁷ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 80.

³⁵⁸ Там само. С. 80-81.

³⁵⁹ Дугин А.Т. Проблемы борьбы с уголовно-процессуальными правонарушениями при расследовании преступлений средствами прокурорского надзора. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1995. С. 59.

³⁶⁰ Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). С. 250.

порядок порушення, попереднього розслідування, судового розгляду і вирішення кримінальних справ, а також частково, виконання вироку³⁶¹.

На думку С.Г. Олькова, кримінально-процесуальне правопорушення – це таке, що знайшло свій вираз в порушенні норм (норми) кримінально-процесуального права, прямо закріплене (не просто заборонене) в законі, винне, суспільно шкідливе (або суспільно небезпечне – для злочинів) діяння деліктоздатного суб'єкта, що тягне міри відновлення правопорядку, ретроспективну юридичну відповідальність та застосування негативних юридичних санкцій як кримінально-процесуальної, так і галузевої належності. Таке правопорушення є одиницею (завершеним елементом) кримінально-процесуальної правопорушності як соціально-правового явища³⁶².

Вирішуючи питання щодо критерію віднесення правопорушення до кримінально-процесуального, не погоджуючись з позицією А.І. Столмакова, який вважав таким кримінально-процесуальну санкцію, Д.С. Пикельний, розглянувши цю проблему в трьох ракурсах, доходить висновку, що найбільш повно розкриває визначену проблему, теоретично правильна и практично корисна є позиція, що визнає наступне: винне порушення норми кримінально-процесуального закону, яке тягне застосування санкцій іншої галузевої належності, є і кримінально-процесуальним правопорушенням, і відповідним галузевим правопорушенням (тобто міжгалузевим)³⁶³. Іншої точки зору дотримується А.І. Столмаков, винне порушення норми кримінально-процесуального закону, що тягне застосування санкцій не кримінально-процесуальної належності, не є кримінально-процесуальним правопорушенням. Відповідно, воно знаходиться поза предметом кримінального процесу як галузі права та наукової дисципліни³⁶⁴. Саме таке розуміння кримінально-процесуального правопорушення, як порушення норм кримінального процесуального права, що тягне застосування заходів кримінально-

³⁶¹ Канифатов А.А. Защита уголовного процесса от ненормативного поведения его участников: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Нижний Новгород, 2004.

³⁶² Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения. Тюмень: Высшая школа МВД РФ, 1996. С. 49.

³⁶³ Пикельный Д.С. Указ. соч.

³⁶⁴ Столмаков А.И. Понятие правонарушения по советскому уголовно-процессуальному праву // Правоведение. 1980. №11. С. 76.

процесуальної відповідальності, передбачених кримінальною процесуальною санкцією, видається найбільш доцільним, та буде застосовано в подальшому дослідженні.

Питання щодо визначення зловживання правом та повноваженнями як підстави кримінально-процесуальної відповідальності ґрунтовно досліджені в роботах як зарубіжних (розглядається як підстави кримінально-процесуальної відповідальності)³⁶⁵, так і вітчизняних науковців (де дослідженні в рамках більш загальної проблеми зловживань у сфері кримінального процесу)³⁶⁶. Особливої уваги заслуговує дослідження зловживання правом, яке розглядається як підстава юридичної відповідальності³⁶⁷. Так, О.В. Андрушко, зазначає, що сьогодні в правовій теорії зловживання правом ученими з різних методологічних позицій розглядається як юридичний феномен (А.А. Малиновський³⁶⁸), феномен або правової поведінки (тут критерієм оцінки є літера закону) або протиправної поведінки (тут критерієм оцінки є дух права) (Скакун О.Ф.³⁶⁹), як правове явище (О.В. Капліна³⁷⁰), як явище правової дійсності (А.А. Малиновський³⁷¹), як правова категорія (О.Н. Барміна³⁷², О.І. Даровських³⁷³), як родове правове поняття (Н.Н. Вопленко³⁷⁴), як особлива форма реалізації права (О.В. Кучмієнко³⁷⁵), як прояв юридичної несвободи (О.Я. Рогач³⁷⁶), як соціально-шкідливе явище (О.Я. Рогач³⁷⁷), як форма правового нігілізму (О.Я. Рогач³⁷⁸) тощо³⁷⁹.

³⁶⁵ Вепрев В.С. Указ. соч.

³⁶⁶ Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Вказ. праця.

³⁶⁷ Андрушко О.В. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_6.

³⁶⁸ Малиновский А.А. Злоупотребление правом (новый поход к проблеме) // Право и политика. 2000. №6. С. 15-23.

³⁶⁹ Скакун О.Ф. Теория держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. С. 429.

³⁷⁰ Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі // Вісник Академії правових наук України. 2010. №3. С. 286-292.

³⁷¹ Малиновский А.А. Злоупотребление правом (новый поход к проблеме) // Право и политика. 2000. №6. С. 7.

³⁷² Бармина О.Н. Злоупотребление правом как общеправовая категория: теоретико-правовой анализ: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2015. С. 12.

³⁷³ Даровских О.И. Злоупотребление правом в уголовном судопроизводстве России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Челябинск, 2013. С. 8.

³⁷⁴ Вопленко Н.Н. Злоупотребление правом как родовое понятие юридической науки // Вестн. ВолдГУ. Сер. 5, Юриспруденция. 2011. Вып. 1 (14). С. 7-15.

³⁷⁵ Кучмієнко О.В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2016. С. 7.

³⁷⁶ Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: монографія. Ужгород: Ліра, 2011. С. 127.

Це в свою чергу дало можливість науковцю виокремити чотири сучасні концепції розуміння правової природи зловживанням правом³⁸⁰: 1) заперечення існування цього явища взагалі; 2) виділення зловживання правом як особливого виду правової поведінки, поряд з правомірною та протиправною поведінкою; 3) визнання зловживання правом як правомірної поведінки, але соціально шкідливої, чи акт правомірної поведінки; 4) визначення зловживанням правом як неправомірної поведінки: особливої форми поведінки, що слугує підставою юридичної відповідальності або особливого виду правопорушення³⁸¹, або як зазначалось раніше в юридичній літературі, крім особливого виду правопорушення (А. А. Маліновський), і як правопорушення (А.В. Юдін)³⁸².

Не зупиняючись докладно на дослідженні цих проблем, зазначимо лише, що ми виходимо з того, що, по-перше, зловживання правом та повноваженнями має розглядатись як вид кримінально-процесуального правопорушення³⁸³ (за наявності ознак, які були виділені Л.Д. Удаловою та О.Ю. Хабло³⁸⁴), по-друге, вважаємо необхідним закріпити як загальне положення про заборону зловживанням правами (тим більше, що існують приклади такого закріплення в нормативних актах, і вже робились пропозиції внести відповідні зміни в КПК України³⁸⁵, да і КПК вже містив вимоги заборони зловживання правами та повноваженнями, наприклад, для захисника (ч. 4 ст. 61 КПК 1960 року та прокурора, дізнавача, слідчого чи судді (п. 2 ч. 1 ст. 400-5 КПК 1960 року), і були відповідні роз'яснення в ППВС). В чинному КПК України лише в ч. 4 ст. 81 міститься вказівка на ознаки зловживання правом та п. 2 ч. 2 ст. 459 КПК України, де передбачена підстава для перегляду рішень за нововиявленими

³⁷⁷ Там само. С. 300.

³⁷⁸ Там само. С. 327.

³⁷⁹ Андрушко О.В. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки. – 2017. – Вип. 1. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_6.

³⁸⁰ Там само.

³⁸¹ Там само.

³⁸² Див.: Капліна О. Вказ. праця. С. 288.

³⁸³ Зазначимо, що таку позицію підтримують і інші науковці, див., наприклад: Андрушко О.В. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_6.

³⁸⁴ Удалова Л. Д., Хабло О. Ю. Вказ. праця. С. 85.

³⁸⁵ Там само. С. 62.

обставинами – зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження. Також необхідно підкреслити, що актуальними (не залежно від визначення поняття зловживання правами) залишаються окреслені О.В. Капліною напрямки щодо запобігання зловживанню правами та його обмеження під час кримінального провадження, а саме: удосконалення процесуального закону; уніфікація тлумачення тих норм права, смисл яких значною мірою залежить від розсуду суб'єкта право тлумачення та правозастосування; заходи щодо забезпечення однаковості судової і слідчої практики; розширення сфери судового контролю; скасування рішень, у яких виявлено зловживання правом; поновлення порушених у результаті такого зловживання прав суб'єктів; закріплення в законі принципу «недопустимості зловживанням наданими кримінально-процесуальним законом правами»; або «добросовісного здійснення процесуальних прав»³⁸⁶.

Підсумовуючи, ще раз підкреслемо, що зловживання правом нами не розглядається як самостійна фактична підстава застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності, а лише як вид кримінально-процесуального правопорушення за наявності відповідних ознак та складу кримінально-процесуального правопорушення, проте важливим вбачається необхідність доповнення КПК України загальним положенням про недопустимість (заборону) зловживання правами та повноваженнями з вказівкою на настання відповідної відповідальності, а саме: доповнити ст. 9 КПК України частиною 7 наступного змісту: «7. Забороняється під час кримінального провадження зловживати правами та повноваженнями, у разі порушення – настає відповідальність, передбачена законом».

Особливе значення для розуміння питань застосування кримінально-процесуального примусу має класифікація кримінально-процесуальних порушень. Виходячи з загального поняття правопорушення виділяють традиційні підстави для класифікації – галузева належність; характер й ступень суспільної небезпечності; об'єкт та суб'єкт посягання, ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони; процедурам розгляду та ін.

³⁸⁶ Капліна О. Вказ. праця. С. 295.

По *сферах законності* (С.Г. Ольков, В.А. Михайлов) виділяють: 1) кримінально-процесуальні порушення в сфері забезпечення законності в кримінальному процесі; тобто вчиняються владними суб'єктами кримінально-процесуальних правовідносин (суддями, слідчими, дізнавачами, прокурорами і т.ін.), які застосовують кримінально-процесуальний закон; 2) кримінально-процесуальні правопорушення в сфері дотримання законності в кримінальному процесі, тобто вчиняються суб'єктами, які не уповноважені на застосування кримінально-процесуального закону (свідками, потерпілими, обвинуваченими, підозрюваними, понятими і т.ін.)³⁸⁷. Беручи до уваги міжгалузевий характер (з їх точки зору) кримінально-процесуальних порушень, вони вважають необхідним їх поділ на: 1) кримінально-процесуальні злочини; 2) інші кримінально-процесуальні правопорушення³⁸⁸

На думку С.Г. Олькова, всі кримінально-процесуальні правопорушення можна класифікувати по відношенню до форм законності, характеру та ступеню суспільної шкоди (небезпеки); за зв'язком з видом юридичної відповідальності, за об'єктом, суб'єктному складу, способами здійснення, зв'язку з досвідом суб'єкта та положенням, яке він займає; за стадіями кримінального провадження, суб'єктивній стороні; за зв'язком з застосуванням заходів кримінально-процесуального примусу, за формами прояву (очевидні, латентні, неочевидні); залежно від форми утворення латентності (невиявлені кримінально-процесуальні правопорушення, виявлені, но укриті); в зв'язку з процедурою накладення стягнення, формам вираження активності, частоті вчинення. Крім того, класифікаційними ознаками можуть слугувати місце, час, причини тощо. Найбільш детальна диференціація кримінально-процесуальних правопорушень проводиться шляхом перерахування всіх існуючих складів³⁸⁹.

А.А. Каніфатов виділяє: 1) злочини; 2) саме правопорушення; 3) проступки³⁹⁰. Згідно ознаки «належність до сторони кримінального

³⁸⁷ Михайлов В.А., Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения //Право и управление. XXI век. 2005. №1. С. 139.

³⁸⁸ Там само. С. 140.

³⁸⁹ Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в российском уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. М., 1994. С. 49.

³⁹⁰ Канифатов А.А. Указ. соч.

провадження» Д.С. Пикельний пропонує виділення наступних груп кримінально-процесуальних правопорушень: 1) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються суб'єктами зі сторони обвинувачення; 2) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються суб'єктами сторони захисту; 3) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються іншими учасниками кримінального судочинства³⁹¹. Але в такому разі, навіть беручи до уваги, що класифікацію здійснено на основі законодавства РФ, постає питання щодо суду, суддів та слідчих суддів. Виходить, що суд, суддя – або в третій групі разом з іншими учасниками кримінального процесу, які виконують допоміжну функцію, адже вони не відносяться до жодної зі сторін кримінального провадження, або, з точки зору автора, вони не вчиняють кримінально-процесуальних правопорушень. Тому, напевно, доцільніше виділити ще одну групу.

В літературі також зазначається, що враховуючи стадійний характер кримінального процесу, кримінально-процесуальні правопорушення можна класифікувати *по стадіям* (С.Г. Ольков): кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються в стадії порушення кримінальної справи, попереднього розслідування и т.д.³⁹² Згідно КПК України 2012 така класифікація може виглядати наступним чином: 1) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються в стадії досудового розслідування; 2) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються в стадії підготовчого провадження та судового розгляду; 3) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються в контрольних стадіях кримінального процесу; 4) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються в стадії виконання судових рішень. У своєму дослідженні Е.Є. Томін, по суті, взявши за основу такий поділ правопорушень, виділив наступні види: 1) кримінальні процесуальні порушення, що вчиняються під час досудового розслідування; 2) кримінальні процесуальні порушення, що вчиняються під час судового

³⁹¹ Пикельный Д.С. Указ. соч. 37-38.

³⁹² Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в следственном аппарате органов внутренних дел. М.: Академия МВД РФ, 1993. С. 27.

провадження; 3) кримінальні процесуальні порушення, що можуть бути вчинені на будь-якій стадії кримінального процесу³⁹³.

За особливою класифікаційною ознакою – «зв'язок з заходами процесуального примусу» (Д.С. Пікельний) виділені наступні групи кримінально-процесуальних правопорушень: 1) кримінально-процесуальні правопорушення, пов'язані з затриманням підозрюваного (можуть вчинятися, наприклад, підозрюваним, особою, що здійснює кримінально-процесуальне затримання або особою, що незаконно вторгається в сферу кримінально-процесуальних правових відносин) (глава 12 КПК РФ); 2) кримінально-процесуальні правопорушення, пов'язані з запобіжними заходами (глава 13 КПК РФ); 3) кримінально-процесуальні правопорушення, пов'язані з іншими заходами процесуального примусу (глава 14 КПК РФ); 4) кримінально-процесуальні правопорушення, пов'язані з провадженням по застосуванню примусових заходів медичного характеру (глава 51 КПК РФ)³⁹⁴.

Кожна з наведених класифікацій має не тільки теоретичне значення, але й велике практичне значення. Так, наприклад, узагальнення правопорушень, що вчиняються в різних стадіях кримінального провадження, дає можливість визначити не тільки засоби усунення їх негативних наслідків, а й попередження настання таких або знайдення рішення про неможливість або суттєве зменшення настання таких наслідків та є важливим для вирішення питання щодо досягнення завдань кожної стадії кримінального процесу та про ефективність кожної зі стадій кримінального провадження. В науковій процесуальній літературі також розглядались загальні причини й умови, які сприяли вчиненню кримінально-процесуальних правопорушень и заходи їх попередження³⁹⁵. Зазначимо також, що в літературі робились і пропозиції щодо необхідності розробки спеціального кодексу кримінально-процесуальних

³⁹³ Томін Е.Є. Вказ. праця. 221 с.

³⁹⁴ Пікельний Д.С. Уголовно-процессуальные правонарушения, связанные с применением мер процессуального принуждения в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2006. 213 с.

³⁹⁵ Ольков С.Г. Указ. соч. С. 181-212, 213-225.

правопорушень, в якому пропонувалось передбачити диференційовану відповідальність за їх вчинення³⁹⁶.

Особливе значення має класифікація щодо суб'єктів, що вчиняють кримінально-процесуальні правопорушення для подальшого удосконалення їх процесуального статусу та забезпечення належного виконання обов'язків, реального механізму реакції на зловживання правами та повноваженнями, порушення заборон, і в цілому досягнення завдань кримінального провадження, тому необхідно виділити наступні групи: 1) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються суддею, слідчим суддею; 2) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються суб'єктами зі сторони обвинувачення; 3) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються суб'єктами зі сторони захисту; 4) кримінально-процесуальні правопорушення, що вчиняються іншими суб'єктами кримінального провадження.

Оскільки в основі кримінально-процесуальної відповідальності лежить кримінально-процесуальне правопорушення, тобто винне протиправне діяння, вчинене осудною особою, яка досягла певного віку, то обґрунтовано, на наш погляд, говорити й про елементи складу такого правопорушення. Відомо, що вчення про юридичний склад найбільш чітку розробку отримало в науці кримінального права. В кримінальному процесі такої чіткості у визначенні юридичного складу як підстави для реалізації відповідних правових норм поки що не має, хоча спроби дослідити й науково розробити питання, що стосуються елементів складу кримінально-процесуального правопорушення були зроблені. Так, В.Г. Очередин, говорячи про запобіжні заходи, які в окремих випадках набувають форму кримінально-процесуальної відповідальності (при реалізації санкції за невиконання особою правових обов'язків), одночасно розглядає й склад цього правопорушення³⁹⁷. Про окремі елементи складу кримінально-

³⁹⁶ Шумило М.Є. Реабілітація у кримінальному процесі України: монографія. Х.: Арсіс, 2001. С. 180.

³⁹⁷ Див.: Очередин В.Г. Юридическая природа мер пресечения в уголовном процессе // Уголовно-процессуальное принуждение и ответственность, их место в решении задач предварительного расследования. Волгоград, 1987. С. 66-70.

процесуального правопорушення виказували свою точку зору й інші автори³⁹⁸. Проте, існуючі окремі напрацювання з цього питання, на наш погляд, залишають необхідність подальшого теоретичного дослідження визначення юридичного складу кримінально-процесуального правопорушення в сфері кримінального судочинства.

Всі автори виділяють чотири елементи складу кримінально-процесуального правопорушення: 1) об'єкт, 2) об'єктивну сторону, 3) суб'єкт і 4) суб'єктивна сторона, тому зупинимось на цих питаннях більш докладно.

Об'єктом правопорушення більшість юристів визнають суспільні відносини, які охороняються правом і на які посягає протиправне діяння особи. Проте для кримінального процесу робились уточнення щодо визначення в якості об'єкта не будь-які суспільні відносини, а лише ті з них, що врегульовані нормами кримінального процесуального права³⁹⁹, що є цілком зрозумілим, проте, зазначалось також, що мова має йти лише про охоронні правовідносини в структурі кримінально-процесуальних відносин, виокремлюючи їх специфічні ознаки та поділяючи на загальний, видовий та безпосередній об'єкт⁴⁰⁰. Так, загальним об'єктом є охорона встановленого нормами кримінально-процесуального права порядку кримінального судочинства, за видовими ознаками: 1) відносини, що виникають у зв'язку з наглядовою діяльністю, 2) відносини, пов'язані з застосуванням заходів процесуального примусу, 3) відносини, пов'язані з покладенням процесуальної відповідальності; безпосередній об'єкт – це все, на що посягає правопорушник в конкретному випадку (наприклад, порядок проведення слідчої дії або судової процедури, порушення вимог, встановлених в процесуальних нормах-заборах та нормах матеріального права, що реалізується в кримінальному провадженні тощо)⁴⁰¹.

Об'єктивна сторона кримінально-процесуальних правопорушень, як зазначає Е.Є. Томін, характеризується наявністю суспільно шкідливого діяння,

³⁹⁸ Див.: Кудин Ф.М. Принуждение в уголовном судопроизводстве. Красноярск, 1985. С. 81-82; Ахпанов А.Н. Меры процессуального принуждения: социальная ценность, теория и практика применения. Караганда, 1989. С. 17-24; Коврига З.Ф. Указ. соч. С. 67-90; Томін Е.Є. Вказ. праця. С. 47-53.

³⁹⁹ Томін Е.Є. Вказ. праця. С. 49.

⁴⁰⁰ Див.: Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 81-83.

⁴⁰¹ Там само. С. 82-83.

що не становить суспільної небезпеки, адже наявність останньої наділяє таке правопорушення статусом злочину (кримінального правопорушення). Зазначене діяння може полягати як у вчиненні певної дії, так і в бездіяльності особи. При цьому бездіяльність суб'єкта кримінально-процесуального правопорушення як правило полягає у невиконанні покладених на нього як учасника процесу певних процесуальних обов'язків⁴⁰².

Як зазначає З.Ф. Коврига, для характеристики об'єктивної сторони важливе значення має причинний зв'язок між протиправною поведінкою та наслідками, що настали в результаті нього, який не завжди є прямим, видимим, але він іманентно притаманний будь-якому правопорушенню⁴⁰³. Але видається більш прийнятною позиція, сформульована в літературі, коли наслідки протиправного діяння особи, що визнається кримінально-процесуальним правопорушенням не є обов'язковою ознакою останнього, тобто склад будь-якого кримінально-процесуального правопорушення є формальним. Відповідно при вирішенні питання щодо застосування стягнення до особи, яка вчинила таке правопорушення, суд може не встановлювати наявності причинного зв'язку між діянням правопорушника і наслідками його вчинення. Наявність інших об'єктивних ознак кримінально-процесуального правопорушення залежить від змісту диспозиції кримінально-процесуальної норми, що була порушена⁴⁰⁴.

Проаналізувавши наявні в літературі точки зору щодо суб'єктів, можна виділити два основних підходи до вирішення проблеми щодо визначення суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності. З точки зору одних процесуалістів, суб'єктами кримінально-процесуальної відповідальності є тільки громадяни⁴⁰⁵. Компетентні органи держави, які виконують важливі процесуальні функції та наділені для цього процесуальними правами та обов'язками – органи слідства, прокуратури, суд, – П.С. Елькінд не відносить до суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності. На її думку, вони

⁴⁰² Томін Е. Є. Вказ. праця. С. 50.

⁴⁰³ Див.: Коврига З.Ф. Указ. соч. С. 86.

⁴⁰⁴ Там само. С. 50.

⁴⁰⁵ Див., наприклад: Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. 146 с.

лише мають право «...притягувати до відповідальності осіб, які порушили вимоги кримінально-процесуального закону. Самі ж вони, в залежності від характеру вчинених під час кримінального судочинства порушень закону, можуть бути притягнуті до дисциплінарної або кримінальної відповідальності»⁴⁰⁶. З приводу останнього твердження, Г.М. Ветрова слушно зазначала, що «вочевидь, тут мається на увазі кримінальна або дисциплінарна відповідальність посадових осіб, а не органів за порушення кримінально-процесуального закону, оскільки суб'єктами цих видів відповідальності можуть бути лише фізичні особи»⁴⁰⁷. На її думку визначення П.С. Елькінд не тільки обмежує процесуальну відповідальність примусовими заходами, що застосовуються за порушення процесуальних обов'язків, воно ще й не повно відображає реакцію зі сторони держави на всі випадки невиконання процесуальних обов'язків⁴⁰⁸, вона вважає, що до таких суб'єктів можуть відноситись і посадові особи, відповідальні за хід та результати провадження по справі⁴⁰⁹.

Сучасні дослідження цієї проблематики свідчать, що продовжують існувати ці два визначені підходи. Так, наприклад, Е.Є. Томін, досліджуючи питання юридичних наслідків вчинення кримінальних процесуальних порушень у своїй дисертаційній роботі «Процесуальні порушення у досудовому та судовому провадженнях», не заперечуючи існування кримінально-процесуальної відповідальності, не говорить про можливе застосування кримінально-процесуальної відповідальності до суб'єктів кримінального провадження, які наділені владними повноваженнями⁴¹⁰. Проте значна кількість науковців дотримуються думки про необхідність передбачення кримінально-процесуальної відповідальності до всіх учасників кримінального процесу⁴¹¹. Як вже зазначалось вище, процесуальна рівність виражається не лише у рівності

⁴⁰⁶ Там само. С. 100.

⁴⁰⁷ Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 55.

⁴⁰⁸ Там само. С. 55.

⁴⁰⁹ Там само. С. 55.

⁴¹⁰ Томін Е.Є. Вказ. праця. 112-170.

⁴¹¹ Див., наприклад: Мединська Л.В. Вказ. праця. С. 463-468; Білокінь Р.М. Суб'єкти кримінальної процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми досудового розслідування: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 23 жовтня 2015 року). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, В.П. Горбачов, Т.О. Лоскутов. Кривий Ріг: Центр оперативного друку «Геліос», 2016. С. 32-34.

прав, а й у рівній відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків у межах визначеного процесуального статусу⁴¹². Так, Р.М. Білокінь доходить висновку, що не слід заперечувати факт наявності кримінальної процесуальної відповідальності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, а доцільно говорити про специфіку їх відповідальності та пропонує всіх суб'єктів кримінальної процесуальної відповідальності поділяти на такі дві групи: посадові особи, які ведуть кримінальний процес, та особи, яких залучають до кримінального провадження (які в свою чергу, поділяються на осіб, які захищають свої права або представлені інтереси, та осіб, які відіграють допоміжну роль)⁴¹³. Специфіка застосування кримінально-процесуальної відповідальності до осіб, що здійснюють кримінальне провадження полягає в наступному: факт вчинення кримінального процесуального правопорушення встановлюють посадові особи, які здійснюють функцію прокурорського нагляду, відомчого чи судового контролю у кримінальному провадженні; заходи кримінальної процесуальної відповідальності, як правило, передбачені відновлюваними санкціями; за одне і теж процесуальне правопорушення можуть застосовуватись як заходи кримінальної процесуальної відповідальності, так і заходи інших видів юридичної відповідальності – кримінальної, дисциплінарної чи матеріальної⁴¹⁴.

Л.В. Гаврилук в своїй роботі «Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади», де досліджуються питання кримінально-процесуальної відповідальності слідчого, зазначає, що ефективність здійснення слідчим покладених на нього процесуальних обов'язків прямо залежить від заходів відповідальності, які можуть бути застосовані в разі незаконної його діяльності. Тобто повинні існувати заходи процесуального впливу на слідчого, які відповідно до кримінально-процесуального закону регулювали б його

⁴¹² Мединська Л.В. Вказ. праця. С. 467.

⁴¹³ Білокінь Р.М. Суб'єкти кримінальної процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми досудового розслідування: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 23 жовтня 2015 року). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, В.П. Горбачов, Т.О. Лоскутов. Кривий Ріг: Центр оперативного друку «Геліос», 2016. С. 33-34.

⁴¹⁴ Білокінь Р.М. Особливості кримінальної процесуальної відповідальності різних суб'єктів кримінального провадження //Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 1 (3). С. 17-22.

діяльність⁴¹⁵. Розглянувши та проаналізувавши санкції відповідних кримінально-процесуальних норм, Л.В. Гаврилюк зазначає, що заходи кримінально-процесуальної відповідальності виконують охоронну, регулятивну, правовідновлюючу та компенсаційну функції, але головне призначення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона є заходом відновлення порушеної законності при здійсненні слідчим процесуальної діяльності⁴¹⁶. Питання кримінально-процесуальної відповідальності суб'єктів зі сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) розглядались в багатьох наукових дослідженнях, як пов'язаних безпосередньо з дослідженнями окремих питань відповідальності в кримінальному провадженні, так і в рамках досліджень інших фундаментальних проблем кримінального процесуального права⁴¹⁷.

Розглядаючи дане питання з урахуванням положень КПК України 2012 року, необхідно зазначити наступне. По-перше, можна виділити певні групи суб'єктів: суд (суддя, слідчий суддя); сторони кримінального провадження; інші учасники кримінального провадження. І, по-друге, визначити, чи взагалі КПК передбачає можливість застосування кримінально-процесуальної відповідальності до вказаних суб'єктів.

Щодо суду, судді або слідчого судді передбачено лише скасування рішення (ст. 412 КПК України), проте це не завжди є кримінально-процесуальна відповідальність. Більше того, в літературі зазначається, що до суддів вона взагалі не може бути передбачена⁴¹⁸, з чим вряд чи можна погодитись. До суб'єктів зі сторони обвинувачення передбачена можливість реалізації таких санкцій штрафного характеру, як відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України); покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора (ч. 3 ст. 37 КПК України).

⁴¹⁵ Гаврилюк Л. В. Вказ. праця. С. 7.

⁴¹⁶ Там само. С. 8.

⁴¹⁷ Лоскутов Т.О. Вказ. праця. С. 162-164.

⁴¹⁸ Овчаренко О.М. Вказ. праця. 99-101.

Найбільш широкий спектр заходів кримінально-процесуальної відповідальності передбачений для суб'єктів, не наділених владними повноваженнями, тобто зі сторони захисту та інших учасників кримінального провадження. Так, на підозрюваного, обвинуваченого – може бути накладено грошове стягнення (ч. 1 ст. 139, ч. 2 ст. 179 КПК України); змінений запобіжний захід на більш тяжкий (ч. 2 ст. 179 КПК України). Обвинуваченого можуть видалити з зали судового засідання (ст. 1 ст. 330 КПК України). За змістом ч. 3 ст. 326 КПК України, грошове стягнення може бути накладене на представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у разі його неявки за викликом.

Серед інших суб'єктів, стосовно яких може бути застосована кримінально-процесуальна відповідальність можна назвати наступних: потерпілого – грошове стягнення (ст. 325 КПК України); цивільного відповідача – грошове стягнення (ч. 2 ст. 326 КПК); свідка – грошове стягнення (ч. 1 ст. 327 КПК України); спеціаліста – покладення всіх витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні (ст. 72 КПК України); поручителя – грошове стягнення (ч. 5 ст. 180 КПК України); батьків, опікунів і піклувальників – грошове стягнення (ч. 5 ст. 493 КПК України); заставодавця – звернення застави в дохід держави (ст. 8 ст. 182 КПК України).

Значний крок в напрямку удосконалення кримінально-процесуальної відповідальності суб'єктів зроблений з прийняттям КПК України 2012 року. В першу чергу мова йде про нормативне врегулювання такого заходу забезпечення кримінального провадження як грошове стягнення. Але й цей інститут потребує подальшого удосконалення, так доцільно, на наш погляд, розширити круг осіб, що до яких може бути застосовано грошове стягнення. Також не вирішеним залишається питання щодо кримінально-процесуальної відповідальності суб'єктів, наділених владними повноваженнями – судді, слідчого судді, прокурора, керівника органу досудового розслідування.

Кримінально-процесуальній відповідальності мають підлягати всі суб'єкти кримінального процесу. Саме тому санкції норм, що визначають заходи кримінально-процесуальної відповідальності мають містити більш чітке

визначення правових наслідків невиконання або неналежного виконання процесуальних обов'язків всіма суб'єктами кримінального провадження⁴¹⁹. Тому вважаємо необхідним внести зміни та доповнення в КПК України щодо кримінально-процесуальної відповідальності всіх суб'єктів кримінального провадження, а саме: 1) для суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, які наділені владними повноваженнями, передбачити в ст. 9 КПК України, де визначені їх загальні обов'язки, настання кримінально-процесуальної відповідальності, доповнивши ст. 9 КПК України частиною 2-1 наступного змісту: «2-1. За невиконання обов'язків, передбачених в частинах 1, 2 цієї статті, суддя, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий несуть відповідальність, передбачену законом»; 2) для суб'єктів, що не наділені владними повноваженнями, при нормативному регулюванні їх процесуального статусу мають бути вказані права, обов'язки та відповідальність (як це зроблено відносно свідка (ст. 67 КПК України), експерта (ст. 70 КПК України), спеціаліста (ст. 72 КПК України), тому необхідно доповнити КПК України відповідно статтями: Стаття 44-1 Кримінально-процесуальна відповідальність підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого; Стаття 47-1 Відповідальність захисника; Стаття 59-1 Відповідальність потерпілого, представника потерпілого, законного представника потерпілого; Стаття ст. 60-1 Обов'язки та відповідальність заявника; Стаття ст. 63-1 Відповідальність цивільного позивача, цивільного відповідача, представника цивільного позивача, цивільного відповідача, законного представника цивільного позивача, в кожній з яких окрім зазначення, за наявності, про відповідну адміністративну, кримінальну відповідальність, передбачити, що відповідний суб'єкт несе кримінально-процесуальну відповідальність, у випадках, передбачених законом.

Торкаючись питань, пов'язаних з суб'єктом кримінально-процесуального правопорушення, як слушно зазначається в літературі, слід визначитися з

⁴¹⁹ Мурзановська А.В. Теоретико-правові проблеми дефініції суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 301-304.

поняттям дієздатності даного суб'єкта, адже на жаль, в теорії кримінального процесу дієздатність – одна з недостатньо розроблених проблем відносно суб'єктів як кримінально-процесуального права загалом, так й кримінально-процесуальної відповідальності зокрема. Вочевидь, велику роль в цьому відіграло доволі розповсюджена думка про те, що поняття дієздатності в кримінально-процесуальному праві позбавлено теоретичної й практичної цінності⁴²⁰.

Можна погодитись, що відносно досить широкого кола суб'єктів кримінального процесу можна констатувати, що їх процесуальна правосуб'єктність й дієздатність повністю співпадають. Це стосується судді, прокурора, слідчого, спеціаліста та ін. За наявності осудності й досягнення визначеного законом віку до цієї групи учасників можна віднести також підозрюваного й обвинуваченого (хоча тут дієздатність може мати свої особливості)⁴²¹.

Учасниками кримінального провадження можуть бути й малолітні, адже в законі не встановлений вік, при досягненні якого особа може стати свідком або потерпілим. Проте, вони наділені повним обсягом прав та обов'язків, та їх правоздатність не є обмеженою. Тому актуальним є питання щодо можливості вважати таких суб'єктів такими, що володіють дієздатністю в повному обсязі. Оскільки дієздатність не тільки здатність особи своїми діями набувати юридичні права й обов'язки, але й нести відповідальність за вчинені правопорушення (мати деліктоздатність), та уявляється, що ні. Здебільшого у кримінальному процесуальному законодавстві це знаходить своє відображення, так, наприклад, свідків, які не досягли 16-річного віку, не попереджають про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань й за дачу завідомо неправдивих показань, а лише роз'яснюють необхідність правдиво розповісти все що їм відомо. Проте є випадки, коли ці питання не враховані і не знаходять нормативної регламентації. Так, наприклад, передбачивши грошове стягнення до свідка, потерпілого, які не з'явилися за викликом, закон нічого не говорить

⁴²⁰ Докладніше див.: Баранов А.М., Марфицин П.Г. К вопросу об юридическом составе уголовно-процессуального правонарушения. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lowtech/agava.ru>.

⁴²¹ Там само.

про вік особи при досягненні якого до неї може бути застосований такий захід кримінально-процесуальної відповідальності. Як слушно зазначають А.М. Баранов та П.Г. Марфіцин, подібне може відбутися й у випадках застосування заходів до порушників порядку в судовому засіданні, застосування кримінально-процесуальної відповідальності до осіб, чий психічний стан викликає сумніви, й т.п., тому уявляється, що всі ці питання потребують законодавчого вирішення⁴²².

Під суб'єктивною стороною кримінально-процесуального правопорушення необхідно розуміти його внутрішню сторону, тобто психічне ставлення особи до вчиненого діяння, яке знаходить свій прояв у формі вини (умислу або необережності). Для притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності встановлення вини є обов'язковою вимогою.

Викладені зауваження є необхідними для подальшого дослідження питань щодо елементів юридичного складу кримінально-процесуального правопорушення, як фактичної підстави застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності.

Для реалізації кримінально-процесуальної відповідальності не достатньо визначення її підстав (юридичної та фактичної)⁴²³. Особливої уваги заслуговує розгляд питання щодо умов притягнення суб'єктів кримінального провадження до кримінально-процесуальної відповідальності. З нашої точки зору, до таких основних умов притягнення особи до кримінально-процесуальної відповідальності необхідно віднести наступні: по-перше, це належний суб'єкт, який встановлює факт процесуального правопорушення й приймає рішення про притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності (в залежності від кримінально-процесуального правопорушення, це може бути слідчий суддя (наприклад, накладення грошового стягнення); суд (зміна запобіжного заходу на більш суворий в разі його порушення); прокурор (покладення обов'язків по

⁴²² Баранов А.М., Марфицин П.Г. К вопросу об юридическом составе уголовно-процессуального правонарушения. [Електроний ресурс] Режим доступу: <http://lowtech/agava.ru>.

⁴²³ Мурзановська А.В. Процесуальна форма реалізації кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 342-344.

здійсненню нагляду на іншого прокурора); керівник органу досудового розслідування (відсторонення слідчого від подальшого ведення досудового розслідування), по-друге, вчинене кримінально-процесуальне правопорушення, процесуальне оформлення кримінально-процесуального правопорушення й, по-третє, процесуальне оформлення прийнятого рішення (постанови або ухвали) щодо застосування відповідних заходів кримінально-процесуальної відповідальності, передбачених відповідною санкцією кримінального процесуального права.

Враховуючи вищевикладене, можна виділити процесуальні порядки притягнення осіб до кримінально-процесуальної відповідальності: судовий (рішення про застосування кримінально-процесуальної відповідальності приймає слідчий суддя, суд), відомчий (рішення про застосування кримінально-процесуальної відповідальності приймає слідчий, прокурор, керівник органу досудового розслідування) та змішаний (наприклад, рішення про скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки приймає той орган або посадова особа, що приймали рішення про його застосування; рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід щодо слідчого може прийняти і слідчий суддя, і керівник органу досудового розслідування).

При цьому необхідно зазначити, що одним із важливих засобів забезпечення законності та обґрунтованості юридичної відповідальності є удосконалення процедури її здійснення. Тому завдання охорони прав особи в кримінальному процесі та забезпечення реального виконання процесуальних обов'язків всіма суб'єктами кримінального провадження потребують детальної законодавчої регламентації заходів кримінально-процесуальної відповідальності, які підлягають застосуванню за порушення процесуальних обов'язків, їх невиконання або неналежне виконання.

Як було зазначено вище, однією з ознак кримінально-процесуальної відповідальності є те, що вона завжди знаходить свій прояв в кримінально-процесуальних правовідносинах, які, як підкреслювала Р.О. Халфіна, виступають одним із основних фундаментальних понять правової науки,

будучи тією формою, у якій абстрактна норма здобуває своє реальне буття, втілюючись в реальних суспільних відносинах⁴²⁴. Проте, як справедливо зауважує М.А. Погорецький, питання про поняття, місце, суб'єктний склад, зміст і значення правовідносин у системі правового регулювання багато десятиліть приковує до себе увагу юристів і є стрижневим для будь-якої галузі правової науки⁴²⁵.

Кримінально-процесуальні відносини реально функціонують у двох аспектах: по-перше, у їхній системі, як сукупність взаємозалежних і взаємообумовлених відносин; по-друге, – як одиничні процесуальні відносини, що складають систему. Тому і можливе виділення двох об'єктів кримінально-процесуальних відносин – загального (генерального) і спеціального⁴²⁶. Враховуючи, що існують різні визначення як загального об'єкту правовідносин, так і спеціального⁴²⁷, не зупиняючись на дискусії щодо цього питання, підкреслимо важливість виділення саме спеціального об'єкту правовідносин для нашого дослідження, під яким розуміється очікуваний результат поведінки учасників кожного конкретного відношення⁴²⁸.

Все це дає можливість підтримати думку, що кримінально-процесуальна відповідальність завжди знаходить свій вираз в формі правовідношення – врегульованого нормами кримінально-процесуального права суспільного відношення між особою, що порушила вимоги закону й тому підлягає застосуванню відповідальності, та компетентним органом держави, що покладає на неї таку відповідальність⁴²⁹. З.Ф. Ковріга підкреслює, що в рамках процесуальних відносин відповідальність бере свій початок, в рамках цих правовідносин вона реалізується. Загальне положення, що застосування правових норм до певних фактів, дій проходить у формі правовідносин, через правовідносини, повністю відноситься до кримінально-процесуальної відповідальності: її виникнення, застосування у встановленій законом формі та

⁴²⁴ Див.: Халфина Р.О. Общее учение о правоотношениях. М.: Юрид. лит., 1974. С. 6.

⁴²⁵ Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система. Монографія. 2002. С. 11.

⁴²⁶ Див.: Божьев В.П. Уголовно-процессуальные отношения: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1994. С. 19.

⁴²⁷ Див.: Погорецький М.А. Вказ. праця. С. 11-12.

⁴²⁸ Там само. С. 12.

⁴²⁹ Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. С. 97-98.

порядку завжди відбувається через посередництво відповідного кримінально-процесуального відношення, з яким кримінально-процесуальна відповідальність складає єдине та нерозривне ціле⁴³⁰.

З іншого боку, коли мова йде про реалізацію відповідальності, мається на увазі механізм відповідальності в дії. Правова відповідальність базується на нормах права, що встановлюють правові обов'язки, тому існує зв'язок способів здійснення правової відповідальності з формами реалізації норм права. Реалізація норм права – це перетворення, втілення їх приписів в діяльності суб'єктів права (організацій, органів, посадових осіб та громадян)⁴³¹.

Норми кримінального процесуального права втілюються в життя шляхом їх дотримання, використання, виконання, а також застосування. Для кримінального процесуального права найбільш характерною є застосування, яке пов'язане з прийняттям компетентною особою держави та посадовою особою (слідчим, керівником органу досудового розслідування, прокурором, судом, суддею, слідчим суддею) процесуальних рішень по тим чи іншим питанням, що виникають в ході кримінального провадження, в тому числі і рішення про притягнення осіб до кримінально-процесуальної відповідальності.

Процесуальні обов'язки суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності реалізуються у правовідносинах. Правові обов'язки встановлюються державою, яка вимагає їх виконання, та держава вимагає беззаперечного їх виконання, а при необхідності через відповідні органи притягує до відповідальності особу, яка порушила правові обов'язки (на існування правових зв'язків між особою та державою неодноразово зверталась увага в літературі⁴³²), тому всі суб'єкти кримінального провадження відповідають за виконання покладених на них обов'язків, передусім, перед державою, а з іншої сторони – перед відповідною стороною в кримінально-процесуальному правовідношенні.

Кримінально-процесуальна відповідальність за кримінально-процесуальне правопорушення реалізується актом застосування заходів, передбачених кримінально-процесуальною санкцією у формі відповідного

⁴³⁰ Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 89.

⁴³¹ Див.: Основы теории государства и права /Под ред. А.А. Алексеева. М.: Юрид. лит., 1971. С. 311.

⁴³² Див.: Строгович М.С. Права личности: Вопросы теории //Вопросы философии. 1979. №4. С. 3.

рішення (постанови або ухвали), в якому констатується факт вчинення кримінально-процесуального правопорушення та визначається відповідний захід кримінально-процесуальної відповідальності. Процесуальне рішення, яким реалізується кримінально-процесуальна відповідальність, має відповідати вимогам законності, обґрунтованості та вмотивованості.

Всі державні органи та посадові особи в своїй діяльності зобов'язані керуватися принципом законності, закріпленим в Конституції України та в КПК України. Стосовно питання, що розглядається це означає дотримання вимог процесуального закону при винесенні рішень про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності. Серед гарантій дотримання цього принципу можна назвати можливість оскарження процесуальних рішень.

Обґрунтованість процесуальних актів означає, що всі заходи кримінально-процесуальної відповідальності мають бути застосовані після об'єктивного встановлення фактів порушення кримінального процесуального закону, які й є підставою прийняття відповідного рішення. Вимога доцільності має на меті врахування всіх конкретних обставин вчиненого кримінально-процесуального правопорушення при виборі рішення про застосування того або іншого заходу, з тим, щоб найкращим чином була досягнута мета кримінально-процесуальної відповідальності.

Таким чином, кримінально-процесуальна відповідальність реалізується при застосуванні заходів кримінально-процесуальної відповідальності в наслідок порушення процесуального обов'язку. В основі реалізації є осуд зі сторони держави неправомірних дій, зовнішньою формою реалізації відповідальності слугують заходи, передбачені санкціями⁴³³.

В літературі процесуальна форма визначається як відповідне змісту та засадам кримінального процесу, передбачені кримінальним процесуальним правом умови, послідовність та порядок діяльності учасників кримінального процесу, засоби реалізації ними своїх прав, свобод та обов'язків, процедура здійснення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Дане визначення поняття процесуальної форми дозволяє виділити центральний

⁴³³ Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. С. 101.

її елемент – процесуальний порядок провадження в цілому та окремих процесуальних дій зокрема. Будучи важливою процесуальною гарантією дотримання прав й законних інтересів не публічних суб'єктів кримінального процесу, процесуальна форма має бути чітко визначена й для реалізації кримінально-процесуальної відповідальності.

Також необхідно зазначити, що, існуюче на сьогодні загальнотеоретичне узагальнення стадій юридичної відповідальності має велике значення, яке полягає, як зазначає М.Д. Шиндяпіна, в тому, що самостійні її види мають різну по ступеню розвиненості процесуальну форму, різні часові рамки, особливості в змісті. Однак в будь-якому випадку, не зважаючи на багатоманітність видів юридичної відповідальності стадії відповідальності – це більш або менш тривалий процес, який починається з моменту вчинення правопорушення та закінчується за загальним правилом тоді, коли визначене правопорушнику покарання буде реалізоване, виконано, або правопорушник звільняється від юридичної відповідальності. Вивчення проблем, пов'язаних зі стадіями юридичної відповідальності, має велике наукове та практичне значення, що дозволяє розмежовувати суміжні з юридичною відповідальністю правові явища, довести, що реалізація юридичної відповідальності не слідує автоматично за правопорушенням; уточнити процесуальну форму, в рамках якої відбувається розвиток відповідальності; підняти ефективність практики правозастосування⁴³⁴. Це в повній мірі стосується і кримінально-процесуальної відповідальності.

Підсумовуючи вище викладене, необхідно зазначити, що юридичною підставою застосування кримінально-процесуальної відповідальності є норми кримінального процесуального права, що передбачають як обов'язок (в диспозиції), порушення якої складає правопорушення, так и захід відповідальності (в санкції) за порушення відповідного правового обов'язку, фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності виступає кримінально-процесуальне правопорушення, тобто невиконання або неналежне виконання передбачених кримінальним процесуальним законом дій.

⁴³⁴ Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1996. С. 5.

З нашої точки зору, кримінально-процесуальній відповідальності мають підлягати всі суб'єкти кримінального процесу. Саме тому санкції норм, що визначають заходи кримінально-процесуальної відповідальності мають містити більш чітке визначення правових наслідків невиконання або неналежного виконання процесуальних обов'язків всіма суб'єктами кримінального провадження.

Основними умовами притягнення особи до кримінально-процесуальної відповідальності є: належний суб'єкт, який встановлює факт процесуального правопорушення й приймає рішення про притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності, процесуальне оформлення кримінально-процесуального правопорушення й прийнятого рішення по ньому.

В залежності від суб'єкта, який приймає рішення можна виділити процесуальні порядки притягнення осіб до кримінально-процесуальної відповідальності: судовий, відомчий та змішаний.

Кримінально-процесуальна відповідальність завжди знаходить свій вираз в формі правовідношення – врегульованого нормами кримінального процесуального права суспільного відношення між особою, що порушила вимоги закону, і як наслідок – підлягає застосуванню до неї заходів відповідальності, та відповідним суб'єктом кримінального провадження, що приймає рішення про покладення на неї такої відповідальності.

3.2. Характеристика реалізації окремих заходів кримінально-процесуальної відповідальності

Враховуючи, що однією із суттєвих новел нового КПК України було введення *грошового стягнення*, зупинимося на ньому більш докладно⁴³⁵. За КПК України 2012 року одним з загальних положень накладення грошового стягнення, є визначення суб'єктів, на яких воно може бути накладено. Згідно з

⁴³⁵ Дане питання було предметом нашого розгляду також в роботі: Мурзановська А.В. Грошове стягнення як захід кримінально-процесуальної відповідальності //Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», междунар. науч. практ. конф. (2014; Кишинэу). Международная научно практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», 28-29 март. 2014 г. /орг. ком.: Бужор В. [и др.]. Кишинев: Iulian, 2014 (Tipogr. «Catatea de Sus»). С. 321-323.

ч. 1 ст. 144 КПК – це учасники кримінального провадження. При цьому необхідно зазначити, що до учасників кримінального провадження законом віднесені сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник, тому, враховуючи положення ст. 144 КПК України, можна зробити висновок, що цей захід забезпечення кримінального провадження може бути застосований не до всіх учасників кримінального провадження, що перераховані в п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України. В ч. 1 ст. 144 КПК України вказується, що грошове стягнення може бути накладено у випадках, передбачених КПК, тобто, як зазначає І.В. Гловюк, кримінально-процесуальна санкція у вигляді грошового стягнення може бути застосована лише за наявності кримінально-процесуального правопорушення, формалізованого у КПК, об'єктивна сторона якого становить невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин⁴³⁶.

Далі, в законі вказуються випадки, коли може бути накладено грошове стягнення. Так, якщо підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому КПК порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі: від 0,25 до 0,5 розміру мінімальної заробітної плати – за неприбуття на виклик слідчого чи прокурора; від 0,5 до 2 розмірів мінімальної заробітної

⁴³⁶ Гловюк І.В. Науково-практичний коментар до Глави 12 «Накладення грошового стягнення» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 339.

плати – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді чи суду (ч. 1 ст. 139, ст. 323, ст. 325, ч. 2 ст. 326, ч. 1 ст. 327 КПК України).

У разі застосування до підозрюваного, обвинуваченого особистого зобов'язання йому письмово під розписку повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 2-х розмірів мінімальної заробітної плати (ч. 2 ст. 179 КПК України).

Згідно з ч. 5 ст. 180 КПК України у разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань при застосуванні до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у виді особистої поруки на нього накладається грошове стягнення в розмірі: 1) у провадженні щодо кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років, або інше, більш м'яке покарання, – від двох до п'яти розмірів мінімальної заробітної плати; 2) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, – від п'яти до десяти розмірів мінімальної заробітної плати; 3) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років – від десяти до двадцяти розмірів мінімальної заробітної плати; 4) у провадженні щодо злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад десять років, – від двадцяти до п'ятдесяти розмірів мінімальної заробітної плати.

При відібранні зобов'язання про взяття під нагляд неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого батьки, опікуни, піклувальники, адміністрація дитячої установи попереджаються про характер підозри або обвинувачення неповнолітнього та про їх відповідальність у разі порушення взятого на себе зобов'язання. При порушенні цього зобов'язання на батьків, опікунів і піклувальників накладається грошове стягнення від 2-х до 5-ти розмірів мінімальної заробітної плати.

Як слушно зазначається в літературі, грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження потрібно відмежовувати від штрафу,

який застосовується за ухилення від явки або злісну неповагу до суду і передбачений ст. 185-3 КУпАП. Відмінність між кримінально-процесуальним грошовим стягненням і адміністративним стягненням у розмірі, а також у наявності конкретного способу ухилення від явки – злісності. Злісність в ухиленні від явки, яка є обов'язковою ознакою складу правопорушення, передбаченого ст. 185-3 КУпАП, проявляється у навмисному усуненні, неодноразовій відмові від участі у слідчих та процесуальних діях. Факт злісного ухилення повинен підтверджуватись документами, які підтверджують офіційні виклики. Як докази відсутності злісності в ухиленні від явки можуть бути надані різні юридичні документи – лікарняні листи, документи щодо відрядження та ін.⁴³⁷

Таким чином, грошове стягнення може бути застосовано лише у випадках, прямо передбачених КПК України. І воно має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності, що може бути застосований до учасників кримінального провадження в разі невиконання або неналежного виконання без поважних причин обов'язків, передбачених КПК України, пов'язаний з несприятливими наслідками у вигляді накладення на особу обов'язку зазнати обмеження майнового характеру в розмірі, визначеному КПК України.

До суб'єктів, на яких може бути покладено грошове стягнення, відносяться: підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, цивільний відповідач, поручитель, батьки, опікуни, піклувальники, представник юридичної особи.

Серед пропозицій щодо розширення кола суб'єктів, на яких може бути накладено грошове стягнення в літературі слушно зазначається цивільний позивач і пропонується доповнити частину першу ст. 139 КПК України положенням про накладення на цивільного позивача грошового стягнення,

⁴³⁷ Мартинців А.М. Поняття грошового стягнення як заходу забезпечення кримінального провадження // Прикарпатський юридичний вісник. 2014. №2 (5). С. 275.

якщо він не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття⁴³⁸, аналогічна пропозиція висловлювалась і іншими вченими⁴³⁹.

Необхідно також зазначити, що свого часу Статут кримінального судочинства 1864 року, який досить чітко регламентував накладення грошового стягнення передбачав, що згідно ст.ст. 323, 328, 438 судовий слідчий мав право за неявку без поважних причин понятого, обізнаної особи, свідка накласти на цих осіб грошове стягнення, розмір якого був досить великим (25 и 50 рублів), також і суд, відповідно до ст.ст. 6, 434, міг накласти на таку особу, що не з'явилася в суд «без законних причин» грошове стягнення в ще більшому розмірі (до 100 рублів). Грошове стягнення могло бути накладено і на присяжного, який не з'явився (ст. 651). Тобто бачимо, що коло суб'єктів, на яких могло бути покладено грошове стягнення було досить широким, хоча щодо присяжного такий захід здається не зовсім доцільним, більш вдалим є регламентування його усунення від участі, як це і передбачено чиним КПК України.

Таким чином, на нашу думку, круг суб'єктів, на яких може бути накладено грошове стягнення має бути розширений. Мова йде, насамперед, про експерта та спеціаліста. Не зовсім зрозуміло, чому законодавець передбачив у разі неприбуття в суд без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття накладення на спеціаліста судом всіх витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні (ст. 72 КПК), (зазначимо, що по відношенню до обвинуваченого за аналогічне правопорушення передбачено накладення грошового стягнення (на відміну від КПК 1960 року, коли на нього в такому разі покладались всі витрати, пов'язані з відкладенням судового засідання). В той же час, коли відносно експерта мова йде про адміністративну відповідальність тільки за злісне ухилення від явки до суду та органи досудового слідства (ст.ст. 185-3, 185-4 КУпАП (так, згідно з ст. 70 КПК за невиконання обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом).

⁴³⁸ Карпов Н., Штанько А. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми) //Науковий часопис академії прокуратури України. 2014. №1. С. 74.

⁴³⁹ Функція судового контролю у кримінальному процесі монографія /Л.Д. Удалова, Д.О. Савицький, В.В. Рожнова, Т.Г. Льєва. К.: «Центр учбової літератури», 2015. С. 81-82.

Тому доцільно, на нашу думку, передбачити можливість накладення на вказаних суб'єктів грошового стягнення⁴⁴⁰.

Таким чином, доцільно розширити коло суб'єктів, на яких може бути накладено грошове стягнення (спеціаліст, перекладач, експерт), визначити випадки, коли воно може бути накладено, та його розміри, а саме:

1) змінити відповідальність спеціаліста, виклавши ст. 72 КПК України в наступній редакції:

«Стаття 72. Відповідальність спеціаліста

У разі неприбуття за викликом без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста накладається грошове стягнення»;

2) доповнити частину першу ст. 139 КПК України після слів «цивільний відповідач» словами «спеціаліст, перекладач, експерт»; доповнити частину першу ст. 327 КПК України окремим реченням наступного змісту: «Суд має право постановити ухвалу про накладення на спеціаліста, перекладача, експерта грошового стягнення у випадках та порядку, передбачених главами 11 та 12 цього Кодексу».

Рішення про накладення грошового стягнення приймається слідчим суддею або судом, залежно від стадії кримінального провадження: під час досудового розслідування – слідчим суддею, а під час судового провадження – судом. Для розгляду питання про застосування грошового стягнення під час досудового розслідування необхідним є наявність клопотання слідчого або прокурора, де згідно з ст. 145 КПК України зазначаються: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; процесуальний статус особи, про накладення грошового стягнення на яку заявлено клопотання, її прізвище, ім'я, по батькові та місце проживання; обов'язок, який покладено на особу згідно з КПК чи ухвалою слідчого судді; обставини, за яких особа не виконала обов'язок; відомості, які підтверджують невиконання особою обов'язку; прізвище, ім'я, по батькові та посада слідчого, прокурора; дата та

⁴⁴⁰ Мурзановська А.В. Грошове стягнення як захід кримінально-процесуальної відповідальності //Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», междунар. науч. практ. конф. (2014; Кишинэу). Международная научно практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», 28-29 март. 2014 г. /орг. ком.: Бужор В. [и др.]. Кишинев: Iulian, 2014 (Tipogr. «Catatea de Sus»). С. 322-323.

місце складання клопотання. До клопотання мають додаватися копії матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи. Як зазначається в літературі, тут маються на увазі матеріали, які підтверджують факти здійснення виклику особи в установленому КПК порядку, та отримання особою повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом та неприбуття на виклик (у випадку накладення грошового стягнення на підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, цивільного відповідача за неприбуття на виклик без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття); матеріали, що підтверджують невиконання поручителями зобов'язань із забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ст. 194 КПК України та зобов'язання доставити підозрюваного, обвинуваченого до органу досудового розслідування чи до суду на першу про те вимогу; матеріали, що підтверджують невиконання батьками, опікунами і піклувальниками обов'язків щодо нагляду за неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим. Крім того, за загальним правилом, яке стосується клопотань про застосування будь-якого заходу забезпечення кримінального провадження, до нього додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання (ч. 6 ст. 132 КПК)⁴⁴¹.

Як зазначає О.Ю. Татаров, накладення грошового стягнення може бути застосовано слідчим суддею лише при наявності певних умов: 1) особа, щодо якої застосовується накладення грошового стягнення, має визначений статус у кримінальному провадженні; 2) наявність обґрунтованого факту невиконання процесуального обов'язку, покладеного на учасника кримінального провадження⁴⁴². Накладення грошового стягнення може бути здійснено виключно за вказаних умов. У зв'язку з цим ініціювання накладення грошового стягнення за порушення інших процесуальних обов'язків не можна визнати

⁴⁴¹ Гловюк І.В. Науково-практичний коментар до Глави 12 «Накладення грошового стягнення» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 340.

⁴⁴² Татаров О.Ю. Накладення грошового стягнення як захід забезпечення кримінального провадження //Південноукраїнський правничий часопис. 2014. №4. С. 167.

обґрунтованим⁴⁴³ і в обґрунтування своєї позиції наводить приклад з практики. Так, до Красноармійського міськрайонного суду Донецької області звернувся слідчий з клопотанням про накладення грошового стягнення на представника потерпілого та самого потерпілого, мотивуючи його тим, що їм під підпис були вручені повідомлення про необхідність з'явитися до слідчого для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Слідчим суддею відмовлено в задоволенні клопотання, оскільки відповідно до ст. 111 КПК повідомлення є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий повідомляє певного учасника кримінального провадження з приводу проведення процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію. Повідомлення здійснюється тоді, коли участь особи в таких діях не є обов'язковою⁴⁴⁴. Саме тому недопустими є застосування грошового стягнення за аналогією. Хоча в літературі робиться висновок про таку можливість лише на підставі ст. 144 КПК України, яка на думку деяких авторів визначає широке коло осіб, до яких може бути застосовано грошове стягнення, і в тому числі і до експерта⁴⁴⁵ з чим не можна погодитись, адже і сам автор далі зазначає, що в законі має бути формалізовано кримінально-процесуальне правопорушення⁴⁴⁶.

В законі має бути передбачена не тільки можливість застосування до певного суб'єкта грошового стягнення, але й чітко визначені обов'язки, порушення яких може потягнути за собою застосування такого заходу кримінально-процесуальної відповідальності. Проведений аналіз процесуальних обов'язків, покладених на підозрюваного, обвинуваченого у зв'язку зі застосуванням особистого зобов'язання, невиконання яких може мати наслідком накладення грошового стягнення, дав змогу А.М. Мартинціву дійти висновку, що має місце недостатньо чітка законодавча регламентація окремих з них. Так, на його думку, уточненню підлягає положення п. 2 ч. 5 ст. 94 КПК України, відповідно до якого підозрюваний, обвинувачений зобов'язаний не

⁴⁴³ Там само. С. 167.

⁴⁴⁴ Єдиний державний реєстр судових рішень //Державне підприємство «Інформаційні судові системи». [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>.

⁴⁴⁵ Дудич А.В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні України //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 30 (2). С. 134.

⁴⁴⁶ Там само.

відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду з урахуванням положень п.п. 3, 4 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», якими визначено місце проживання та місце перебування особи. Окрім того, п. 7 ч. 5 ст. 194 КПК України, яким передбачено можливість покладення на підозрюваного, обвинуваченого обов'язок докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання, слід уточнити з урахуванням необхідності визначення конкретних строків і порядку влаштування підозрюваного, обвинуваченого на роботу чи навчання, за сприяння органів внутрішніх справ⁴⁴⁷.

Узагальнивши існуючі в доктрині погляди та зроблені пропозиції щодо умов та порядку накладення грошового стягнення, Р.М. Білокінь дійшов висновку, що процесуальна форма прийняття рішення про накладення грошового стягнення потребує вдосконалення в частині розширення повноважень: слідчого та прокурора (щодо їх обов'язкової участі під час розгляду клопотання та необхідності погодження прокурором клопотання слідчого); слідчого судді, суду (щодо повернення клопотання прокурору для усунення недоліків та розширення можливостей дослідження підстав накладення грошового стягнення); особи, щодо якої розглядається клопотання про накладення грошового стягнення (в частині отримання копій клопотання та матеріалів, якими слідчий, прокурор обґрунтовує свої доводи⁴⁴⁸, з чим в цілому можна погодитись, крім необхідності обов'язкового погодження клопотання слідчого з прокурором.

Важливою гарантією забезпечення прав особи щодо якої прийнято рішення про застосування грошового стягнення як заходу кримінально-процесуальної відповідальності є те, що особа, яка не була присутня під час розгляду клопотання про накладення на неї грошового стягнення слідчим суддею, судом, має право подати клопотання про скасування ухвали про

⁴⁴⁷ Мартинців А.М. Невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків у разі застосування особистого зобов'язання як підстава накладення грошового стягнення //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2015. Випуск 1. Том 4. С. 128-132.

⁴⁴⁸ Білокінь Р.М. Умови та порядок накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. №21. С. 122-125.

накладення на неї грошового стягнення, що подається тому слідчому судді, суду, який виніс відповідну ухвалу.

Можна зробити висновок, що законом передбачено два способи, якими може бути здійснено вирішення клопотання про скасування ували про застосування грошового стягнення. Так, згідно з ч. 2 ст. 147 КПК України, у випадку, якщо слідчий суддя, суд визнає доводи особи, викладені у клопотанні, обґрунтованими, він може самостійно скасувати ухвалу про накладення грошового стягнення, а у випадку, якщо у нього є сумніви щодо обґрунтованості доводів особи, він призначає судове засідання для розгляду клопотання про скасування ували про накладення грошового стягнення.

Про дату, час та місце судового засідання для розгляду клопотання повідомляються особа, яка подала клопотання, а також слідчий, прокурор, за клопотанням якого було накладено грошове стягнення. Однак їх присутність для розгляду та вирішення клопотання не є обов'язковою, а їх неприбуття не перешкоджає такому розгляду. За результатами розгляду клопотання слідчий суддя, суд можуть винести ухвалу про скасування ували про накладення на особу грошового стягнення (у випадку, якщо стягнення накладено безпідставно, тобто якщо особа, щодо якої подано клопотання, виконала покладений на неї процесуальний обов'язок; якщо особа, щодо якої подано клопотання, не виконала цей обов'язок із поважних причин) або ухвалу про відмову у задоволенні клопотання⁴⁴⁹.

Ухвала слідчого судді, суду за результатами розгляду клопотання про скасування ували про накладення грошового стягнення окремому оскарженню не підлягає. Заперечення проти ували слідчого судді можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді, а заперечення проти ували суду можуть бути включені до апеляційної скарги на рішення, передбачені ч. 1 ст. 392 КПК

⁴⁴⁹ Гловюк І.В. Науково-практичний коментар до Глави 12 «Накладення грошового стягнення» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. С. 342.

України. Проте вбачається необхідним передбачити можливість апеляційного оскарження рішення про застосування грошового стягнення⁴⁵⁰.

Заходи кримінально-процесуальної відповідальності, пов'язані з обранням запобіжного заходу в разі, якщо особою було порушено зобов'язання з'явитися або зі зміною раніше обраного запобіжного заходу на більш суворий є дуже поширеними, про що свідчить велика кількість рішень як суддів, суду за КПК 1960 року, так і слідчих суддів, суду за КПК України 2012 року.

Серед вивчених нами судових рішень, найбільша кількість рішень про зміну запобіжного заходу на більш суворий в разі його порушення, прийнятих за КПК 1960 року, що містяться в ЄДРСР – зміна підписки про невиїзд на тримання під вартою. Підставами для змін були: неявка осіб в судові засідання, вчинення злочину на іспитовому строці, ухилення від суду.

Так, підсудний тричі не з'явився в судові засідання без поважних причин. Прокурор заявив клопотання про зміну запобіжного заходу на більш суворий. Суд вирішив, що клопотання підлягає задоволенню, оскільки згідно зі змістом ст. 288 КПК України, коли підсудний не з'явився без поважних причин в судові засідання, суд має право винести ухвалу про заміну підсудному запобіжного заходу на більш суворий та ухвалив змінити запобіжний захід з підписки про невиїзд на взяття під варту⁴⁵¹.

22 червня 2012 року суд м. Херсона, встановив, що в ході досудового слідства у відношенні ОСОБА_1 був обраний запобіжний захід у вигляді підписки про невиїзд та останньому під розпис було роз'яснено наслідки невиконання вимоги ст.151 КПК України. Підсудний, явка якого є обов'язковою, в судові засідання призначені на 01.06.2012 року та 22.06.2012 року *не з'явився*, про причини неявки суд не повідомив. Примусовий привід не виконаний. На підставі викладеного, враховуючи особу підсудного, тяжкість вчиненого ним злочину, суд вирішив необхідним замінити запобіжний захід у

⁴⁵⁰ Зазначимо, що такі пропозиції вже висловлювались в літературі. Див., наприклад: Білокінь Р.М. Умови та порядок накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. №21. С. 122-125.

⁴⁵¹ Ухвала Ямпільського райсуду Сумської області від 10 січня 2013 року у справі №1820/1533/12 (кримінальне провадження 1/1820/136/12). [Електронний ресурс] Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28539224>.

відношенні підсудного у вигляді підписки про невиїзд на більш суворий – у вигляді тримання під вартою, оскільки останнім порушено умови підписки про невиїзд⁴⁵². Аналогічне рішення було прийнято Дубенським міськрайонним судом Рівненської області, який розглянувши справу по обвинуваченню ОСОБА_1 по ч. 2 ст. 309 КК України встановив, що було обрано підписку про невиїзд, підсудний ухилявся від явки в суд, тому суд постановив змінити запобіжний захід з підписки про невиїзд на тримання під вартою⁴⁵³. В наступному рішенні, суд встановив, що в судове засідання підсудний не з'явився, причини неявки суду не повідомив. Як вбачається з підписки про невиїзд, підсудному повідомлено про наслідки невиконання запобіжного заходу, про що останній власноручно розписався (а.с. 44,45). Враховуючи, що підсудний порушив умови запобіжного заходу – підписки про невиїзд, не з'являється за викликом до суду без поважних причин, суд вирішив змінити запобіжний захід з підписки про невиїзд на більш суворий – взяття під варту.⁴⁵⁴ Як видно з прийнятого рішення важливим є як раніше, так і зараз, обов'язкове повідомлення про наслідки невиконання обов'язків.

14 вересня 2009 року суддя, розглянувши подання слідчого про зміну запобіжного заходу підписки про невиїзд на більш суворий запобіжний захід у вигляді взяття під варту, встановив, що ОСОБА_3 находячись на іспитовому строку вчинив тяжкі злочини. Суд вважає, що мірою запобіжного заходу для обвинуваченого, повинно бути тримання під вартою, так як він може намагатися ухилитися від слідства та суду, перешкоджати встановленню істини по справі, та продовжувати злочинну діяльність, про що свідчить той факт, що він раніше засуджений за аналогічні злочини, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень, і, виключити можливість продовження

⁴⁵² Постанова Комсомольського районного суду м. Херсона від 22 червня 2012 року у справі №2114/4107/12. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47753187>.

⁴⁵³ Постанова Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 01 квітня 2010 року у справі №1-92/10. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56621196>.

⁴⁵⁴ Постанова Зарічненський районний суд Рівненської області від 22 жовтня 2012 року у справі №1707/868/2012. [Електронний ресурс] Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27000002>.

злочинної діяльності, необхідно змінити запобіжний захід підписку про невиїзд на більш суворий запобіжний захід у вигляді взяття під варту⁴⁵⁵.

Проте, не завжди зміна запобіжного заходу відбувається згідно з підставами, передбаченими в законі, про що свідчить наступне рішення суду. Так, в постанові Новотроїцький районний суд Херсонської області розглянувши клопотання прокурора про заміну запобіжного заходу з підписки про невиїзд на тримання під ватрою підсудному, обвинуваченого у вчиненні злочину за ст. 185 ч. 2 КК України, встановив, що при розгляді кримінальної справи прокурор заявила клопотання про заміну підсудному запобіжного заходу з підписки про невиїзд на тримання під вартою, оскільки по даній кримінальній справі, йому обрано запобіжний захід підписки про невиїзд, хоча він на даний момент відбуває покарання в КВУ закритого типу за інший злочин, в результаті чого виникають труднощі в його конвоюванні до зали судового засідання. Далі, навівши в рішенні загальні положення про обрання запобіжного заходу взяття під варту та зміну запобіжного заходу, що містяться в КПК, розглянув клопотання та враховуючи те, що на адресу суду надійшов лист СІЗО, яким повідомляється про необхідність уточнення запобіжного заходу підсудному, так як йому не обрано запобіжний захід тримання під вартою, і в разі його не зміни підсудного буде направлено до колонії для подальшого відбування покарання, суд вирішив підсудному змінити запобіжний захід відповідно до ст. 165 КПК України, з підписки про невиїзд на тримання під вартою⁴⁵⁶.

Наступне рішення представляє інтерес з точки зору рішення про обрання запобіжного заходу, так і обґрунтування щодо зміни запобіжного заходу в зв'язку з його порушенням. Так, суд встановив, що в попередній розгляд справи підсудний не прибув, було оголошено розшук та зобов'язано здійснити примусовий привід. Прокурор заявив клопотання про зміну обраного запобіжного заходу на взяття під варту, оскільки підсудний умисно ухиляється

⁴⁵⁵ Постанова Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 14 вересня 2009 року у справі №4-309/09р. [Електронний ресурс] Режим доступу до документа: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/4708460>.

⁴⁵⁶ Див.: Постанова Новотроїцького районного суду Херсонської області від 31 січня 2013 року у справі №2118/2078/2012. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46171307>.

від суду. ОСОБА_1 підтвердив, що умисно ухилявся від явки до суду, оскільки знаходився на роботі в Житомирській області. Суд вирішив, що клопотання підлягає задоволенню і постановив змінити запобіжний захід із підписки про невиїзд на запобіжний захід у вигляді взяття під варту⁴⁵⁷. Наведене рішення свідчить, наскільки важливим є те, що в КПК України передбачено чіткий перелік зовов'язань, які можуть бути покладені на підозрюваного, обвинуваченого, порушення яких може призвести до зміни запобіжного заходу, серед яких – не відлучатись із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває без дозволу слідчого, прокурора або суду, тобто можна отримати дозвіл і тим уникнути кримінально-процесуальної відповідальності у виді зміни запобіжного заходу на більш суворий в разі його порушення. З іншого боку, як раніше підписка про невиїзд, так і особисте зобов'язання за новим КПК мають обиратись з врахуванням місця роботи особи, тому що на практиці доволі часто виникали такі питання, що знайшло свій відбиток у рекомендаціях не обирати підписку про невиїзд до осіб, чия діяльність пов'язана з постійною необхідністю покидати місце проживання (льотчики, стюардеси, провідники, водії тощо або особа працює в іншому місці, що є дуже характерним, наприклад, для Одеської області), адже закон передбачає цілу систему запобіжних заходів. Важливим також є передбачена КПК України можливість заявляти клопотання про зміну запобіжного заходу, якою підозрювані, обвинувачені та їх захисники дуже широко використовують, про що свідчить аналіз вивчених нами судових рішень про зміну запобіжного заходу, але слід зазначити, що вони здебільшого не задовольняються.

Всі наведені нами рішення про зміну запобіжного заходу на більш суворий при порушенні підписки про невиїзд свідчать, що у всіх випадках судді зазначали, що є підстави змінити запобіжний захід на більш суворий, але обирали лише тримання під вартою і жодного разу не було обрано інший більш суворий запобіжний захід, хоча закон і раніше містив цілу систему запобіжних заходів окрім підписки про невиїзд та тримання під вартою. На жаль і при

⁴⁵⁷ Постанова Полонського районного суду Хмельницької області від 28 лютого 2013 року у справі №2213/1484/2012 (кримінальне провадження 1/2213/101/2012). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29639495>.

обранні запобіжного заходу останній залишається і насьогодні найбільш розповсюдженим.⁴⁵⁸

З прийняттям нового КПК України найбільш поширеними, з досліджених нами рішень, є рішення про зміну запобіжного заходу у виді особистого зобов'язання на тримання під вартою та про зміну запобіжного заходу у виді домашнього арешту на тримання під вартою. Так, наприклад, суд своєю ухвалою змінив запобіжний захід з особистого зобов'язання на тримання під вартою в зв'язку з тим, що обвинуваченого було оголошено у розшук, оскільки останній не з'являвся на виклики суду та не доставлений приводом⁴⁵⁹. В іншому рішенні, суд, розглядаючи обвинувачення ОСОБА_2, до якого було обрано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, з покладенням на нього відповідних обов'язків, в т.ч. носити електронний засіб контролю – браслет, який було продовжено на строк два місяці, однак обвинувачений, порушив вимоги щодо носіння електронного засобу, самотійно зняв його за допомогою кусачок та покинув місце проживання, суд змінив запобіжний захід на тримання під вартою⁴⁶⁰.

З наведеного можна зробити висновок, що в більшості випадків зміна запобіжного заходу в разі його порушення хоча і є результатом вчинення кримінально-процесуального правопорушення підозрюваним або обвинуваченим, але з іншого боку є наслідком неправильного прийняття рішення про обрання запобіжного заходу, тобто не були в повній мірі враховані всі умови для обрання конкретного заходу.

Рішення щодо застосування запобіжного заходу в разі порушення зобов'язання з'являться та рішення про застосування більш тяжкого запобіжного заходу приймає залежно від стадії кримінального провадження

⁴⁵⁸ Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг). С. 6. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/%D0%A3%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.doc>

⁴⁵⁹ Ухвала Інгулецького районного суду м. Кривий Ріг Дніпропетровської області від 14 травня 2014 року у справі №213/60/14-к (кримінальне провадження 1-кп/213/87/14). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

⁴⁶⁰ Ухвала Івано-Франківського міського суду від 10.03.2015 у справі №344/17610/15-к (кримінальне провадження №1-кп/344/596/15). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54877320>.

слідчий суддя або суд, який має встановити наявність складу кримінально-процесуального правопорушення.

Досліджуючи аналогічні питання щодо зміни обвинуваченому запобіжного заходу на більш суворий на основі кримінально-процесуального законодавства Російської Федерації, М.В. Галдін доходить висновку, що підставою для реалізації кримінально-процесуальної відповідальності у вигляді зміни запобіжного заходу на більш суворий є вина в формі умислу обвинуваченого (прямого або непрямого), спрямованого на порушення покладених на нього в зв'язку з його обранням обов'язків (їх невиконання або неналежне виконання)⁴⁶¹. Це досить слушний висновок, але він стосується лише одного з елементів (а саме суб'єктивної сторони) кримінально-процесуального правопорушення, що є фактичною підставою для застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності та без встановлення якого слідчим суддею або судом не може бути прийняте рішення про зміну запобіжного заходу на більш суворий.

Необхідно більш чітко визначити наслідки невиконання обов'язків при застосуванні запобіжних заходів. Доцільно доповнити частину третю ст. 194 КПК України положенням наступного змісту: «В разі порушення відповідного зобов'язання до підозрюваного, обвинуваченого може бути застосований запобіжний захід», а також доповнити статтю 194 КПК України частиною 6-1 наступного змісту: «6-1. Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 5 розмірів мінімальної заробітної плати».

Важливе значення для забезпечення прав та свобод особи має можливість оскарження рішення про обрання запобіжного заходу в разі порушення зобов'язання підозрюваним, обвинуваченим або зміну запобіжного заходу на більш суворий, проте закон такої можливості не передбачає. Тому доцільно

⁴⁶¹ Галдин М.В. Изменение обвиняемому меры пресечения на более строгую как реализация уголовно-процессуальной ответственности // Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 131-136.

доповнити пункти перший – після слів «тримання під вартою», та четвертий – після слів «домашнього арешту» частини першої статті 309 КПК України положенням наступного змісту: в тому числі і в разі зміни запобіжного заходу на більш суворий.

Звернення застави в дохід держави є також дуже поширеним заходом кримінально-процесуальної відповідальності. Згідно з ч. 9 ст. 182 КПК України питання про звернення застави в дохід держави вирішується слідчим суддею, судом за клопотанням прокурора або за власною ініціативою суду в судовому засіданні за участю підозрюваного, обвинуваченого, заставодавця, в порядку, передбаченому для розгляду клопотань про обрання запобіжного заходу. Неприбуття в судове засідання зазначених осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час розгляду питання, не перешкоджає проведенню судового засідання.

Так, слідчий суддя, розглянувши клопотання про звернення застави в дохід держави встановив, що відносно ОСОБА_1 було обрано запобіжний захід у вигляді застави та було покладено обов'язки не відлучатися із населеного пункту, в якому вона зареєстрована та проживає без дозволу слідчого, який здійснює досудове розслідування; повідомляти слідчого про зміну свого місця проживання та місця роботи; утримуватися від спілкування з особами, визначеними слідчим; надати органу, який здійснює досудове розслідування документ, який підтверджує внесення застави. Однак, підозрюваною до теперішнього часу не надано органу досудового розслідування документу, що підтверджує сплату нею застави, тому слідчий просить звернути заставу у розмірі 54 000 грн. в дохід держави, слідчий суддя задовольнив клопотання про звернення застави в дохід держави⁴⁶².

Суд, розглянувши у відкритому судовому засіданні клопотання захисника про повернення суми застави засудженого встановив, що до суду звернувся захисник-адвокат із заявою про повернення суми застави у розмірі 1000 000 грн., посиляючись на те, що вироком суду його було визнано винним та

⁴⁶² Ухвала Червонозаводського районного суду м. Харкова 06.11.2013 року у справі №646/10304/13-к (провадження 1-кс/646/2174/2013). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34667684>.

засуджено за ст.ст. 190 ч. 4, 27 ч. 5, 358 ч. 1, 27 ч. 5, 358 ч. 4, 70, 75, 76 КК України до 5 років позбавлення волі без конфіскації майна з іспитовим строком 3 роки. Запобіжний захід у вигляді застави, який було застосовано до засудженого у період досудового розслідування та в подальшому змінено на тримання під вартою залишився невирішеним при винесенні вироку судом. На підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням строком на 3 (три) роки. Вирок набрав законної сили, проте запобіжний захід у виді застави залишився не вирішеним в частині повернення застави заставодавцю. Прокурор в судовому засіданні заперечувала проти задоволення заяви та повернення застави заставодавцю. Крім того, прокурор у судовому засіданні заявила про залишення клопотання захисника без розгляду та просила суд звернуту заставу в дохід держави.

Засуджений, захисник у судові засідання не прибули. Крім того, судом не одноразово викликались у судові засідання засуджений та адвокат, однак вони не одноразово не прибували до судового засідання у зазначену дату та час, та не повідомляли суд про причини своїх неявок до судового засідання. Так, судом встановлено, що ухвалою слідчого судді до підозрюваного застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, одночасно визначено запобіжний захід у вигляді застави в розмірі 1000000 грн. та покладено обов'язки передбачені ст. 194 КПК, та роз'яснено підозрюваному наслідки невиконання вказаних обов'язків. Ухвалою суду запобіжний захід відносно підозрюваного у вигляді застави змінено на запобіжний захід у вигляді тримання під вартою із відмовою у визначенні розміру застави, як особі, відносно якої раніше застосовувалася застава, вимоги якої ним були порушені. Крім того, у вказаній ухвалі не зазначено того, що застава, внесена підозрюваним звертається в дохід держави. Вироком його було визнано винним та засуджено до 5 років позбавлення волі без конфіскації майна з іспитовим строком 3 роки. Вказаний вирок суду не оскаржувався і набрав законної сили. Однак, судом також не було вирішено питання щодо повернення суми застави заставодавцю чи звернення її в дохід держави. Згідно ст. 534 КПК України процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у

кримінальному провадженні, вирішує суддя суду першої інстанції одноособово, якщо інше не передбачене цим Кодексом. Відповідно до змісту ст. 537 КПК України (п.14), під час виконання вироків суд, визначений ч. 2 ст. 539 КПК України, має право вирішувати питання про всякого роду сумніви і протиріччя, що виникають при виконанні вироку. Відповідно до ч. 8 ст. 182 КПК України у разі невиконання обов'язків заставодавцем, а також, якщо підозрюваний, обвинувачений, будучи належним чином повідомлений, не з'явився за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду без поважних причин чи не повідомив про причини своєї неявки, або якщо порушив інші покладені на нього при застосуванні запобіжного заходу обов'язки, застава звертається в дохід держави. Судом встановлено, що засуджений перебував на території м. Києва на лікуванні, однак встановленого нормами КПК України дозволу слідчого, прокурора або суду останній не отримував, чим порушив покладені на нього обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України.

Таким чином, враховуючи те, що обвинувачений був ознайомлений із наслідками порушення та невиконання покладених на нього обов'язків, передбачених ч. 5 ст. 194 КПК України, та при зміні запобіжного заходу з застави на тримання під вартою застава не була повернута в дохід держави, а у вирокі суду не було вирішено питання щодо звернення застави в дохід держави чи повернення суми застави заставодавцю, суд дійшов висновку про необхідність відмови у задоволенні заяви. Колегія суддів ухвалила у задоволенні заяви захисника про повернення суми застави відмовити та суму застави в розмірі 1000 000 грн. (один мільйон) грн. звернути в дохід держави⁴⁶³.

У разі звернення застави в дохід держави слідчий суддя, суд вирішує питання про застосування до підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді застави у більшому розмірі або іншого запобіжного заходу з урахуванням положень ч. 7 ст. 194 КПК України.

Необхідно підкреслити, що оскарженню рішення про звернення застави в дохід держави не підлягає, проте доцільно передбачити можливість його

⁴⁶³ Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 27.04.2016 у кримінальній справі №522/74/15-к (провадження №1-кп/522/5/15).[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57423865>.

оскарження в апеляційному порядку як рішення слідчого судді під час досудового розслідування, так і рішення суду під час судового провадження. Тому доцільно доповнити статтю 309 КПК пунктом 13 наступного змісту: «13) про звернення застави в дохід держави», а також доповнити статтю 182 КПК України частиною 8-1: «8-1. Ухвала про звернення застави в дохід держави може бути оскаржена до апеляційного суду».

Окремого розгляду потребують заходи кримінально-процесуальної відповідальності, пов'язані зі звуженням процесуального статусу суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, тобто позбавленням їх певних прав або усуненням (відстороненням) їх від участі у кримінальному провадженні.

Видалення обвинуваченого та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні. Як слушно зазначає Р.М. Білокінь, застосування видалення із зали судового засідання як захід кримінально-процесуальної відповідальності потребує визначення кола осіб, до яких воно може застосовуватися, аналізу можливої тривалості видалення та процесуальної форми прийняття рішення про його застосування⁴⁶⁴. Додамо також необхідність з'ясування співвідношення при цьому заходів кримінально-процесуальної та адміністративної відповідальності та можливості оскарження відповідного рішення.

Якщо порядок у судовому засіданні порушує обвинувачений, не виконує розпоряджень головуєчого, він має бути попереджений про недопустимість такої поведінки і про те, що при повторному порушенні він буде видалений із залу судового засідання. Про порушення обвинуваченим порядку і про зроблені йому зауваження має бути зазначено в журналі судового засідання. При повторному порушенні порядку обвинувачений за ухвалою суду видаляється із залу судового засідання. Обвинувачений може бути видалений із залу тимчасово, якщо, наприклад, він заважає давати показання свідкові, викрикує свої заперечення тощо. У цьому разі його можна видалити на час допиту цього свідка. Якщо ж поведінка обвинуваченого не пов'язана з конкретними діями

⁴⁶⁴ Білокінь Р.М. Проблемні питання застосування видалення із зали суду порушників порядку судового засідання // Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Випуск 5(14). С. 105-109.

суду, він грубо порушує порядок, заважає суду досліджувати докази, не виконує вказівок головуєчого, то його можна видалити на весь час судового розгляду. У цьому разі обвинувачений не бере участі й у судових дебатах, йому не надається останнє слово. Проте, щоб в такому випадку забезпечити право обвинуваченого на захист, законодавець передбачив наступне: якщо такий обвинувачений не представлений захисником, суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для його підготовки до захисту⁴⁶⁵.

Після повернення до зали засідання обвинуваченому надається можливість ознайомитися з доказами, які були досліджені, а також з рішеннями, які були ухвалені за його відсутності, та дати пояснення щодо них. У разі видалення обвинуваченого на весь час судового розгляду, судові рішення, яким закінчено провадження в суді, негайно оголошується обвинуваченому після його ухвалення.

Слід звернути увагу на те, що учасниками судового провадження є особи, які виконують різні функції, в тому числі і представляють інтереси інших осіб, допомагають їм реалізовувати їхні права. І тому видалення таких осіб обмежить права учасників судового засідання, яким вони допомагають чи представляють їхні інтереси. Тому цілком слушним є пропозиція про необхідність визначення переліку осіб, які не можуть бути видалені із зали судового засідання без їх заміни, це має стосуватись перекладача та законного представника⁴⁶⁶.

Рішення суду про видалення обвинуваченого має бути викладене в ухвалі; якщо обвинувачений видаляється із залу суду тимчасово, то потрібно вказати, на який час його слід видалити. Про видалення обвинуваченого із залу суду має бути зроблена позначка в журналі судового засідання із зазначенням того моменту, коли він був видалений. Про повернення в зал судового

⁴⁶⁵ Мурзановська А.В. Науково-практичний коментар до ст. 330 КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 624-625.

⁴⁶⁶ Білокінь Р.М. Проблемні питання застосування видалення із зали суду порушників порядку судового засідання //Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Випуск 5(14). С. 106.

засідання обвинуваченого, який був тимчасово видалений, також має бути зроблена позначка в журналі судового засідання⁴⁶⁷.

Як справедливо зазначається в літературі, у ст. 330 КПК нічого не вказано про можливість оскарження рішення про видалення, проте таке видалення має застосовуватись лише за наявності достатніх для цього підстав та бути винятковим заходом щодо обвинуваченого. Адже відповідно до практики Європейського суду з прав людини обвинуваченому в принципі має надаватися адекватна та відповідна можливість особисто на будь-якому етапі розгляду робити відводи та допитувати свідків, які дають показання проти нього, що є складовим елементом права на захист (рішення в справі «Костовський проти Нідерландів» від 20 листопада 1989 року)⁴⁶⁸.

Таким чином, у КПК України доцільно передбачити процедуру оскарження ухвали про видалення особи із зали судового засідання в апеляційному порядку, але зазначивши, що таке оскарження не зупиняє його виконання.

Відмова від захисника та заміна захисника. Частина 3 ст. 54 КПК України містить вимогу про те, що відмова від захисника не приймається у випадку, якщо його участь є обов'язковою, але така заборона не є абсолютною. Напевно, йдеться про неможливість прийняття безпідставної чи безпричинної відмови від захисника. У провадженнях з обов'язковою участю захисника відповідно до ст. 52 КПК України, відмова від захисника можлива, проте він має бути обов'язково замінений. У такому випадку, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК України, для здійснення захисту за призначенням

В літературі зазначається, що при відмові від захисника, призначеного у порядку ст. 49 КПК, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд повинні з'ясувати причини такої відмови і відобразити вказані мотиви в протоколі, який

⁴⁶⁷ Мурзановська А.В. Науково-практичний коментар до ст. 330 КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 625.

⁴⁶⁸ Білокінь Р.М. Проблемні питання застосування видалення із зали суду порушників порядку судового засідання //Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Випуск 5(14). С. 108.

при цьому повинен складатися⁴⁶⁹. При оцінці мотивів відмови від захисника таких підозрюваних, обвинувачених, як неповнолітніх осіб, осіб, які страждають на психічні і фізичні недоліки, осіб, відносно яких ведеться провадження про застосування примусових заходів медичного і виховного характеру, слід враховувати крім причин відмови також і стан здоров'я такого учасника, його здібність до критичного сприйняття процесуальної ситуації тощо. У тих випадках, коли є підстави вважати, що особа не розуміє значення своїх дій, або зловживає своїм правом на захист, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд можуть відмовити у прийнятті заяви про відмову від захисника, обґрунтувавши своє рішення у відповідній мотивованій постанові (ухвалі). Якщо підозрюваний, обвинувачений бажає відмовитись від захисника, призначеного в порядку ст. 49 КПК і самостійно залучити іншого в порядку ст. 48 КПК, така відмова і заміна є обов'язковою для особи, яка веде кримінальне провадження⁴⁷⁰.

Також підставою для заміни захисника є випадки відводу захисника від участі у кримінальному провадженні. У такому випадку не потрібна заява підозрюваного, обвинуваченого про відмову від захисника. У разі задоволення відводу захисника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому його право запросити іншого захисника та надає йому для цього під час досудового розслідування не менше двадцяти чотирьох годин, а під час судового провадження – не менше сімдесяти двох годин. Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому ст. 49 КПК України (ч. 3 ст. 83 КПК України).

Ще однією підставою для заміни захисника може стати відмова самого захисника від виконання своїх обов'язків. Випадки відмови захисника від

⁴⁶⁹ Пожар В. Г. Науково-практичний коментар до ст. 54 КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. С. 164.

⁴⁷⁰ Там само. С. 164.

виконання своїх обов'язків передбачені ч. 4 ст. 47 КПК України. У такому випадку, заміна захисника відбувається за правилами ст. 54 КПК України.

Як зазначається в літературі, відмова від захисника або заміна захисника мають фіксуватися у протоколі повідної процесуальної дії – відмови від захисника чи заміни захисника. У такому протоколі, окрім загальних даних, вказаних ст. 104 КПК України, вказується заява підозрюваного, обвинуваченого про відмову від захисника або його заміну, її добровільність, причини такої відмови чи заміни (якщо вони відомі), факт присутності захисника при цьому та надання можливості для конфіденційного побачення, його заяви з приводу відмови чи заміни (якщо є) та підписи всіх учасників процесуальної дії⁴⁷¹.

Якщо підозрюваний, обвинувачений відмовився від захисника, а потім змінив своє рішення і виявив бажання залучити самостійно захисника в порядку ст. 48 КПК України або вимагає призначення йому захисника в порядку ст. 49 КПК України, такі вимоги підлягають обов'язковому задоволенню. Захисник, який раніше не брав участі у цьому кримінальному провадженні (наприклад, у разі його заміни), повинен мати можливість та достатній час для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та підготовки до захисту (ч. 4 ст. 324 КПК України). Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд, а також захисник не вправі рекомендувати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному відмовлятися від допомоги захисника взагалі або від того, хто вже бере участь як захисник (зокрема, під приводом розбіжності позицій захисника і обвинуваченого, підсудного, тактики та способів захисту, визнання або невизнання вини)⁴⁷².

Скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві» до осіб, які мають право на забезпечення безпеки відносяться: особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне

⁴⁷¹ Див.: Там само. С. 165.

⁴⁷² Пожар В.Г. Науково-практичний коментар до ст. 54 КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Х.: Одісей, 2013. С. 165.

правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; персонал органу пробації; свідок; експерт, спеціаліст, перекладач і понятий; члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах «а»-«е» ст. 2, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства. Тому саме до цих суб'єктів може застосовуватись такий захід кримінально-процесуальної відповідальності, як скасування відповідних заходів безпеки.

Необхідно зазначити, що застосування заходів безпеки відносно учасників процесу взагалі носить тимчасовий характер і тому можуть бути скасовані, і для того, щоб рішення про скасування вказаних заходів приймалися обґрунтовано, встановлені як підстави, так і відповідні приводи. Так, підставами є: а) закінчення терміну застосування обраного заходу безпеки; б) усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист; в) систематичне невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування, а приводами для скасування заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, членів їх сімей і близьких родичів є: а) заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича, відносно якого були застосовані заходи безпеки; б) отримання достовірної інформації про усунення загрози життю, здоров'ю, житлу, майну вказаних осіб (ч. 2 ст. 21). Зазначимо також, що раніше в КПК містились відповідні положення (ст. 52-4 КПК 1960 року), на жаль цього не має в чинному КПК України. Проте не всі перелічені підстави виступають підставою скасування заходів безпеки, що має розглядатись як захід кримінально-процесуальної відповідальності, мова йде лише про систематичне невиконання

особою, взятою під захист, законних вимог органів, що забезпечують безпеку, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування, що має розглядатись як вчинення кримінально-процесуального правопорушення і підставою для застосування заходу кримінально-процесуальної відповідальності.

Таким чином, за наявності підстав для скасування заходів забезпечення безпеки, тобто вчинення кримінально-процесуального правопорушення, слідчим, прокурором, судом (слідчим суддею) виноситься мотивована постанова чи ухвала про їх скасування.

Гарантіями забезпечення прав осіб при застосуванні такого заходу кримінально-процесуальної відповідальності можна визнати: попередження про можливість скасування відповідних заходів, доведення рішення про скасування заходів забезпечення безпеки письмово протягом доби до відома особи, відносно якої були застосовані ці заходи, а також можливість оскарження такого рішення до відповідного прокурора або до відповідного вищого органу, що забезпечує безпеку (ст. 22), а також до слідчого судді⁴⁷³.

Як було зазначено, *наслідками невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості* є скасування вироку, який був ухвалений на підставі угоди. Якщо підозрюваний чи обвинувачений не виконують умов угоди про примирення чи угоди про визнання винуватості, потерпілий або прокурор мають право звернутися до суду, який затвердив таку угоду, з клопотанням про скасування вироку. Обов'язковою умовою подання такого клопотання є подання його протягом встановлених законом строків давності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення відповідного кримінального правопорушення. Закон також передбачає відповідальність за умисне невиконання угоди, але в такому випадку мова йде про кримінальну відповідальність, що передбачена КК України і не є предметом нашого розгляду.

⁴⁷³ Докладніше: Нор В.Г., Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею. Львів: Видавництво ТзОВ «Колір ПРО», 2017. С. 127.

При вирішенні питання щодо скасування вироку, яким затверджена угода, суд, який розглядає відповідне клопотання потерпілого або прокурора, обов'язково повідомляє про це сторін такої угоди та інших учасників судового провадження. Клопотання розглядається в судовому засіданні за участю сторін угоди, а також інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для судового розгляду.

Особа, яка звернулась до суду з клопотанням про скасування вироку, яким затверджена угода, зобов'язана довести, що засуджений не виконав умови угоди. Якщо суд визнає, що особа довела, що засуджений не виконав умови угоди, то він своєю ухвалою скасовує вирок, яким затверджена угода⁴⁷⁴.

У разі якщо угода була досягнена на стадії судового розгляду, то суд скасовує вирок і призначає судовий розгляд цієї справи в загальному порядку. Так, наприклад, рішенням Рокитнянського районного суду вирок на підставі угоди було скасовано та призначено справу до слухання⁴⁷⁵, підставою прийняття такого рішення було не відшкодування засудженим спричиненої матеріальної шкоди. Якщо ж угода була досягнута у стадії досудового розслідування, то суд направляє матеріали провадження для завершення досудового розслідування в загальному порядку, наприклад, ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області про скасування вироку, яким було затверджено угоду про примирення та направлення матеріалів провадження для здійснення досудового розслідування в загальному порядку, підставою прийняття рішення було те, що засуджений не повернув потерпілому кошти в сумі 14111,61 грн. та не сплатив призначений йому вироком суду штраф⁴⁷⁶.

Важливою гарантією забезпечення прав особи при застосуванні розглядуваного заходу кримінально-процесуальної відповідальності є

⁴⁷⁴ Гловчук І.В., Шилін Д.В. Науково-практичний коментар до Глави 35 «Провадження на підставі угод» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 835.

⁴⁷⁵ Ухвала Рокитнянського районного суду Київської області від 20 листопада 2015 року у справі №375/1148/14-к (кримінальне провадження 1-в/375/73/15). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54013712>.

⁴⁷⁶ Див.: Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 26 квітня 2016 року у справі №308/775/15-к. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

передбачена законом можливість оскарження ухвали про скасування вироку, яким була затверджена угода в апеляційному порядку. Така скарга може бути подана протягом семи днів з дня оголошення відповідної ухвали, а якщо особа перебуває під вартою – строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення.

До суб'єктів зі сторони обвинувачення передбачена можливість реалізації таких заходів кримінально-процесуальної відповідальності, як *відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування* (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України) та *покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора* (ч. 3 ст. 37 КПК України).

Згідно з п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування. Тобто самотійно прокурор не має права відсторонювати слідчого, якщо ним допущені порушення закону під час розслідування певного правопорушення, на відміну від такої можливості за КПК 1960 року.

Можна погодитись з думкою, що не будь-яке порушення закону може бути підставою для ініціювання прокурором відсторонення слідчого від розслідування. Подібне повноваження прокурора має реалізовуватися у виняткових випадках, таких, як: грубе порушення прав фізичних і юридичних осіб під час провадження, застосування незаконних методів ведення слідства, фальсифікація доказів, ігнорування вказівок начальника слідчого підрозділу або прокурора, використання затримання як способу одержання від підозрюваного зізнання й інші. Ініціювання відсторонення слідчого від подальшого ведення слідства оформляється мотивованою постановою прокурора. У той же час неприпустимо без достатніх підстав ініціювати відсторонення слідчого від подальшого ведення досудового слідства, тому що в

цьому разі прокурор допустить посадове зловживання і завдасть шкоди професійній репутації слідчого⁴⁷⁷.

Досліджуючи проблеми оптимізації повноважень керівника органу досудового розслідування, І.В. Гловюк зазначає, що відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого здійснюється за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу або у разі неефективного досудового розслідування. У ст. 77 КПК, яка передбачає підстави для відводу слідчого, не вказано порушення ним вимог КПК як на підставу для відводу⁴⁷⁸. За КПК 1960 р., прокурор міг усунути слідчого від подальшого ведення досудового слідства, якщо він допустив порушення закону при розслідуванні справи (п. 10 ст. 227 КПК 1960 р.). Начальник слідчого відділу мав право передавати справу від одного слідчого іншому (ч. 2 ст. 114-1 КПК 1960 р.). Натепер ні прокурор, ні керівник органу досудового розслідування таких повноважень не мають. Надати вичерпний перелік організаційних підстав для передання кримінального провадження іншому слідчому у КПК, як підкреслює І.В. Гловюк, неможливо у силу різних життєвих ситуацій, що можуть унеможливити проведення розслідування конкретним слідчим, у зв'язку з чим у КПК слід перелічити лише процесуальні підстави і вказати на наявність інших обставин, що можуть унеможливити проведення розслідування слідчим⁴⁷⁹. Далі зазначається, що п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК слід викласти у такій редакції: «2) відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з наступним повідомленням прокурора та призначити іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу або у разі неефективного досудового розслідування або у разі порушення слідчим вимог цього Кодексу при здійсненні досудового

⁴⁷⁷ Алєнін Ю.П. Науково-практичний коментар до ст. 36 КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одиссей, 2013. С. 114.

⁴⁷⁸ Гловюк І.В. Проблеми оптимізації повноважень керівника органу досудового розслідування //Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування: матеріали дистанційної конференції, м. Одеса, 2 квітня 2016 р. /відп. за вип.: В.В. Тіщенко, О.П. Ващук, І.В. Гловюк, М.В. Шкрибайло; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2016. С. 38.

⁴⁷⁹ Там само. С. 38-39.

розслідування, доручати здійснювати досудове розслідування іншому слідчому у разі унеможливлення проведення розслідування слідчим з поважних причин⁴⁸⁰, з чим цілком можна погодитись.

Оскарження рішення керівника органу досудового розслідування про відсторонення слідчого від подальшого розслідування не передбачено, тому доцільно внести відповідні зміни в КПК, передбачивши таку можливість. При цьому необхідно виходити з порядку оскарження слідчим рішень, дій чи бездіяльності прокурора, регламентованого ст.ст. 311-313 КПК України.

Усунення присяжного у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України. Згідно ч. 2 ст. 386 КПК України присяжний зобов'язаний: 1) правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених КПК України або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; 2) додержуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого; 3) не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; 4) не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; 5) не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; 6) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків.

Отримуючи виклик суду про участь у судовому провадженні, присяжний також ознайомлюється з підставами для увільнення його від такої участі та обставинами, що виключають участь його в кримінальному провадженні (ст. 75 КПК України). В літературі зазначається, що на присяжного поширюється дія ст.ст. 329-330 КПК України, де передбачені заходи, що застосовуються до

⁴⁸⁰ Там само. С. 38-39.

порушників порядку судового засідання, та у разі невиконання розпорядження головуючого, особам, присутнім в залі судового засідання робиться попередження про відповідальність за неповагу до суду, а при повторному порушенні порядку в залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання⁴⁸¹, тобто *присяжний*, на думку авторів, може бути видалений із зали судового засідання, тоді постає питання як буде здійснюватися в такому разі подальший розгляд справи? Ажде для таких випадків закон і встановлює порядок усунення присяжного та наслідки такого усунення, передбачені ч. 3 ст. 390 КПК України, де передбачено, що в разі усунення присяжного, до складу суду включається запасний присяжний, після чого судовий розгляд продовжується, або, у разі відсутності запасного присяжного, здійснюється відбір нового присяжного в порядку, передбаченому §2 Глави 30 КПК України, після чого судове провадження розпочинається з початку.

Процесуальний порядок усунення присяжного у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України, врегульований ч. 2 ст. 390 КПК України, де зазначається, що присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження за ініціативою головуючого рішенням більшості від складу суду присяжних, яке приймається в нарадчій кімнаті та оформлюється вмотивованою ухвалою.

Як зазначає В.П. Пилипенко, у кожному випадку порушення питання про усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження відбувається за ініціативою головуючого. Для прийняття такого рішення суд видається в нарадчу кімнату. Рішення про усунення присяжного приймається більшістю від складу суду та оформлюється вмотивованою ухвалою. Як видається, це рішення має прийматись всім складом суду

⁴⁸¹ Савченко В.А., Габлей Н.Г. Науково-практичний коментар до Глави 30 §2 «Провадження у суді присяжних» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. С. 711.

(аналогічно як і про відвід суду – ч. 1 ст. 81 КПК). Тому присяжний, усунення якого ініціюється, також бере у часті у голосуванні⁴⁸².

Оскарження такого рішення закон не передбачає.

Із вище викладено можна зробити висновок, що кримінально-процесуальна відповідальність має певні стадії. В літературі до стадій реалізації негативної відповідальності відносять: 1) виникнення конкретного правоохоронюваного відношення з факту правопорушення і притягнення винного до відповідальності; 2) доведення вини правопорушника і визначення міри юридичної відповідальності; 3) необхідність зазнавати правопорушником певних негативних наслідків⁴⁸³.

Підсумовуючи зазначимо, що, будучи важливою процесуальною гарантією дотримання прав і законних інтересів непублічних суб'єктів кримінального процесу, процесуальна форма має бути чітко визначена й для реалізації кримінально-процесуальної відповідальності.

Дослідження реалізації окремих заходів кримінально-процесуальної відповідальності дає підстави зробити висновок про необхідність вдосконалення процедури її здійснення. Існуюча правова регламентація розглянутих заходів кримінально-процесуальної відповідальності не може вважатися достатньою, та потребує подальшого удосконалення.

⁴⁸² Пилипенко В.П. Науково-практичний коментар до Глави 30 §2 «Проведення в суді присяжних» КПК України. В кн.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 /О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. С. 182.

⁴⁸³ Лазарев В.М. Юридическая ответственность как форма и средство реализации социальной справедливости в советском обществе: автореф. дис. ...канд. юрид наук: 12.00.01. М., 1980. С. 24.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати наступні висновки.

1. Кримінально-процесуальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності є одним із видів примусу в кримінальному провадженні та існує поряд з превентивними заходами, спрямованими на попередження несприятливих дій та їх наслідків, запобіжними заходами, суть яких полягає у припиненні протиправних діянь або їх несприятливих наслідків, та заходів правового захисту (відновлення законності), які мають забезпечити відновлення порушеного права і захист суб'єктивних прав без притягнення порушника до відповідальності.

2. Кримінально-процесуальну відповідальність необхідно відмежовувати від заходів процесуальної превенції, запобіжних заходів та заходів правового захисту (відновлення законності). Критеріями розмежування кримінально-процесуальної відповідальності з суміжними інститутами є мета, підстави застосування, коло суб'єктів, до яких можуть бути застосовані відповідні заходи кримінально-процесуального примусу, та частина норми, де міститься вказівка на відповідний захід.

3. Кримінально-процесуальна відповідальність – це існуюче у формі кримінально-процесуального правовідношення застосування у встановленому законом порядку до особи, яка вчинила кримінально-процесуальне правопорушення, заходів кримінально-процесуального примусу, передбачених санкцією кримінально-процесуальної норми, які полягають у накладенні на правопорушника додаткового обов'язку або позбавленні (звуженні обсягу) його суб'єктивних прав.

4. Особливостями кримінально-процесуальної відповідальності є такі: її встановлення нормами кримінального процесуального права (галузева належність та юридична підстава); настання за вчинення кримінально-процесуального правопорушення (фактична підстава); існування в формі

кримінально-процесуального правовідношення; суб'єктом такої відповідальності може виступати тільки відповідний суб'єкт кримінального провадження; пов'язана з накладенням на правопорушника додаткового обов'язку або позбавленням (звуженням обсягу) його суб'єктивних прав.

Значення кримінально-процесуальної відповідальності полягає в тому, що вона забезпечує в першу чергу дотримання приписів кримінального процесуального права державними органами та посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження, а також виконання обов'язків суб'єктами кримінального процесу, і тому є специфічним процесуальним засобом забезпечення кримінально-процесуальних відносин та гарантією виконання процесуальних обов'язків усіма суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності, що сприяє ефективності досудового провадження та провадження в судових стадіях кримінального процесу, а також досягненню завдань та мети кримінального провадження в цілому.

Доцільно закріпити в КПК України визначення кримінально-процесуальної відповідальності, доповнивши ст. 3 окремим пунктом 9-1 наступного змісту: «9-1) кримінально-процесуальна відповідальність — це застосування до учасників кримінального провадження заходів кримінально-процесуального примусу за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків у випадках вчинення кримінально-процесуального правопорушення в порядку, передбаченому цим Кодексом».

5. В кримінальному процесуальному праві можна виділити штрафні (каральні) й правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності.

Система заходів кримінально-процесуальної відповідальності за КПК України включає:

1) штрафні заходи кримінально-процесуальної відповідальності: грошове стягнення (ст. ст. 144, 144-147 КПК України); звернення застави в дохід держави (ч. 8 ст. 182 КПК України); обрання запобіжного заходу, якщо особою було порушено зобов'язання з'являтися; зміна раніше обраного запобіжного заходу в разі його порушення на більш суворий (ч. 2 ст. 179 КПК України); не

визначення розміру застави при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею (п. 3 ч. 4 ст. 183 КПК України); скасування заходів безпеки у випадках невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, які здійснюють заходи безпеки; видалення обвинуваченого та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, із зали суду за порушення порядку в судовому засіданні (ч.ч. 1, 3 ст. 330 КПК України); відмова захисника від виконання своїх обов'язків (п. 3 ч. 4 ст. 47 КПК України); наслідки невиконання угоди про примирення або угоди про визнання винуватості (ст. 476 КПК України); проведення кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) *in absentia* (ч. 1 ст. 297-1 КПК України);

2) правовідновлюючі заходи кримінально-процесуальної відповідальності: накладення судових витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, на спеціаліста у разі його неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття (ст. 72 КПК України); відсторонення слідчого від подальшого ведення досудового розслідування (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України); покладення обов'язків по здійсненню нагляду на іншого прокурора (ч. 3 ст. 37 КПК України); скасування за наявності відповідних підстав незаконних рішень (ст. 412, п. 2 ч. 2 ст. 452, п. 7 ч. 2 ст. 36, п. 1 ч. 2 ст. 307 КПК України); відмова від захисника (ст. 54 КПК України); заміна захисника (ст. 54 КПК України); усунення законного представника від участі у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 488 КПК України); обмеження участі законного представника у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 488 КПК України); усунення присяжного у разі невиконання присяжним обов'язків, передбачених ч. 2 ст. 386 КПК України (ст. 390 КПК України); рішення про відвід, якщо за наявності підстав для відводу не був заявлений самовідвід (ст.ст. 75, 76, 77, 78, 79, 81 КПК України); проведення обшуку у разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 166 КПК); неможливість використати як докази відомості,

щодо яких не було здійснено відкриття (ч. 12 ст. 290 КПК України); визнання доказів недопустимими (ст. 87 КПК України).

6. Юридичною підставою застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності є норми кримінального процесуального права, що передбачають як обов'язки та заборони, так і заходи кримінально-процесуальної відповідальності (в санкції) за порушення відповідного правового обов'язку (заборони). Фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності виступає кримінально-процесуальне правопорушення, тобто невиконання або неналежне виконання передбачених кримінальним процесуальним законом дій.

Зловживання правом розглядається не як самостійна фактична підстава застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності, а лише як вид кримінально-процесуального правопорушення за наявності його відповідних ознак та складу. Водночас видається необхідним доповнити КПК України загальним положенням про недопустимість (заборону) зловживання правами та повноваженнями із зазначенням про настання відповідної відповідальності, а саме доповнити ст. 9 КПК України частиною сьомою наступного змісту: «7. Забороняється під час кримінального провадження зловживати правами та повноваженнями. У разі порушення цієї заборони настає відповідальність, передбачена законом».

7. Кримінально-процесуальна відповідальність має бути передбачена для всіх суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, адже на всіх суб'єктів під час кримінального провадження покладаються відповідні обов'язки.

У зв'язку з цим запропоновано внести зміни та доповнення до КПК України щодо кримінально-процесуальної відповідальності всіх суб'єктів кримінального провадження, а саме:

1) для суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, наділених владними повноваженнями, передбачити в ст. 9 КПК України, де визначені їх загальні обов'язки, настання кримінально-процесуальної відповідальності, доповнивши ст. 9 КПК України частиною 2-1 наступного змісту: «2-1. За невиконання обов'язків, передбачених в частинах першій і другій цієї статті, суддя, слідчий суддя, прокурор,

керівник органу досудового розслідування, слідчий несуть відповідальність, передбачену законом»;

2) для суб'єктів, які не наділені владними повноваженнями, передбачити права, обов'язки та відповідальність, як це зроблено відносно свідка (ст. 67 КПК України), експерта (ст. 70 КПК України), спеціаліста (ст. 72 КПК України). Тому необхідно доповнити КПК України відповідними статтями: статтею 44-1 «Кримінально-процесуальна відповідальність підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого»; статтею 47-1 «Відповідальність захисника»; статтею 59-1 «Відповідальність потерпілого, представника потерпілого, законного представника потерпілого»; статтею ст. 60-1 «Обов'язки та відповідальність заявника»; статтею ст. 63-1 «Відповідальність цивільного позивача, цивільного відповідача, представника цивільного позивача, цивільного відповідача, законного представника цивільного позивача». У кожній із запропонованих статей, окрім зазначення, за необхідності, про адміністративну, кримінальну відповідальність, слід передбачити, що відповідний суб'єкт несе кримінально-процесуальну відповідальність у випадках, передбачених законом.

8. Основними умовами притягнення особи до кримінально-процесуальної відповідальності є такі: наявність відповідного суб'єкту, який встановлює факт кримінально-процесуального правопорушення та приймає рішення про притягнення до кримінально-процесуальної відповідальності; процесуальне оформлення кримінально-процесуального правопорушення й прийнятого рішення по ньому (постанови або ухвали).

9. Залежно від суб'єкта, який встановлює підстави та приймає рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності, слід виділити певні процесуальні порядки притягнення осіб до кримінально-процесуальної відповідальності: судовий (відповідні дії та прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності здійснює суд, слідчий суддя); відомчий (відповідні дії та прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуальної відповідальності приймає прокурор); змішаний (відповідні дії та прийняття рішення про застосування

заходів кримінально-процесуальної відповідальності здійснює суд, слідчий суддя або прокурор, керівник органу досудового розслідування).

10. Для вдосконалення механізму реалізації кримінально-процесуальної відповідальності доцільно розширити коло суб'єктів, на яких може бути накладено грошове стягнення (спеціаліст, перекладач, експерт), визначити випадки, коли воно може бути накладено, та його розміри, а саме:

1) змінити відповідальність спеціаліста, виклавши ст. 72 КПК України в наступній редакції:

«Стаття 72. Відповідальність спеціаліста

У разі неприбуття за викликом без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття на спеціаліста накладається грошове стягнення»;

2) доповнити частину першу ст. 139 КПК України після слів «цивільний відповідач» словами «спеціаліст, перекладач, експерт»; доповнити частину першу ст. 327 КПК України окремим реченням наступного змісту: «Суд має право постановити ухвалу про накладення на спеціаліста, перекладача, експерта грошового стягнення у випадках та порядку, передбачених главами 11 та 12 цього Кодексу».

Необхідно більш чітко визначити наслідки невиконання обов'язків при застосуванні запобіжних заходів. Доцільно доповнити частину третю ст. 194 КПК України положенням наступного змісту: «В разі порушення відповідного зобов'язання до підозрюваного, обвинуваченого може бути застосований запобіжний захід», а також доповнити статтю 194 КПК України частиною 6-1 наступного змісту: «6-1. Підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до 5 розмірів мінімальної заробітної плати».

В дисертації висловлені й інші пропозиції та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінального процесуального законодавства та практики його застосування щодо кримінально-процесуальної відповідальності.

11. Тенденціями розвитку інституту кримінально-процесуальної відповідальності є такі: визначення заходів кримінально-процесуальної відповідальності як наслідків порушення основних засад кримінального провадження для досягнення його завдань та мети; нормативне закріплення її заходів як складового елементу спеціального процесуального статусу суб'єктів кримінального процесу, що має забезпечити виконання процесуальних обов'язків кожним із суб'єктів кримінального провадження; забезпечення ефективного результату при реалізації норм кримінального та інших галузей права в сфері кримінального судочинства. Розвиток даного інституту має відбуватись у зв'язку з необхідністю подолання таких негативних явищ, як зловживання правами та повноваженнями суб'єктами кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аленін Ю.П. Заходи кримінально-процесуального примусу. В кн.: Кримінально-процесуальне право України. Харків: Одіссей, 2009. С. 325-329.
2. Аленін Ю.П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та прорахунки //Юридичний вісник. 2013. №4. С. 89-94.
3. Аленін Ю.П., Волошина В.К. Поняття та система принципів кримінального провадження //Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Том XIV. 2015. С. 78-89.
4. Алексеев С.С. Общие теоретические проблемы системы советского права. М.: Госиздат, 1961. С. 61-71.
5. Алексеев С.С. Проблемы теории права. М., 1995. С. 381-382.
6. Алексеева Л.Б. Системные свойства уголовно-процессуального закона. В кн.: Советский уголовно-процессуальный закон и проблемы его эффективности. М., 1979.
7. Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д. Очерк развития науки уголовного процесса. Воронеж, 1980. 252 с.
8. Андрушко О.В. Аналіз стану питання про наукові дослідження юридичної відповідальності в кримінальному процесі //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2016. Вип. 3, том 2. С. 45-50.
9. Андрушко О.В. Правова категорія «зловживання правом» в кримінальному судочинстві //Право і суспільство. 2016. №5. Ч. 2. С. 169-174.
10. Андрушко О.В. Зловживання правом в кримінальному судочинстві як підстава юридичної відповідальності //Вісник Національної академії

Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 1. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2017_1_6.

11. Андрушко О.В. Про концепції позитивної юридичної відповідальності та їх використання в кримінальному процесі //Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2017. №2 (24). С. 173-177.

12. Актуальные проблемы юридической ответственности. Обзор межвузовской научно-практической конференции: Волжский университет им. В.Н. Татищева. 4-25 апреля 2003 года, Тольятти [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://u4658/31/spylog.com>.

13. Ануфрієва О.В. Відвід у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. К., 2013. 20 с.

14. Баранов А.М., Марфицин Н.Г. К вопросу о юридическом составе уголовно-процессуального нарушения. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lowtech/agava.ru>.

15. Басай Н.М. Визнання доказів недопустимими в кримінальному процесі України: підстави, процесуальний порядок і правові наслідки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. О., 2012. 264 с.

16. Басін К.В. Кримінально-процесуальна відповідальність як різновид процесуальної (теоретико-правові аспекти) //Держава і право. Вип. 19. С. 93-97.

17. Баранов А.М. Процессуальные ошибки, совершаемые на этапе окончания предварительного следствия и способы их устранения. Омск, 1996. 100 с.

18. Благодир А.А. Застосування примусу під час провадження слідчих дій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 16 с.

19. Благута Р.І., Кіпрач І.С. Привід як захід забезпечення кримінального провадження на стадії досудового розслідування //Науковий

вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. №4. С. 389-390.

20. Бармина О.Н. Злоупотребление правом как общеправовая категория: теоретико-правовой анализ: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2015. 29 с.

21. Білокінь Р.М. Кримінально-процесуальна відповідальність: дискусії та концепції //Вісник Запорізького національного університету. 2015. №3. С. 151-157.

22. Білокінь Р.М. Кримінально-процесуальна відповідальність як вид юридичної відповідальності //Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. №4. С. 120-123.

23. Білокінь Р.М. Кримінальна процесуальна відповідальність у системі юридичної відповідальності //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 4. Том 3. С. 85-88.

24. Білокінь Р.М. Кримінальна процесуальна відповідальність: поняття та характеристика //Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 6. Том 3. С. 79-82.

25. Білокінь Р.М. Види кримінальної процесуальної відповідальності //Юридична наука. 2015. 9(51). С. 144-150.

26. Білокінь Р.М. Відповідальність захисника за порушення норм кримінального процесуального законодавства //Адвокатура: минуле та сучасність: матеріали V Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2015 р., м. Одеса) /уклад.: І.В. Гловюк, О.В. Малахова, Л.Ю. Чекмарьова; відп. за вип. М.М. Стоянов. Одеса: Юридична література, 2015. С. 307-308.

27. Білокінь Р.М. Суб'єкти кримінальної процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми досудового розслідування: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кривий Ріг, 23 жовтня 2015

року). Ред. кол.: О.О. Волобуєва, О.В. Одерій, В.П. Горбачов, Т.О. Лоскутов. Кривий Ріг: Центр оперативного друку «Геліос», 2016. С. 33-34.

28. Білокінь Р.М. Особливості кримінальної процесуальної відповідальності різних суб'єктів кримінального провадження //Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2016. Вип. 1 (3). С. 17-22.

29. Білокінь Р.М. Кримінальне процесуальне правопорушення як фактична підстава кримінальної процесуальної відповідальності //Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Випуск 2 (11). С. 82-86.

30. Білокінь Р.М. Проблемні питання застосування видалення із зали суду порушників порядку судового засідання //Прикарпатський юридичний вісник. 2016. Випуск 5(14). С. 105-109.

31. Білокінь Р.М. Відшкодування процесуальних витрат як захід кримінальної процесуальної відповідальності //Підприємництво, господарство і право. 2016. №10. С. 150-155.

32. Білокінь Р.М. Умови та порядок накладення грошового стягнення у кримінальному провадженні //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2016. №21. С. 122-125.

33. Бобечко Н.Р. Вихідні положення кримінальної процесуальної кваліфікації //Часопис цивільного і кримінального судочинства. №3 (18). С. 97-105.

34. Богословська Л.О. Законный интерес обвиняемого в уголовном процессе //Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення: Мат-ли міжнар. наук.-практ. семінару, 1–2 грудня 2005 р.; м. Харків /Редкол.: В.В. Сташис (голов. ред.) та ін. Х.: К.: ЦНТ «Гопак», 2006. 240 с.

35. Божьев В.П. Уголовно-процессуальные отношения. М.: Юрид. литература, 1975. 176 с.
36. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в уголовном праве. М., 1963. 24-25.
37. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. М., «Юрид. лит.», 1976. 216 с.
38. Булатов Б.Б. Государственное принуждение в уголовном судопроизводстве: монография. Омск: Омская академия МВД России, 2003. 320 с.
39. Булатов Б.Б. Меры уголовно-процессуального принуждения (по главе 14 УПК России). М.: Спартак, 2003. 180 с.
40. Буряков А. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе. М., 1967.
41. Быховский И.Е. Процессуальная регламентация проведения следственных действий //Вопросы борьбы с преступностью. М., 1974. Вып. 21. С. 21.
42. Васильева Е.Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. Уфа: Изд-во Баш ГУ, 2003. 136 с.
43. Вопленко Н. Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды /Н.Н. Вопленко //Советское государство и право. 1981. №4.
44. Венедиктов В.С. Юридична відповідальність працівників ОВС України: монографія. Х.: Видав-во Нац. ун-ту внут. справ, 2003. 269 с.
45. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность. М.: Издательство «Наука», 1987. 113 с.
46. Ветрова Г.Н. Санкции в судебном праве. М.: Наука, 1991. 160 с.

47. Вепрев В.С. Основания уголовно-процессуальной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. 265 с.
48. Волошина Л.О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката //Вісник кримінального судочинства. 2016. №2. С. 129-135.
49. Вопленко Н.Н. Злоупотребление правом как родовое понятие юридической науки //Вестн. ВолдГУ. Сер. 5, Юриспруденция. 2011. Вып. 1 (14). С. 7-15.
50. Гаврилюк Л. Кримінально-процесуальна норма як підстава кримінально-процесуальної відповідальності //Юридична Україна. 2008. №1. С. 53-56.
51. Гаврилюк Л.В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 207 с.
52. Гаврилюк Л.В. Відповідальність слідчого: кримінально-процесуальні засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2009. 18 с.
53. Галаган И.А., Глебов В.П. Процессуальные нормы и отношения в советском прав. Воронеж, 1985.
54. Галдин М.В. Изменение обвиняемому меры пресечения на более строгую как реализация уголовно-процессуальной ответственности //Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 131-136.
55. Гамбарян А.С., Израелян Ш.Ю. Ограничение осуществления права как мера уголовно-процессуальной ответственности //Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 137-142.
56. Гафизов М.Х. Денежное взыскание как мера уголовно-процессуального принуждения: автореф. дисс. канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2007. 28 с.

57. Гейц С.О. Норми кримінально-процесуального права: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2008. 20 с.
58. Гловюк І.В. Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика: монографія. Одеса: Фенікс, 2010. 232 с.
59. Гловюк І.В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження //Право України. 2014. №10. С. 97-104.
60. Гловюк І. Кримінальне провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) у системі кримінального провадження України //Право України. 2015. №7. С. 16-25.
61. Гловюк І.В. Проблеми оптимізації повноважень керівника органу досудового розслідування //Криміналістичні та кримінально-процесуальні засоби оптимізації досудового розслідування: матеріали дистанційної конференції, м. Одеса, 2 квітня 2016 р. /відп. за вип.: В.В. Тіщенко, О.П. Ващук, І.В. Гловюк, М.В. Шкрибайло; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Юридична література, 2016. С. 38-39.
62. Гойман В.И. Правонарушение и юридическая ответственность //Общая теория права и государства /Под ред. В.В. Лазарева. М., 1994. С. 207.
63. Гриненко А.В. О соотношении понятий «убеждение», «принуждение» и «ответственность» в уголовном судопроизводстве: размышления о книге Зои Филипповны Ковриги «Уголовно-процессуальное принуждение» (Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1975. 175 с.) //Судебная власть и уголовный процесс. 2016. №2. С. 143-148.
64. Грошевий Ю.М. Вибрані праці /Ю.М. Грошевий; упорядники: О.В. Капліна, В.І. Маринів. Х.: Право, 2011. 656 с.

65. Гумін О.М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України //Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 226-231.
66. Гуткин И.М. Меры пресечения в советском уголовном процессе. М., 1963. 43 с.
67. Даев В.Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. Л., 1982. С. 46.
68. Даровских О.И. Злоупотребление правом в уголовном судопроизводстве России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2013. 26 с.
69. Денісова Г.В. Підстави та процесуальний порядок заявлення і вирішення відводів (самовідводів) посадових осіб, які ведуть провадження в кримінальній справі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2013. 22 с.
70. Дзюрбель А.Д. Слідчі помилки: шляхи їх попередження, виявлення та усунення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2010. 16 с.
71. Дугин А.Т. Проблемы борьбы с уголовно-процессуальными правонарушениями при расследовании преступлений средствами прокурорского надзора: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. М., 1995. С. 59.
72. Дудич А.В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні України //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 30 (2). С. 132-136.
73. Духно Н.А., Ивакин В.И. Понятие и виды юридической ответственности //Государство и право. 2000. №6. С. 12-17.
74. Элькинд П.С. Сущность советского уголовно-процессуального права. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1963. 172 с.

75. Элькин П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. 143 с.
76. Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посіб. /О.В. Авраменко, Р.І. Благута, А.Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
77. Заходи забезпечення кримінального провадження: наук.-практ. посіб. /[Богатирьова О.І., Галай А.О., Гладун О.З. та ін.]; за заг. ред. доктора юридичних наук, професора В.Т. Маляренка. К.: Національна академія прокуратури України, 2015. 310 с.
78. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность: (вопросы теории и практики). Казань: Казан. ун-т, 1981. 134 с.
79. Зинатуллин З.З. Меры уголовно-процессуального принуждения //Правоведение. 1985. №1. С. 86-88.
80. Иванов А.А. Цели юридической ответственности, ее функции и принципы //Государство и право. 2003. №6. С. 66-69.
81. Іваненко О. Процесуальна відповідальність як окремий і самостійний вид юридичної відповідальності //Право України. 2006. №3. С. 32-35.
82. Іваненко О.В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 20 с.
83. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» від 04.04.2013 р. [Електронний ресурс] Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>.
84. Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення

слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013 р. [Електронний ресурс]. Режим доступа: <http://zakon.rada.gov.ua>.

85. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. М.: Госюриздат, 1961. С. 314-315.

86. Канифатов А.А. Защита уголовного процесса от ненормативного поведения его участников: автореф. дисс. канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2004. 24 с.

87. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі //Вісник Академії правових наук України. 2010. №3. С. 286-292.

88. Каплунов А.И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения //Государство и право. 2004. №12. С. 10-17.

89. Каплунов А.И. О классификации мер государственного принуждения //Государство и право. 2006. №3. С. 5-13.

90. Карпов Н. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми) //Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. №1. С. 70-78.

91. Карпов Н.С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження //Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. №1. С. 243-248.

92. Карпов Н.С. Правовий статус присяжного //Митна справа. 2013. Спеціальний випуск. С. 64–69.

93. Карпов Н., Штанько А. Накладення грошового стягнення на учасників кримінального провадження (діагностика проблеми) //Науковий часопис академії прокуратури України. 2014. №1. С. 70-78.

94. Ківалов С.В. Передмова до учасників регіонального круглого столу «Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства» //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) /відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література. 2013. С. 3-5.

95. Кириллов В. И., Старченко А.А. Логика: Учебник. М.: Высш. школа, 1982. 262 с.

96. Ковалев В.М. Проблемы уголовно-процессуальной ответственности. В кн.: Проблемы юридической ответственности и совершенствование законодательства в свете новой Конституции СССР. Рязань, 1979. 138 с.

97. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальное принуждение. – Воронеж: Изд-во Воронеж ун-та, 1975. 175 с.

98. Коврига З.Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. Воронеж, 1984. 191 с.

99. Коврига З.Ф., Панько Н.К. Системно-структурный подход к исследованию позитивной ответственности (на примере уголовного судопроизводства) //Весник ВГУ. Серия: Право. 2010. №1. С. 506-515.

100. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року №8073-Х. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page12>.

101. Кожевніков Г. Заходи забезпечення кримінального провадження //Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. №3 (27). [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vnapu/2012_3/12Kogev.pdf.

102. Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 1950 року. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.

103. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

104. Концепція судово-правової реформи, схвалена постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року //Голос України. 1992. – 12 серпня. С. 4-5.

105. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затверджена Указом Президента України від 10.05.2006 №361/2006. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=361%2F2006>.

106. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року №311/2008 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=311%2F2008>.

107. Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. Саратов, 1978. С. 10.

108. Корчева Т.В. До питання про встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування //Порівняльно-аналітичне право. 2015. №3. С. 209-212.

109. Кочмар Б.М. Механізм забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві (кримінальний процесуальний аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 22 с.

110. Кримінально-процесуальне право України: Підручник /За загальною редакцією Ю.П. Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. 816 с.

111. Кримінально-процесуальний Кодекс України від 28 грудня 1960 року №1001-05. [Електронний ресурс] Режим дотупу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.

112. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року №4651-VI (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

113. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року №2341-III [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

114. Кримінально-процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /За загальною редакцією В.Т. Маляренка, Ю.П. Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. 944 с.

115. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

116. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 /О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. 768 с.

117. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 /О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х.: Право, 2012. 664 с.

118. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар /Відп. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Х.: Одіссей, 2013. 1104 с.

119. Кримінальний процес України: Підручник /[За ред. В.В. Назарова, Г.М. Омельченко]. К.: Юридична думка, 2005. 508 с.
120. Кримінальний процес України: Підручник /Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. К.: Юрінком Інтер, 2004. 688 с.
121. Кримінальний процес: підручник /за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. Х.: Право, 2010. 608 с.
122. Кузовенкова Ю.А. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Самара 2009. 184 с.
123. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
124. Кучмієнко О.В. Зловживання правом у корпоративних правовідносинах: автореф. дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2016. 19 с.
125. Лазарев В.М. Юридическая ответственность как форма и средство реализации социальной справедливости в советском обществе: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.01. М., 1980. 27 с.
126. Лейст О.Э. Санкции в советском праве. М.: Госиздат, 1962. 239 с.
127. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). М.: Изд-во МГУ, 1981. 239 с.
128. Лившиц Ю.Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе. М., 1964. 113 с.
129. Липинский Д.А. Проблемы юридической ответственности. СПб., 2003.
130. Липинский Д.А. О системе права и видах юридической ответственности //Правоведение. 2003. №2. С. 27-37.

131. Липинский Д.А. Проблемы совершенствования процессуальной ответственности //Право и политика. 2004. №11. С. 37-43.

132. Липинский Д.А. Позитивная юридическая ответственность и поощрительные санкции: проблемы взаимосвязи //Право и политика. 2008. №1. С. 19-26.

133. Липинський Д.А. Концепції позитивної юридическої відповідальності в отечественній юриспруденції //Журнал російського права. 2014. №6. С. 37-51.

134. Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права: Монографія. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2006. 352 с.

135. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: Навч. посібник для підготовки до державного іспиту. К.: Істина, 2006. 208 с.

136. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. К.: Юридичний світ, 2016. 416 с.

137. Лукашкина Т.В., Пашковский Н.И. Уголовный процесс: Практикум /Под общ. ред. проф. Ю.П. Аленина. Х: ООО «Одиссей». 2005. 132 с.

138. Лукашкіна Т.В. Умови та підстави застосування запобіжних заходів за чиним КПК України //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 683-686.

139. Лукьянова Е.Г. Теория процессуального права. М.: Издательство НОРМА, 2003. 240 с.

140. Льовкін В.Л. Показання обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2007. 18 с.

141. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. К.: «К.І.С.», 2010. 576 с.

142. Максимова Л.О. Юридична відповідальність у кримінальному провадженні //Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 12 (2). С. 146-148.

143. Максимова Л.О. Юридична відповідальність сторони обвинувачення в кримінальному провадженні //Форум права. 2015. №1. С. 173-177.

144. Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. М., 1985. С. 130-134.

145. Малиновский А.А. Злоупотребление правом (новый поход к проблеме) //Право и политика. 2000. №6. С. 15-23.

146. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах. – Москва: Юристъ, 2002. С. 206.

147. Мартинців А.М. Поняття грошового стягнення як заходу забезпечення кримінального провадження //Прикарпатський юридичний вісник. 2014. №2 (5). С. 269-278. [Електронний ресурс] Режим досуту: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/26.pdf

148. Мартынцев А. Нормативное регулирование денежного взыскания в уголовном процессе Украины и зарубежных стран //Legea si Viata. 2014. №11/3. С. 52-56. [Електронний ресурс] Режим досуту: <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/11-3/15.pdf>

149. Мартинців А.М. Невиконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків у разі застосування особистого зобов'язання як підстава накладення грошового стягнення //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2015. Випуск 1. Том 4. С. 128-132.

150. Мартинців А.М. Порядок ініціювання розгляду та вирішення питання про скасування ухвали слідчого судді, суду про накладення грошового стягнення //Європейські перспективи. 2015. №2. С. 86-92.

151. Мартинців А.М. Кримінальне процесуальне правопорушення як підстава накладення грошового стягнення //Прикарпатський юридичний вісник. 2014. Випуск 3 (6). С. 293-306.

152. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права: учеб. /М. Н. Марченко. М.: Проспект, 2008. 768 с.

153. Марченко А.Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2006. 23 с.

154. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Саратов, 1972. С. 275.

155. Мединська Л.В. Кримінально-процесуальна відповідальність сторін кримінального провадження //Університетські наукові записки. 2013. №3. С. 463-468.

156. Мелихов В.А. Процессуальная ответственность как особая форма государственного принуждения (теоретико-правовой анализ): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2011. 20 с.

157. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Прийнятий Ген. Асамблеєю ООН на XXI сесії у 1966 р. (резолюція 2200А (XXI) від 16 грудня 1966 р. Ратифікований Україною 19 жовтня 1973 р.

158. Миколенко О.М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу //Правова держава. 2014. №17. С. 81-84.

159. Мироненко О.В. Мета і підстави застосування запобіжних заходів за новим КПК України //Часопис Академії адвокатури України. 2014. №1. С. 70-76.

160. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. М., 1996. 300 с.

161. Мотовиловкер Я.О. Уголовно-процессуальная ответственность обвиняемого и уголовно-материальная ответственность виновного //Правоведение. 1977. №1. С. 60-65.

162. Мурзановська А.В. Про деякі аспекти кримінально-процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 32 /Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса: Юридична література, 2007. С. 339-344.

163. Мурзановська А.В. Місце грошового стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2015. №4. С. 251-254. Режим доступу: www.lsej.org.ua

164. Мурзановська А.В. Проблеми кримінально-процесуальної відповідальності в контексті підвищення ефективності досудового провадження //Підприємництво, господарство і право. 2016. №7. С. 153-157.

165. Мурзановська А.В. Встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування: окремі питання правових наслідків //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №3. С. 111-113.

166. Мурзановська А.В. Окремі питання конституювання системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 205-215.

167. Murzanovska A.V. Criminal procedural responsibility in accordance with new criminal procedural code of Ukraine //Молодий вчений. 2015. №12.1 (27.1) P. 101-104.

168. Мурзановська А. Проблемні аспекти теоретичного визначення видів примусу в кримінальному провадженні України //European political and discourse. 2015. №4. С. 338-344.

169. Мурзановская А.В. Уголовно-процессуальная ответственность //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу /Відп. ред. д-р юрид. наук. проф. Ю. М. Оборотов //Одеська національна юридична академія. О.: Фенікс, 2009. С. 573-575.

170. Мурзановская А.В. Понятие уголовно-процессуальной ответственности //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін /Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2012. С. 375-377.

171. Мурзановская А.В. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) /відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2013. С. 145-150.

172. Мурзановська А.В. Привід як захід забезпечення кримінального провадження //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (16-17 травня 2013 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В. М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 490-493.

173. Мурзановська А.В. Правова природа примусу у сфері доказування у кримінальному процесі //Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) /відпов. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 55-59.

174. Мурзановська А.В. Грошове стягнення як захід кримінально-процесуальної відповідальності //Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», междунар. науч. практ. конф. (2014; Кишинэу). Международная научно практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», 28-29 март. 2014 г. /орг. ком.: Бужор В. [и др.]. Кишинев: Iulian, 2014 (Tipogr. «Catatea de Sus»). С. 321-323.

175. Мурзановская А.В. Принуждение и его виды в механизме уголовно-процессуального регулирования //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 705-707.

176. Мурзановська А.В. Процесуальна форма реалізації кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 342-344.

177. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України //Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 р., м. Київ) /Редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), к.ю.н. І.С. Сахарук (відп. ред.) та ін. К.: Прінт-Сервіс, 2015. С. 424-426.

178. Murzanovska A.V. Theoretical and practical aspects of realization of criminal procedural responsibility in the criminal proceeding of Ukraine //Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie l'udskych prav 6. – 7. Maj 2016. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie: Paneuropska visoka skola, Fakulta prava. P. 236-329.

179. Мурзановська А.В. Теоретико-правові проблеми дефініції суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні

механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 301-304.

180. Мягких А.И. Санкции как структурный элемент правовой нормы //Правоведение. 2008. №5. С. 107-112.

181. Назаров А.Д. Влияние следственных ошибок на ошибки суда. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 323 с.

182. Назаров В.В. Примус в кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти //Форум права. 2010. №4. С. 660-666.

183. Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження //Європейські перспективи. 2013. №3. С. 102-106.

184. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. М., 1960. С. 63.

185. Никитина О.В. Сущность и значение судебного контроля при применении иных мер процессуального принуждения в досудебном производстве (в порядке гл. 14 УПК РФ): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Челябинск, 2006. – 24 с.

186. Нор В.Т., Крикливець Д.Є. Реалізація засади змагальності під час розгляду скарг слідчим суддею. Львів: Видавництво ТзОВ «Колір ПРО», 2017. 376 с.

187. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): [Екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2004. 184 с.

188. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х томах. Изд. 2-е, перераб. и доп. Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. Том 3. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002.

189. Овчаренко О.М. Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження: монографія. Х.: Право, 2014. 576 с.
190. Ольков С.Г. Уголовно-процессуальные правонарушения в российском уголовном судопроизводстве: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. М., 1994. 30 с.
191. Осадчая О.Г. Разделение процессуальной и материальной юридической ответственности //Правове життя сучасної України. 2008. С. 24-26.
192. Осадчая О.Г. Процессуальная ответственность как фактор процессуального правопорядка //Сучасний правопорядок: національний, інтегративний та міжнародний виміри. 2008. С. 44-45.
193. Осетрова О.С. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 207 с.
194. Очередин В.Т. Меры процессуального принуждения в уголовном производстве: учеб. Пособие. Волгоград: ВА МВД России, 2004. 100 с.
195. Панова А.В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 226 с.
196. Пашковський М.І., Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальне право України. Джерела кримінально-процесуального права. В кн.: Кримінально-процесуальне право України: підручник /За загальною редакцією Ю.П. Аленіна. Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. С. 33-68.
197. Петрухин И.Л. Уголовно-процессуальная ответственность //Правоведение. 1984. №3. С. 61-68.
198. Петрухин И.Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). М.: Юрист, 1999. 392 с.

199. Пиголкин А.С. Нормы советского социалистического права и их структура. В кн.: Вопросы общей теории советского права. М., 1960. С. 185.

200. Пикельный Д.С. Уголовно-процессуальные правонарушения, связанные с применением мер процессуального принуждения в российском уголовном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2006. 213с.

201. Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: монографія. К., 2002. 159 с.

202. Попелюшко В.О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування //Адвокат. 2012. №9. С. 4-6.

203. Попелюшко В. Провадження in absentia у кримінальному процесі Німеччини //Право України. 2015. №7. С. 34-42.

204. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України запобіжного заходу у виді тримання під вартою та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання та досудового слідства» від 25 квітня 2003 року №4 (зі змінами від 2004 року) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

205. Постанова Новотроїцького районного суду Херсонської області від 31 січня 2013 року у справі №2118/2078/2012 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46171307>

206. Постанова Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 01 квітня 2010 року у справі №1-92/10 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56621196>.

207. Постанова Полонського районного суду Хмельницької області від 28 лютого 2013 року у справі №2213/1484/2012 (кримінальне провадження 1/2213/101/2012) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29639495>.

208. Постанова Зарічненський районний суд Рівненської області від 22 жовтня 2012 року у справі №1707/868/2012 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27000002>.

209. Проблемы теории государства и права /Под ред. М.Н. Марченко. М.: Юрист, 2001. 656 с.

210. Проект КПК України: проект №3456д [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

211. Проект Кримінально-процесуального кодексу (реєстраційний номер 1233): внесено народними депутатами України Мойсиком В.Р., Вернидубовим І.В., Ківаловим С.В., Кармазіним Ю.А. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31115.

212. Проект Кримінального процесуального кодексу України. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/35980>

213. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 №3782-XII [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

214. Про судоустрій України: Закон України від 7 лютого 2002 року. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

215. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 №2453-VI. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

216. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 №1402-VIII. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.

217. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 №1697-VII. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

218. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. М., 1991.

219. Рабинович П.М. Основы загальної теорії права і держави. Х.: Консум, 2002. 160 с.

220. Рішення Верховного Суду України (висновок) справа №5-205 кс 15(15) щодо порядку і строків застосування положень пункту 2 статті 445 КПК у ред. Закону України №192-VIII). [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.scourt.ua>

221. Рогач О.Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: монографія. Ужгород: Ліра, 2011.

222. Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства //Право України. 2000. №11. С. 106-109.

223. Рожнова В.В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 19 с.

224. Рожнова В.В. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) /В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, Я.Ю. Конюшенко та ін. //Національна академія внутрішніх справ, 2012. 398 с.

225. Савицький Д.О. Актуальні питання накладення грошового стягнення під час досудового провадження //Теорія і практика судової експертизи: збірник матеріалів круглого столу. /редкол.: Кобилянський О.Л., Чорноус Ю.М., Свобода Є.Ю.; Київ. ННІ№2 НАВС. К.: Навчально-науковий інститут №2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. 410 с.

226. Самощенко И.С. Понятие правонарушения по советскому законодательству. М., 1963.

227. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. М., «Юридическая литература», 1971. 240 с.
228. Сівак О.В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 255 с.
229. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник //Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
230. Скакун О.Ф. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс): Підручник /О.Ф. Скакун. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
231. Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України //Форум права. 2012. №2. С. 628-632. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12ccmpku.pdf>.
232. Смоков С.М., Горелкіна К.Г. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві України: [монографія]. Одеса: Астропринт, 2012. 152 с.
233. Смоков С.М. Запобіжні заходи та кримінально-процесуальні гарантії їх застосування: навч. посіб.О., 2015. 132 с.
234. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 219 с.
235. Столмаков А.И. Понятие и классификация санкций норм уголовно-процессуального права //Правоведение. 1977. №3. С. 40-46.
236. Столмаков А.И. Понятие правонарушения по советскому уголовно-процессуальному праву //Правоведение. 1980. №1. С. 71-76.
237. Строгович М.С. Сущность юридической ответственности //Советское государство и право. 1979. №5. С. 78-81.

238. Стрельбіцька Л.Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 227 с.

239. Стрельбіцька Л.Я. Процесуальний статус засудженого в кримінальному провадженні України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 20 с.

240. Судова практика Європейського суду з прав людини. Рішення щодо України /Відп. ред. В. В. Лутковська. К.: Праксіс, 2005. 480 с.

241. Сулейманова Г.Ж. Уголовно-процессуальная ответственность следовател: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Моск. гос. ун-т. 1988. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1187557>.

242. Сумарокова Л.М. Основы логики: Учебное пособие. 2-е изд., переаб. и доп. Одесса: Юридична література, 2003. 240 с.

243. Татаров О.Ю. Накладення грошового стягнення як захід забезпечення кримінального провадження //Південноукраїнський правничий часопис. 2014. №4. С. 167.

244. Теория государства и права. М., 1974. С. 464.

245. Теория государства и права: Курс лекций /Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2000. 776 с.

246. Тіщенко В.В., Аленін Ю.П., Ващук О.П., Мурзановська А.В., Торбас О.О., Немно Ю.М., Панасюк А.О., Шкрибайло М. В., Земляна О.А. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження //Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Том XVII. С. 106-158.

247. Томін Е.Є. Кримінально-процесуальна відповідальність як окремий і самостійний вид юридичної відповідальності //Порівняльно-аналітичне право. 2014. №6. С. 341-345.

248. Томін Е.Є. Процесуальні порушення у досудовому та судовому провадженнях: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 221 с.

249. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України: монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 168 с.

250. Трунов И.Л., Трунова Л.К. Меры пресечения в уголовном процессе. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 356 с.

251. Тютюнник В.В. Інститут допустимості доказів як гарантія ухвалення законного та обґрунтованого вироку суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 220 с.

252. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: Учебник /Отв. ред. П.А. Лупинская. М.: Юристъ, 2004. 800 с.

253. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. №907-ІГ; вступил в силу с 1 сент. 2000 г. /ред. Э. Мамедов; отв. за вып. Э. Эфендиев; пер.: Р. Рагимов [и др.]. – Баку: Юрид. лит., 2001. 568 с.
[Электронный ресурс] Режим доступа:
<http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

254. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.07.1998г. [Электронный ресурс] Режим доступа:
<http://www.parlament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus>.

255. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 г. №1772-Іс [Электронный ресурс] Режим доступа:
http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf.

256. Уголовно-процессуальный кодекс Киргизской Республики от 30.06.1999г. №63 [Электронный ресурс] Режим доступа: http://online.advizer.kg/Document/?doc_id=30241915.

257. Уголовно-процессуальный кодекс Латвии от 21.04.2005 [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html.

258. Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики от 14.03.2002г. М.: Юристъ, 2004. 236 с.

259. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999г. №295-3: (с изм. и доп. по состоянию на 22.09.2012) //Legislationonline /Бюро по демократ. ин-там и правам человека ОБСЕ. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.legislationonline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

260. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 №231-V [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://online.zakon.kz>.

261. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14.03.2003 №122-XV [Электронный ресурс] Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729.

262. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22.09.1994 №2013-XII [Электронный ресурс] Режим доступа: http://fmc.uz/legisl.php?id=k_ug_pr.

263. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 №174-ФЗ //Legislationonline /Бюро по демократ. ин-там и правам человека ОБСЕ. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.legislationonline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

264. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO): Научно-практический комментарий и перевод текста закона /П. Головенков, Н. Спица. Universitätsverlag Potsdam, 2012. 404 с.

265. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской Республики от 12.02.2003 (RTI, 203, 27, 166), вступил в силу с 1 июля 2004 г.: неофиц. пер. //Адвокатское бюро Айвара Пильва. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://zakon24.ee/ugolovno-processualnyj-kodeks>.

266. Удалова Л.Д. Кримінальний процес: навчальний посібник у питаннях і відповідях /Л.Д. Удалова, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, О.Ю. Хабло 3-е вид. перероб. і доп. К.: Видавець, 2012. 275 с.

267. Удалова Л.Д., Савицький Д.О., Руденко А.Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб. К.: КНТ, 2016. 168 с.

268. Удалова Л.Д., Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: монографія. К.: Дакор, 2010. 176 с.

269. Удалова Л.Д., Щериця С.І. Чинність кримінального процесуального закону: монографія. К.: КНТ, 2014. 144 с.

270. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files4.rar>.

271. Узагальнення про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із заходами забезпечення кримінального провадження. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.apcourtkiev.gov.ua/apcourtkiev/uk/publish/article/98461>.

272. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження (витяг) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/8F.doc>.

273. Узагальнення судової практики оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування у порядку Кримінального

процесуального кодексу, який набрав законної сили з 20 листопада 2012 року. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.apcourtkiiev.gov.ua/apcourtkiiev/uk/publish/article/103773>.

274. Устав уголовного судопроизводства 1864 г. //Российское законодательство X-XX веков: [тексты и коммент.]: в 9-ти т. /по общей ред. [и с предисл.] О. И. Чистякова. М., 1984. Т. 8. С. 118-384.

275. Ухвала Андрушівського районного суду Житомирської області від 05 листопада 2014 року у справі №272/4514-к (провадження №1-кп/272/39/14) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/41265674>.

276. Ухвала Інгулецького районного суду м. Кривий Ріг Дніпропетровської області від 14.05.2014 у справі №213/60/14-к (кримінальне провадження 1-кп/213/87/14) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

277. Ухвала Івано-Франківського міського суду від 10.03.2015 у справі №344/17610/15-к (кримінальне провадження №1-кп/344/596/15) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/54877320>.

278. Ухвала Тиврівського районного суду Вінницької області від 27.08.2014 у справі №145/830/14-к (провадження №1-кп/145/88/2014) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40273913>.

279. Ухвала Червонозаводського районного суду м. Харкова від 06.11.2013 у справі №646/10304/13-к (провадження 1-кс/646/2174/2013) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34667684>.

280. Ухвала Рокитнянського районного суду Київської області від 20.10.2015 у справі №375/1148/14-к (кримінальне провадження 1-в/375/73/15)

[Електронний ресурс] Режим доступу:
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/54013712>.

281. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 27.04.2016 у кримінальній справі №522/74/15-к (провадження №1-кп/522/5/15) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/57423865>.

282. Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 26.04.2016 у справі №308/775/15-к [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

283. Ухвала Ямпільського райсуду Сумської області від 10.01.2013 у справі №1820/1533/12 (кримінальне провадження 1/1820/136/12) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28539224>.

284. Постанова Комсомольського районного суду м. Херсона від 22.06.2012 у справі №2114/4107/12 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/47753187>.

285. Фаринник В.І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація //Вісник кримінального судочинства. 2015. №1. С. 125-134.

286. Функція судового контролю у кримінальному процесі: монографія /Л.Д. Удалова, Д.О. Савицький, В.В. Рожнова, Т.Г. Ільєва. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 176 с.

287. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юрид. лит., 1974. 351 с.

288. Харитонов О., Харитонов Є. Юридична відповідальність: пошук //Часопис кафедри теорії та історії держави і права. К., 2010. Чис. V. С. 23-30.

289. Хачатуров Р.Л., Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности: монография. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 950 с.

290. Хитра А.Я. Правова природа кримінальної процесуальної відповідальності як виду юридичної відповідальності //Митна справа. 2014. Спецвипуск. С. 103-110.

291. Чабанюк В.Д. Кримінально-процесуальні правопорушення в досудовому провадженні та відповідальність за їх вчинення: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 221 с.

292. Чеботарева И.Н. Обвиняемый в стадии предварительного расследования современного российского уголовного процесса: статус, гарантии прав и законных интересов. Курск, 2005. С. 24.

293. Чечина Н.А. Категория ответственности в советском гражданском процессуальном праве //Вестник. ЛГУ. Сер. Экономика. Философия. Право. 1983. 17. Вип. 3. С. 74-75.

294. Чечина Н.А., Элькинд П.С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности //Советское государство и право. 1973. №9. С. 33-41.

295. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. О., 2016. 186 с.

296. Шевелева Е.В. Ответственность за уголовно-процессуальные правонарушения субъектов, обеспечивающих законность в досудебном производстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Тюмень, 2008. 203 с.

297. Шейфер С.А. Проблемы теории и практики уголовно-процессуальной ответственности //Актуальные проблемы юридической ответственности. Обзор межвузовской научно-практической конференции: Волжский университет им. В.Н. Татищева, 24-25 апреля 2003 года, Тольятти //http://u4658/31/spylog.com.

298. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України. Х.: Право, 2011. 472 с.

299. Шило О.Г. Заходи забезпечення кримінального провадження за новим КПК України //Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали пост. діючого наук.-практ. семінару (19 жовтня 2012 року). Вип. 4. Х.: ТОВ «Оберіг», 2012. С. 187-191.

300. Шило О.Г., Верхогляд-Герасименко О.В. Заходи забезпечення кримінального провадження: поняття, класифікація, підстави і порядок застосування. В кн.: Кримінальний процес: підручник /Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, В.П. Пшонка та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки. Х.: Право, 2013. С. 256-297.

301. Шило О.Г. Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні //Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. Серія ПРАВО. Випуск 25. С. 269-273.

302. Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности. М.: Книжный мир, 1998. 168 с.

303. Шульгач Н.М. Поняття та зміст правового статусу судді //Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2012. Вип. 8. С. 23–25.

304. Шумило М.Є. Реабілітація у кримінальному процесі України: [монографія]. Х.: Арсіс, 2001. 320 с.

305. Шумило М.Є. Поняття, сутність і критерії незаконних процесуальних дій і рішень //Наук. вісн. Нац. акад. внут. справ України. К., 2001. Вип. 1. С. 39-40.

306. Шундигов К.В. Правовые механизмы: основы теории //Государство и право. 2006. №12. С. 12-21.

307. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2016 р. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua9329>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мурзановська А.В. Про деякі аспекти кримінально-процесуальної відповідальності //Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. Вип. 32 /Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса: Юридична література, 2007. С. 339-344.

2. Мурзановська А.В. Місце грошового стягнення в системі заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Електронне наукове видання «Юридичний науковий електронний журнал». 2015. №4. С. 251-254. Режим доступу: www.lsej.org.ua

3. Тіщенко В.В., Аленін Ю.П., Ващук О.П., Мурзановська А.В., Торбас О.О., Немно Ю.М., Панасюк А.О., Шкрибайло М.В., Земляна О.А. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження //Наукові праці національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Том XVII. С. 106-158.

4. Мурзановська А.В. Проблеми кримінально-процесуальної відповідальності в контексті підвищення ефективності досудового провадження //Підприємництво, господарство і право. 2016. №7. С. 153-157.

5. Мурзановська А.В. Встановлення строку для ознайомлення сторін із матеріалами кримінального провадження при закінченні досудового розслідування: окремі питання правових наслідків //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. 2016. №3. С. 111-113.

6. Мурзановська А.В. Окремі питання конституювання системи заходів кримінально-процесуальної відповідальності //Юридичний вісник. 2016. №4. С. 205-215.

7. Murzanovska A.V. Criminal procedural responsibility in accordance with new criminal procedural code of Ukraine //Молодий вчений. 2015. №12.1 (27.1) Р. 101-104.

8. Мурзановська А. Проблемні аспекти теоретичного визначення видів примусу в кримінальному провадженні України //European political and discourse. 2015. №4. С. 338-344.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Мурзановская А.В. Уголовно-процессуальная ответственность //Правове життя сучасної України: Тези доповідей Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу /Відп. ред. д-р юрид. наук. проф. Ю.М. Оборотов //Одеська національна юридична академія. О.: Фенікс, 2009. С. 573-575.

10. Мурзановская А.В. Понятие уголовно-процессуальной ответственности //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф.. В.М. Дрьомін /Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2012. С. 375-377.

11. Мурзановская А.В. Денежное взыскание в системе мер уголовно-процессуальной ответственности //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) /відп. за випуск д. ю. н., проф. Ю.П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2013. С. 145-150.

12. Мурзановська А.В. Привід як захід забезпечення кримінального провадження //Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ.

конф. (16-17 травня 2013 р.) Т. 2 /відп. за випуск д.ю.н., проф. В.М. Дрьомін; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 490-493.

13. Мурзановська А.В. Правова природа примусу у сфері доказування у кримінальному процесі //Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса) /відпов. за випуск Ю.П. Аленін. Одеса: Юридична література, 2013. С. 55-59.

14. Мурзановська А.В. Грошове стягнення як захід кримінально-процесуальної відповідальності //Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», междунар. науч. практ. конф. (2014; Кишинэу). Международная научно практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы», 28-29 март. 2014 г. /орг. ком.: Бужор В. [и др.]. – Кишинев: Iulian, 2014 (Tipogr. «Catatea de Sus»). С. 321-323.

15. Мурзановская А.В. Принуждение и его виды в механизме уголовно-процессуального регулирования //Правове життя сучасної України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 705-707.

16. Мурзановська А.В. Процесуальна форма реалізації кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2015 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2015. С. 342-344.

17. Мурзановська А.В. Кримінально-процесуальна відповідальність за новим Кримінальним процесуальним кодексом України //Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (22 травня 2015 року) /Редкол.: д.ю.н. І.С. Гриценко (голова), к.ю.н. І.С. Сахарук (відп. ред.) та ін. К.: Прінт-Сервіс, 2015. С. 424-426.

18. Murzanovska A.V. Theoretical and practical aspects of realization of criminal procedural responsibility in the criminal proceeding of Ukraine //Europska

tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie l'udskych prav 6. – 7. Maj 2016. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie: Paneuropska visoka skola, Fakulta prava. P. 236-329.

19. Мурзановська А.В. Теоретико-правові проблеми дефініції суб'єктів кримінально-процесуальної відповідальності //Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса): у 2 т. Т. 2 /відп. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса: Юридична література, 2016. С. 301-304.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основні результати наукового дослідження оприлюднені на наукових, науково-практичних конференціях та засіданнях круглих столів, у тому числі: Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (м. Одеса, 5-6 червня 2009 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); Регіональному круглому столі «Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства» (м. Одеса, 19 квітня 2013 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні» (м. Одеса, 27 листопада 2013 р.); Международной научно-практической конференции «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы» (г. Кишинев, Республика Молдова, 28-29 марта 2014 г.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею академіка С. В. Ківалова: «Правове життя сучасної

України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 22 травня 2015 р.); Medzinarodna vedeska konferencia: «Europska tradicia v medzinarodnom prave: uplatnovanie ľudskych prav» (6-7 Maj 2016 r., Bratislava, Slovenska republika); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.).